

מרדכי נאור

במלאות 75 שנה למדינה ולהקמת צה"ל על יסוד ההגנה

75 מושגים, אישים, יחידות ופעולות וביקור ב-75 אתרי ההגנה

ההגנה – מא' עד ת'

75 שנה למדינה ולצה"ל

המועצה לשימור
אתרי מורשת בישראל

ארגון
מורשת ההגנה

www.idekel.co.il

על ארגון מורשת ההגנה

לאחר מלחמת העצמאות הוקם הארגון הארצי של חברי ההגנה, שהקיף במהלך השנים מי שהיו חברים בארגון ההגנה עד להפיכתו לצה"ל. עם השנים השתלב בפעולה "דור ההמשך" של החברים ואנשים שראו חשיבות לטפח את מורשת ההגנה.

כדי להתאים עצמו לייעודו העדכני החליף הארגון ב-2022 את שמו לארגון מורשת ההגנה (אמ"ה).

בשנת 2016 נחתמה אמנה בין "צוות", ארגון גמלאי צה"ל, לארגון ההגנה בעניין המשכיות המורשת והמחויבות של "צוות". ב-2017 הוקם פורום הלוחם היהודי, הכולל נציגים מארגוני המגן: ההגנה (כולל הפלמ"ח), אצ"ל, לח"י וארגוני הפרטיזנים והלוחמים במלחמת העולם השנייה. זהו בית לכל הארגונים ושיתופם במשימה להנחלת מורשת העבר.

בסיוע משרד הביטחון הוקם מוזיאון ההגנה בשדרות רוטשילד 23 בתל אביב, בבית אליהו גולומב, המפקד הבלתי מוכתר של ההגנה. בבית זה שוכנים גם ארכיון ההגנה, שלוחה של ארכיון צה"ל ומערכת הביטחון, ומשרדי ארגון מורשת ההגנה.

מטרות הארגון: לשמור על מורשת ההגנה ולהנחילה לדורות הבאים; לעודד כתיבת מחקרים, זיכרונות, דברי ספרות ומידע חזותי (תמונות, סרטים ותוכניות טלוויזיה) בנושאי ההגנה; לערוך כינוסים, ימי עיון והרצאות על תולדות ההגנה ולעודד לימוד במוסדות חינוך ובמרכזי צעירים; לשמור, לקיים, לטפח ולהפיץ את רוח ההגנה.

להיכרות עם הארגון ולאיתור מידע על תולדות ההגנה - <https://hahagana.org.il/organization>

MORDECAI NAOR HA'HAGANA – FROM A TO Z

בשער החוברת: בולי ההגנה שהופיעו לכבוד 100 שנה להקמת הארגון, תש"ף-2020.
הבולים מבטאים את שלושת תפקידיו המרכזיים: אימונים והכשרה צבאית, התיישבות והעפלה.
עיצוב הבולים: דויד בן-הדור.

מו"ל: ספריית יהודה דקל - המועצה לשימור אתרי מורשת בישראל

עורך אחראי: בועז דקל, יו"ר ספריית יהודה דקל

הגהה: נועה נתנאל

עיצוב גרפי: סטודיו רובין

הפקה: אורלי קורן

דפוס: קובץ פלוס

תל אביב, תשפ"ג-2023

© כל הזכויות שמורות לספריית יהודה דקל. www.idekel.co.il

דברי פתיחה

כִּי לֹא נָשׁוּב אָחוּר, וְדָרָךְ אֵין אַחֲרָי, אֵין עִם אֲשֶׁר יִסּוּג מִחֲפִירוֹת חַיָּו. הֶלְכָה, הֶלְכָה פְּלִגָּה בְּלִילָה בְּשֶׁרְשָׁרְתָּ, פְּנִיָה, מוֹלְדָתִי, הוֹלְכִים אֶתְּם בְּקָרְב.

מילותיו של נתן אלתרמן מ"זמר הפלוגות" בלחנו המלהיב של דניאל סמבורסקי הן לנו השראה עד היום. השיר הפך להמנון הבלתי מוכתר של ארגון ההגנה. בימים אלה, במלאת 75 למדינה, אנו מעמידים לקהל הרחב תזכורת יצירתית על פועלה של ההגנה בתקופת "המדינה שבדרך", בשנים 1920-1948.

ההגנה הניפה שלושה דגלים והם מעטרים את כריכת חוברת זו: ביטחון, התיישבות והעפלה. שלושה מאמצים לאומיים אלה המלווים את המדינה עד ימינו.

ליקטנו 75 פעולות, מושגים ואישים מאבני היסוד של תולדות ההגנה והוספנו להם תזכורת ל-75 אתרים ברחבי הארץ, שאחד או רבים מהם קרובים לכל אחד מאיתנו והם מזוהים עם תולדות היישוב בשנות המנדט. הספרון כולל גם את תמצית הרעיון מאחורי ארגון ההגנה ויכול לשמש לתדרוכים, לסיוורים ולמפגשים מכל סוג.

תודה לד"ר מרדכי נאור, אשר בכישרונו ובידע הרב שלו השכיל לזקק את המיטב. תודה לד"ר ניר מן המסור והמנוסה אשר טרח להעיר ולהוסיף.

מעל לכל תודה גדולה לבעוז דקל, אשר מחויב זה שנים להנחלת מורשת העבר תוך מסירות להנצחת זכרו של אביו יהודה דקל, לוחם ההגנה והפלמ"ח. הוא אשר הביא להוצאתה לאור של החוברת שלנו בספריית יהודה דקל.

בהצלחה לכל העושים להנחלת מורשת ההגנה לדורות ההמשך.

ד"ר תא"ל מיל' אפרים לפיד

יו"ר ארגון מורשת ההגנה

2 x 75

בבוקר יום שלישי, 1 ביוני 1948, היו 650 אלף אזרחי מדינת ישראל בת השבועיים וחצי נתונים במלחמה קשה. הפלישה הכל-ערבית שהחלה בליל העצמאות, אור לו' באייר תש"ח (15 במאי 1948), הייתה בעיצומה, אם כי כוחות ההגנה שהגנו על המדינה הרכה הצליחו לבלמם ברוב המקומות, ואף יצאו להתקפות ראשונות.

בחזיתות השונות, "ממטולה עד הנגב", כפי שנהגו לומר ולכתוב בימים ההם, ניצבו רבבות חיילים, מ-12 חטיבות ההגנה שבאותו בוקר למדו לדעת שמעתה הם משרתים בצבא ההגנה, זה שבקרוב יהיה מוכר יותר בשם צבא ההגנה לישראל, הוא צה"ל.

המעבר מההגנה לצה"ל היה טבעי וחלק. ההגנה העבירה לצה"ל את כל כוחה - חטיבות, חילות, שירותים, מבנה ארגוני, את המטכ"ל ואת הרמטכ"ל. יעקב דורי, שעד 31 במאי 1948 היה רמטכ"ל ההגנה, מ-1 ביוני 1948 נשא בתואר של רמטכ"ל צבא ההגנה.

לזכרם של אותם ימים, ואלה שקדמו להם מאז הוקמה ההגנה ביוני 1920, מהלך 28 שנים בדיוק (כמניין כ"ח), אנו מתכבדים להגיש חוברת צנועה זו, שיש בה, לרגל 75 שנות המדינה וצה"ל, 2X75 ערכים, מושגים ומקומות בארץ הקשורים להגנה ולמורשתה.

אנו מאמינים ומקווים כי החומר התמציתי שבחוברת יהיה לעזר לרבים.

ד"ר מרדכי נאור

1 אביגור (מאירוב), שאול (1899–1978)

מבכירי ההגנה. איש ביטחון מנעוריו. נמנה עם מגיני **תל חי** בתר"ף-1920. ממייסדי **הש"י** (שירות הידיעות), הר"ן (הריגול הנגדי) ו**התעש** (תעשיית הנשק במחתרת). ראש **המוסד לעלייה ב'** בכל שנותיו. המוסד, בראשותו, העלה ארצה 115 אלף מעפילים בדרכי הים, היבשה ואף האוויר.

2 אושיות ההגנה

מסמך היסודות והערכים שהיוו את ה"חוקה" של ארגון ההגנה. העקרונות הכלליים נוסחו לראשונה בתשרי תרפ"ה (1924). הם הגדירו את ההגנה כהסתדרות צבאית, חשאית, שמטרתה "הגנה על היישוב והתכוננות למיליציה עממית". נקבע בהם שההגנה פתוחה להצטרפות "כל עברי ועבריה מבני 17 ומעלה".

אחרי מאורעות תרפ"ט-1929 עודכן מצע העקרונות ונקבע כי ההגנה מקיפה את כל חוגי היישוב בעיר ובכפר, ללא הבדל מוצא, מין או שיוך חברתי ופוליטי.

ב-1934 פורסם מסמך חדש שהדגיש את כלליות הארגון, כפיפותו למרות לאומית ושאיפתו להקים צבא סדיר.

בל"ג בעומר תש"א, 15 במאי 1941, פורסם המסמך התמציתי "אושיות ההגנה", שהיה במעמד של חוקת ארגון ההגנה. במסמך בן עשר האושיות, הוגדרה ההגנה כ"כוחו הצבאי של העם היהודי הבונה את עצמאותו המדינית בארץ ישראל". עוד נקבע כי הדגל הלאומי הוא דגל ההגנה, וההמנון הלאומי ("התקווה") הוא המנון ההגנה.

3 אלון (פייקוביץ'), יגאל (1918–1980)

מפקד **הפלמ"ח** בשנים 1945-1949. יליד כפר תבור ובוגר המחזור הראשון של בית הספר **כדורי**. בוגר קורסי מ"כים וקצינים (מ"מ) של ההגנה. שירת כנוטר בפלוגות השדה (**הפוש**). עם הקמת הפלמ"ח ב-1941 מונה למפקד פלוגה א'. מ-1943 - סגן מפקד הפלמ"ח.

במלחמת העצמאות התרחב הפלמ"ח שתחת פיקודו מחטיבה אחת לשלוש חטיבות. אלוף יגאל אלון פיקד על המבצעים המכריעים במלחמת העצמאות בגליל העליון, בחזית ירושלים ובחזית הדרום ונחשב למצביא הבולט במלחמה.

קבוצה מבין מ"ג אסירי ההגנה. ראשון מימין: משה דיין

4 אסירי ההגנה

ההגנה, כתנועת מחתרת גדולה, התמודדה במהלך 28 שנותיה עם מעצר ומאסר מאות ואף אלפים מחבריה על ידי השלטון הבריטי. זה החל אף לפני שהוקמה רשמית באמצע יוני 1920. חודשיים לפני כן נעצרו בירושלים זאב **ז'בוטינסקי** ו-19 ממגיני העיר שהתייצבו נגד הפורעים הערבים במאורעות תר"ף-1920. הם ישבו חודשיים וחצי בכלא עכו וקיבלו חנינה.

בשנים הבאות נאסרו חברי הארגון בעקבות סכסוכי קרקעות עם הערבים, עיסוק **בהעפלה** ו**ברכש**, החזקת נשק ללא רישיון, גילוי **סליקים** וגם כניסה לאזורים ש"נסגרו" על ידי הבריטים.

5 אשכול (שקולניק) לוי (1895–1969)

הד רב עורך מעצרים של 43 (המ"ג) משתתפי קורס הקצינים (מ"מים) של ההגנה ב-1939, שישבו כשנה ורבע בכלא עכו, לאחר שנדונו לתקופות מאסר ארוכות, אך שוחררו.

בסך הכול נאסרו לתקופה של שישה חודשים ומעלה מאות מחברי ההגנה. לתקופות קצרות יותר נעצרו אלפים, בעיקר **בשבת השחורה** ובמבצעי הורדת מעפילים.

אנשי ההגנה נאסרו בשל פעילותם בנושאי **רכש**, **העפלה** והחזקת נשק גם בחוץ לארץ: באוסטריה, גרמניה, סוריה, ולבנון, עיראק, קפריסין ועוד.

מחלוצי העלייה השנייה. עלה לארץ ב-1914. במלחמת העולם הראשונה התגייס לגדוד העברי. לאחר שחרורו היה ממקימי קבוצת דגניה ב'. בשנות ה-20 יצא לשליחות **רכש** באירופה מטעם ההגנה. משנות ה-30 המאוחרות גזבר ההגנה וחבר **המ"א** (המפקדה הארצית).

במלחמת העצמאות היה עוזר שר הביטחון וטיפול בנושאי ארגון, **רכש**, **תעש**, מחקר ופיתוח.

ראש ממשלת ישראל בשנים 1963-1969.

6 בן-גוריון, דוד (1886–1973)

מכונן מדינת ישראל ומקים צה"ל. יליד פולין, שעלה ארצה ב-1906, בגיל 20. מחלוצי העלייה השנייה. במלחמת העולם הראשונה היה ממארגני הגדוד העברי מס' 39 בארצות הברית, שאליה גורש על ידי הטורקים, ושירת בו.

החל להתבלט כמנהיג פועלים ובשנים 1921-1935 כיהן כמזכיר הסתדרות העובדים, בעת שההגנה הייתה חלק מגוף זה. בשנים 1935-1948 כיהן בתפקיד יושב ראש הסוכנות היהודית והיה מעורב יותר ויותר בנושאי ביטחון. בקונגרס הציוני הכ"ב, בדצמבר 1946, קיבל על עצמו את "תיק הביטחון" ופעל להכנת ההגנה ללחימה בצבאות ערב ולהפיכתה לצבא סדיר. עמד בראש היישוב וכוחות ההגנה וצה"ל במלחמת העצמאות.

מיום קום המדינה כיהן בתפקיד ראש הממשלה ושר הביטחון.

7 בר גיורא

הגרעין שממנו התפתח כוח הגנה ארצי ראשון בארץ. ארגון "בר גיורא" נוסד ביפו בסוכות תרס"ח (ספטמבר 1907) בחדרו של יצחק בן-צבי, לימים הנשיא השני של מדינת ישראל. עם מייסדיו נמנו ישראל שוחט, ישראל גלעד, אלכסנדר זייד, יחזקאל חנקין, יחזקאל ניסנוב, צבי בקר ויצחק בן-צבי.

הקבוצה נקראה על שם שמעון בר-גיורא, מראשי המרד היהודי ברומאים וסיסמתה הייתה: "בדם ואש יהודה נפלה, בדם ואש יהודה תקום". מטרתה הייתה "לכבוש" את השמירה במושבות מידי שומרים זרים (צ'רקסים, בדואים). היא פעלה כשנה וחצי ובאביב תרס"ט (1909) הקימו חבריה ארגון גדול יותר - **השומר** - והייתה להם בו השפעה רבה.

8 הבריחה

תנועה המונית של מאות אלפי יהודים משרידי השואה אחרי מלחמת העולם השנייה, שנדדו ממזרח אירופה למרכז ולדרומה, במטרה להגיע לארץ ישראל בדרכי ה**העפלה**. ראשוני המארגנים היו לוחמי הגיטאות ופרטיזנים וההיקף התרחב עם התגייסות ההגנה למפעל הבריחה, באמצעות **המוסד לעלייה ב'** וחיילי היחידות העבריות בצבא הבריטי שהוצבו באירופה לאחר המלחמה ובעיקר חיילי החי"ל (הבריגדה היהודית).

במדינות אירופה שבהן התנהלה הבריחה פעל מפקד מטעם ההגנה. מפקד מרכזי נשלח מהארץ. תפקיד זה מילאו פנחס רשיש, מרדכי סורקיס, אפרים קרסנר-דקל ומאיר ספיר - שהיו כפופים לנחום שדמי, מפקד ההגנה באירופה ולשאול אביגור ראש **המוסד לעלייה ב'**.

הבריחה שהחלה באופן ספונטני ולאחר מכן אורגנה על ידי ההגנה, הפכה לאחד הגורמים החשובים במאבק להקמתה של מדינת ישראל - בהיותה אבן היסוד של ה**העפלה**.

מאחורי כל המפעל הזה עמדה מחלקת העלייה של הסוכנות היהודית, בראשותו של אליהו דובקין, שכונה "שר העלייה של המדינה שבדרך".

מסע במסגרת "הבריחה": שרידי השואה במעבר גבול הררי בין אוסטריה לאיטליה

9 גדר הצפון

מכשול קרקעי שנבנה בקיץ 1938 בצפון הארץ, מהים התיכון באזור ראש הנקרה עד לימת החולה וממנה דרומה עד לכנרת. הגדר נועדה למנוע חדירת כוחות עוינים מלבנון ומסוריה, כפי שעשו מאז החלו מאורעות הדמים ("המרד הערבי") באביב 1936.

ההצעה לחסימת הגבול הצפוני בפני הסתננות ערבית עוינת הועלתה על ידי סר צ'רלס טגארט, קצין משטרה בריטי בכיר מהודו, שהובא לארץ כדי לסייע בבלימת הטרור הערבי. המשימה הוטלה על חברת "סולל בונה" ועל הצד הביטחוני הופקדו נוטרים יהודים, ברובם אנשי **פו"ש**. הפיקוד עליהם היה של ההגנה.

העבודה בוצעה במשך שלושה חודשים בלבד ולאורך התוואי הוקמו תחנות משטרה, כדוגמת נבי יושע (כיום **מצודת כ"ח**) ומצדיות.

אוהלי הנוטרים בעת הקמת גדר הצפון. מחנות האוהלים עברו ממקום למקום עם התקדמות העבודה

10 גולומב, אליהו (1893–1945)

המפקד הבלתי מוכתר של ההגנה. במהלך 25 השנים הראשונות של ארגון ההגנה היה הדמות הבולטת והמכריעה בו, ללא מינוי.

גולומב נולד ברוסיה ועלה ארצה כנער. בוגר המחזור הראשון של **גימנסיה הרצליה**. לקראת סוף מלחמת העולם הראשונה היה ממארגני ההתנדבות לגדוד העברי ומתנדב בעצמו.

היה האישיות המרכזית מבין מייסדי ארגון ההגנה ביוני 1920, ולאחר מכן היה מעורב אישית בכל מבצע ואירוע. מיוזמי "היציאה מהגדר" בתקופת "המרד הערבי", **הפוש והפלמ"ח**. במלחמת העולם השנייה חייב את גיוס אנשי היישוב לצבא הבריטי והיה מיוזמי הצניחה לאירופה. גולומב אף התנדב לצנחנים אך נדחה בשל גילו ומעמדו.

נפטר בגיל 52 ומותו השרה אבל כבד על היישוב וההגנה.

11 גדעונים

האלחוטאים, מפעילי רשת הקשר "גדעון" של ההגנה, שקישרה בין מרכזי הפעולה של **ההעפלה** באירופה לבין מטה **המוסד לעלייה ב'** בארץ. הגדעונים הבטיחו את הקשר האלחוטי עם אוניות המעפילים בדרכן לארץ ושירתו גם את המחלקה המדינית של הסוכנות היהודית.

12 גח"ל (גיוס חוץ לארץ)

מראשית מלחמת העצמאות, עוד בתקופת ההגנה ולאחר מכן בצה"ל, עלו ארצה כ-20 אלף צעירים ומבוגרים, רובם ממחנות העקורים באירופה וחלקם מצפון אפריקה שגויסו והוכשרו במקומות מגוריהם על ידי שליחי ההגנה.

הם הצטרפו לכוחות הלוחמים והיוו חלק חשוב מיחידות השדה בכל החטיבות. תרומה מקצועית מיוחדת הייתה לחיילי הגח"ל שנמנו עם הצבאות שלחמו במלחמת העולם השנייה, בעיקר במזרח אירופה.

המשורר נתן אלתרמן הנציח בשירו "אחד מן הגח"ל" ("דבר", 31.12.1948) את האפופיאה הגדולה של לוחמי הגח"ל, רובם אנשים ששרדו את השואה, ללא משפחות.

מִסְפּוֹן אֶנְיָה מִתְנַדְדֶּת

הוּא יָרֵד אֶל רִצְיָה הַנְּמָל

וְחִקְתָּהּ בְּרִצְיָה לֹו מוֹלְדֶּת

בְּדַמּוֹת אוֹטוֹ צָבְאִי וְסִמָּל.

וְנִרְאֶהוּ זֹחֵל, אוֹ פֹרֵעַ,

אוֹ עוֹמֵד עִם צִלְחַת בְּתוֹר,

וְנִדְעָ: לְלֵא בֵּית וָרַע

קֹר לְלֶחֶם אֶת מִלְחַמַּת הַדּוֹר.

היא את שְמוֹ בְּחֹתְמָת הַטְּבִיעָה,

היא הַשְּׁלִיכָה בְּגִדָיו אֶל הַשֵּׁק

וְשִׁבּוּעָה נוֹרְאָה היא הַשְּׁבִיעָה

לְקוֹלוֹ שֶׁל הַגֶּשֶׁם הַדִּק.

עוֹד הָאֶרֶץ הַזֹּאת לא נִתְּנָה לוֹ

לא יָדִיד, לא פָּנָה לְמִקְלָט,

לא שְׂמָחָה מִן הָאֶלֶף הַלָּלוּ.

אֲנִשֶׁר לָנוּ הָיוּ לְמִתָּת.

לא, כִּי רַק אֶת חַיּוֹ, פְּלִיטֵי חֶרֶב

הוּא קִבֵּל עַל הַחוּף מִיָּדָה.

אֲבָל גַּם אֶת חַיּוֹ, אִי בְּעָרֵב,

הוּא הַשִּׁיב בְּנִפְלוֹ בְּעֵדָה.

13 גלילי, ישראל (1910–1986)

מבכירי ההגנה ובעל סמכות והשפעה רבה בקרב מפקדיה.

יליד רוסיה. עלה לארץ כילד. חבר ההגנה מנערותו ובמאורעות הדמים של 1921 שימש כמקשר בין עמדות ההגנה בתל אביב. ממייסדי הסתדרות הנוער העובד וקיבוצה הראשון - נען. מ-1935 פעיל במוסדות ההגנה.

מ-1939 היה חבר פעיל במפקדה הארצית ומראשי המאבק החמוש. ב-1947 נתמנה לרמ"א - ראש המפקדה הארצית, תפקיד שאותו מילא גם בתחילת מלחמת העצמאות. פרש בקיץ 1948 עקב חילוקי דעות עם בן-גוריון על מהות תפקיד הרמ"א לאחר קום המדינה.

14 דורי (דוסטרובסקי), יעקב (1899–1973)

רמטכ"ל ההגנה והרמטכ"ל הראשון של צה"ל. יליד אוקראינה. עלה ארצה כילד. בוגר המחזור הראשון של **בית הספר הריאלי** בחיפה. ב-1918 התגייס לגדוד העברי. היה מראשי סניף ההגנה בחיפה במשך שנים רבות. במקצועו האזרחי היה מהנדס וסיים את לימודיו בבלגיה.

רוב שנות ה-30 היה מפקד ההגנה בחיפה. ב-1938 נתמנה לראש לשכת ההדרכה בהגנה, ושנה אחר כך נכנס לתפקיד הרמטכ"ל הראשון של הארגון. עשה זאת במרבית שנות ה-40, עם הפוגה בת שנה וחצי, כששימש ראש משלחת ההגנה והרכש בארצות הברית. ב-1947 חזר לתפקיד הרמטכ"ל ועם הקמת צה"ל מונה לרמטכ"ל הראשון שלו.

15 דיין, משה (1915–1981)

יליד דגניה והילד הראשון של נהלל. חבר ההגנה מנעוריו. היה נוטר ולוחם ב**פּו"ש**. בוגר קורס קצינים (מ"מים) ומדריך בו. נמנה עם **מ"ג** אסירי ההגנה וישב בכלא עכו למעלה משנה. בקיץ 1941 השתתף מטעם ההגנה בפלישה הבריטית ללבנון ואיבד את עינו השמאלית בקרב.

היה איש מנגנון הקבע של ההגנה. ערב מלחמת העצמאות ובראשיתה - יועץ לענייני ערבים במטכ"ל. במלחמת העצמאות פיקד על גדוד פשיטה ובאוגוסט 1948 מונה למפקד ירושלים.

בשנים הבאות מילא דיין תפקידים ממלכתיים מרכזיים והיה הרמטכ"ל (1953–1958) ושר הביטחון (1967–1974).

16 הוז, דב (1896–1940)

ממקימי ההגנה ומראשיה וחבר המפקדה הארצית הראשונה בשנות ה-30.

יליד רוסיה, עלה ארצה כנער. בוגר המחזור הראשון של **גימנסיה הרצליה**. במלחמת העולם הראשונה שירת תחילה בצבא הטורקי ולאחר מכן בצבא הבריטי, בגדודים העבריים.

היה סגן ראש עיריית תל אביב. מאבות ה**ט"ס** בארץ, שבו ראה זרוע ביטחונית בשירות ההגנה.

נספה בתאונת דרכים בשרון בדצמבר 1940, בשובו מביקור אצל אסירי ההגנה בכלא עכו.

על שמו שדה התעופה הישן של תל אביב - שדה דב.

17 היאחזויות הפלמ"ח

יישובים שהוקמו בשנות ה-40 ברחבי הארץ על ידי בוגרי הפלמ"ח - שסיימו את שירותם הפעיל. ההיאחזות הראשונה הייתה **בית קשת**, למרגלות הר תבור שהוקמה בקיץ 1944. בשנת 1945 קמו ארבע היאחזויות נוספות: **ביריה**, רמות נפתלי, חוקוק ומשגב עם. ב-1946 נוספו אליהן עין זיתים והחושלים-עמיעד. שתי היאחזויות הפלמ"ח האחרונות קמו ב-1947: רבדים בגוש עציון ודרדרה-אשמורה ממזרח לאגם החולה.

בהיאחזויות הפלמ"ח הגיעה הזיקה ההדדית בין ההגנה להתיישבות הביטחונית והחקלאית לאחד משיאיה ומורשתן נמסכה בצה"ל במתכונת של היאחזויות הנח"ל.

18 הכט, יוסף (1894-1970)

המפקד הראשון של ההגנה.

עלה מפולין ב-1914, שירת בגדוד העברי במלחמת העולם הראשונה. בשנים 1921-1931 עמד בראש ההגנה, בעת שהייתה חלק מהסתדרות העובדים. היה בגרעין המייסד של כפר מל"ל בשרון ולאחר מכן התגורר בגבעתיים.

ב-1938 נקרא שוב לשליחות ביטחונית והיה אחראי לנוטרים שאבטחו את **בוני גדר הצפון**.

19 ההעפלה

נקראה גם עלייה ב' והעלייה הבלתי לגאלית. המדובר בעלייתם של יהודים לארץ ישראל שלא ברשות השלטונות הבריטיים בתקופת המנדט. במונח מצומצם יותר מדובר בעלייתם ובהעלאתם המאורגנת של יותר מ-120 אלף יהודים לארץ בשנים 1934-1948 בדרך הים (הרוב), היבשה והאוויר. בשנים האמורות יצאו לדרך 141 הפלגות.

תחילה ארגנו את ההעפלה שליחי הקיבוץ המאוחד וההגנה, התנועה הרביזיוניסטית ויזמים פרטיים. מ-1939 אורגנו כמעט כל האוניות על ידי **המוסד לעלייה ב'** של ההגנה. המוסד הוא גם שארגן את ההעפלה היבשתית והאווירית. ההעפלה הגיעה לשיאה בשנים 1945-1948 והייתה מרכיב חשוב במאבק היישוב והתנועה הציונית להקמת המדינה. ניסיונם של הבריטים לבלום את ההעפלה, בדרך של מעצר המעפילים, גירושם מהארץ למאוריציוס ומאוחר יותר לקפריסין, לא הצליח והמעפילים המשיכו לזרום ארצה.

המפעל כולו התנהל בתיאום ובהכוונה של מחלקת העלייה של הסוכנות היהודית, בראשות **אליהו דובקין**, לימים מחותמי מגילת העצמאות ו"שר העלייה".

ההעפלה הסתיימה בתחילת 1949, כשהגיעו ארצה אחרוני המעפילים שהוחזקו במחנות קפריסין.

העפלה אווירית - מעפילים יורדים ממטוס שהביאם מעיראק

העפלה יבשתית - "נוקטה", תחנת משטרה סורית בגבול ארץ ישראל, דרכה הוברחו מעפילים ארצה

העפלה ימית - הורדת מעפילים מהאונייה לחוף, בעזרת חבל.

20 התיישבות ביטחונית

הזיקה בין ההתיישבות לצורכי הביטחון הכרוכים בה, הייתה קיימת מראשית ימי ההתיישבות והיא גברה לאחר ייסוד ההגנה. ארגוני המגן הראשונים, **בר גיורא והשומר** ביטאו זאת בעצם קיומם, שכן מייסדיהם קבעו: אין עבודה עברית ללא שמירה עברית.

בשלב הבא היה איחוד של שני המרכיבים: הקמת יישוב ואחר כך יישובים רבים של מתיישבים חמושים, שיידעו להגן על עצמם בעת הצורך. יתר על כן, ההגנה אף השתתפה בתכנון היישובים ובפריסתם.

הדבר בא לידי ביטוי בחיי היום יום וכן במבצעים גדולים, כמו עליית יישובי **חומה ומגדל** בשלהי שנות ה-30 והקמת 11 היישובים בדרום ובנגב בלילה אחד בתחילת אוקטובר 1946.

כמעט כל יישוב חדש שהוקם הפך מייד לבסיס נוסף של ההגנה והדבר הוכח בצורה בולטת במלחמת העצמאות: רבים מיישובי הספר הם שבלמו את התקפות צבאות ערב.

ארגון ההגנה תכנן את תפיסת ההתיישבות האסטרטגית, הקים יישובים והתגייס להגנתם כנדבך מרכזי בהגשמת הציונות והמאבק לעצמאות.

21 ההתנדבות לצבא הבריטי

בשנות מלחמת העולם השנייה התגייסו למעלה מ-30 אלף גברים ונשים מבני היישוב יהודי בארץ לשורות הצבא הבריטי, שנלחם נגד גרמניה הנאצית ואיטליה הפשיסטית. הנהגת היישוב והפיקוד העליון של ההגנה ניהלו את ההתגייסות הזו. הסוכנות היהודית אף הקימה לשכות גיוס, באישור הבריטים, ודרכן הגיעו אלפים לשירות ביחידות הבריטיות. מועמדים לקורסים מתקדמים, כמו קורס הקצינים הבריטי, נבחרו על ידי ההגנה.

בהנהגת היישוב באותם ימים הייתה מחלוקת: מה עדיף? גיוס במדים לצבא הבריטי או גיוס ללא מדים לכוחות המגן של היישוב, כדוגמת **הפלמ"ח**. ההחלטה הייתה: גם וגם. לגיוס לצבא הבריטי היו תחילה שתי מטרות: תרומה אישית ולאומית של לוחמים מארץ ישראל למיגור הנאציזם; וסיוע לבריטים בשעתם הקשה. שתי מטרות נוספות נקבעו במהלך המלחמה: האחת, השירות בצבא גדול ומאורגן הוא בית ספר מעולה ללימוד דרכים ושיטות להקמת הצבא שלנו, לכשיקום; והאחרת, סיוע ליהודים נפגעי המשטר הנאצי, תחילה בצפון אפריקה ולאחר מכן באירופה המשוחררת.

ואכן, המתגייסים סייעו לבריטים, למדו איך להקים ולנהל צבא סדיר ורבה ביותר הייתה עזרתם לניצולי השואה. קשה לתאר את התארגנות ה**בריחה וההעפלה**, ללא המסירות והאמצעים הלוגיסטיים שהביאו איתם החיילים היהודים בצבא הבריטי ברחבי אירופה.

לשיאה הגיעה פעילות ההגנה בבריגדה היהודית (החי"ל), שהוקמה בקיץ 1944 ונלחמה נגד צבא גרמניה הנאצית בחזית צפון איטליה. בבריגדה וכן כמעט בכל היחידות האחרות שבהן שירתו חיילים מארץ ישראל, היה פיקוד פנימי של ההגנה, שהחיילים נשמעו לו והוא שקבע את המשימות החוץ-צבאיות, כגון סיוע לשירידי השואה, איסוף נשק למען ההגנה בארץ באירופה החרבה, ותמיכה במארגני **ההעפלה**.

לקראת מלחמת העצמאות ובמהלכה רבה הייתה תרומתם של משוחררי הצבא הבריטי להגנה ולצה"ל בראשיתו. שניים מחמשת הרמטכ"לים הראשונים - מרדכי מקלף וחיים לסקוב, היו קצינים בבריגדה ואליהם הצטרפו האלופים שלמה שמיר, מאיר זורע, אהרן יריב, אפרים בן ארצי, ישראל טל וקצינים נוספים.

מודעות גיוס לצבא הבריטי המיועדות לגברים ולנשים.

22 וינגייט, צ'רלס אורד (1903-1944)

קצין צבא בריטי שהוצב בארץ ישראל ב-1936, והפך עד מהרה לאוהד גדול של המפעל הציוני, בניגוד לרוב עמיתיו בעת ההיא. היה מקושר לש"י של ההגנה ולכמה ממנהיגי היישוב. הקים את **פלגות הלילה המיוחדות** (Special Night Squads - S.N.S) - יחידות מעורבות של חיילים בריטים וחברי ההגנה, כדי להילחם בטרור הערבי בצפון הארץ, בעת "המרד הערבי".

הנחיל להגנה שיטות לחימה נועזות של תנועה חשאית בלילה, הפתעה, יוזמה, תוקפנות, עקשנות בביצוע המשימה ומנהיגות צבאית בסגנון "אחריי!"

הקים בעין חרוד בית ספר לסמלים, שבו השתלמו 100 ממפקדי ההגנה. כינויו ביישוב היה "הידיד".

במלחמת העולם השנייה היה קצין מצטיין באתיופיה ובבורמה. הגיע לדרגת גנרל ונפל בעת פעולה בבורמה. וינגייט לא הסתיר את שאיפתו להיות הרמטכ"ל הראשון של צבא המדינה היהודית.

על שמו: מכון וינגייט, מכון הספורט הלאומי, מדרום לנתניה.

23 ז'בוטינסקי, זאב (1880-1940)

ז'בוטינסקי היה מנהיג ציוני בולט שיזם במלחמת העולם הראשונה את הקמת הגדודים העבריים, ושירת כקצין בגדוד 38.

במאורעות תר"ף-1920 עמד בראש כוחות ההגנה היהודיים בירושלים ועל כך נדון, עם עוד 19 מגינים ל-15 שנות מאסר. לאחר תקופה קצרה קיבלו הנאסרים חנינה ושחררו. לאחר מכן התנתק מענייני הביטחון.

ז'בוטינסקי שלל את תפיסת הביטחון המחתרתית של ההגנה ודגל בצבא יהודי גלוי, שהקמתו נאסרה על ידי הבריטים. ב-1923 הקים את המפלגה הרביזיוניסטית שפרשה ב-1935 מההסתדרות הציונית. ז'בוטינסקי התנגד לפרישת ארגון ב' (לימים האצ"ל) מההגנה ב-1931, אך בדצמבר 1936 מיזג את האצ"ל בתנועה הרביזיוניסטית ונחשב למפקדו העליון, למרות שהוגלה מהארץ.

24 החברה בהגנה

בהגנה שירתו גברים ונשים והדבר אף נקבע **באושיות ההגנה**: "החברות [בארגון] היא חובה וזכות של כל איש ואשה בישראל".

בשנים המוקדמות נקבעו לנשים תפקידים שיש לראותם כתומכי-לחימה: עזרה ראשונה, קשר, הטמנת נשק והובלתו, ועוד. אולם נשים תבעו למלא גם תפקידים קרביים ושתי נשים שלחמו בקרב תל חי אף נפלו במהלכו.

ככל שחלפו השנים מילאו נערות ונשים תפקידים מהותיים יותר. הדבר בא לידי ביטוי באימוני **הגדנ"ע**, החי"ש וב**מיוחד בפלמ"ח**. ועם זאת, היה עליהן להיאבק על מקומן. בעת הגיוס לצבא הבריטי דרשו גם החברות לאפשר להן להתנדב ובסופו של דבר התגייסו כארבעת אלפים מהן.

בין צנחני היישוב שנשלחו לאירופה הכבושה היו שלוש נשים ושתיים מהן נפלו בביצוע משימתן: חנה סנש וחביבה רייק.

תפקיד חשוב מילאו נשים בתחום ה**העפלה** ובין **הגדעונים** מפעילי רשת הקשר היו לא מעט נשים. רוב המשרתים במגן דוד אדום, שהיה מראשיתו זרוע של ההגנה,

על המשמר - אשה חמושה ביישוב "חומה ומגדל"

תל עמל - היישוב הראשון שהוקם לפי מתכונת "חומה ומגדל". אפשר להבחין בחומת העץ, במגדל ובארבעה צריפים

"החומש" - חמשת האישים שהיוו את צמרת ההגנה במחצית הראשונה של שנות ה-40: מימין לשמאל: משה סנה, אליהו גולומב, יעקב דורי, ישראל גלילי, יצחק שדה. יער משמר העמק, 1942

טרומי" בגודל של 35x35 מטר תוך יום אחד - שכלל מבנים מעץ שהוכנו מראש: מגדל שמירה, חומת עץ כפולה שבתוכה יש חצץ ושלושה או ארבעה צריפים. לאחר שהתוכנית קיבלה אישור של האדריכל **יוחנן רטנר**, מבכירי ההגנה, הוקם בחנוכה תרצ"ז (10.12.1936) ראשון יישובי חומה ומגדל, תל עמל, בשיטה האמורה ובסוף יום העלייה עמד היישוב על כנו, כשהוא מוגן ומאובטח.

ההגנה סיפקה למקימי יישובי חומה ומגדל שירותי תכנון ואבטחה ביום העלייה על הקרקע.

עד שלהי 1939, הוקמו בשיטה זו כ-50 יישובים, שבין הנודעים שבהם היו **הניתה**, טירת צבי, מעוז חיים, עין גב ונגבה. לאחר שנה או שנתיים פורקו החומה והמגדל והיישובים המשיכו להתפתח באופן רגיל.

27 החומש

כינוי לחמשת האישים שעמדו בראש ארגון ההגנה בשנות ה-40: אליהו גולומב, המפקד הבלתי מוכתר של ההגנה, משה סנה - הרמ"א, יעקב דורי (אז דוסטרובסקי) - הרמטכ"ל, ישראל גלילי - חבר המפקדה הארצית ויצחק שדה - מפקד הפלמ"ח.

היו נשים. בשנות ה-30 וה-40 הוקמו פלוגות ואף גדודים של נשים בהגנה, בעיקר בתל אביב ובחיפה. הגדוד בחיפה נקרא גב"ל - גדוד בנות לוחמות.

עם הקמת צה"ל בתש"ח הביאו לוחמות ההגנה את ניסיון לח"ן - חיל הנשים של הצבא הצעיר.

בצה"ל יודעים להעריך את פעילות הנשים-הלוחמות בהגנה וגדוד קרקל 33, גדוד ביטחון שוטף של חיילות וחיילים, נקרא על שם 33 לוחמות הפלמ"ח שנפלו.

25 חג"ם

ראשי תיבות של חינוך גופני מורחב. מסגרת אימון קדם-צבאי לנוער הלומד, שהוקמה ב-1939 ושולבה בלימודים התיכוניים בבתי הספר היהודיים. הכשירה את בני הנוער להגנה. הייתה מקבילה ל**גדנ"ע**, שהוקם אחריה (ב-1941).

מקצועות החג"ם היו: ת"ס (תרגילי סדר), סיירות, ס"ש (ספורט שימושי), ספורט מגן (קרב פנים אל פנים: קפא"פ, איגרוף, ג'אז ג'יטסו).

חלק מהקורסים נערכו בשיתוף עם **הגדנ"ע**, בפיקוח מחלקת ההדרכה של המטכ"ל.

26 חומה ומגדל

צורת עלייה על הקרקע של יישוב בשנים 1936-1939 - בתקופת "המרד הערבי". השיטה נוסתה לראשונה בקיבוץ **תל עמל**, שעמד לעלות על הקרקע בעמק בית שאן. מאז פרוץ מהומות הדמים באפריל 1936, הופסקה כמעט לגמרי הקמת יישובים חדשים, מחשש לביטחון אנשיהם. בתל עמל התגברו על הסכנה בדרך של הקמת "יישוב

בין נובמבר 1947 למאי 1948, תקופה קצרה למדי של חצי שנה, הקים ארגון ההגנה כוח לוחם גדול, שהיה למעשה צבא של ממש. הוא כלל 12 חטיבות, חילות ושירותים.

ואלה היו חטיבות ההגנה בתש"ח - 6 חטיבות **חי"ש**, 3 חטיבות שהוקמו במעבר מההגנה לצה"ל ו-3 חטיבות **פלמ"ח**.

חטיבה 1 - גולני. התארגנה במרחב עמק יזרעאל, הרי אפרים, עמק בית שאן והגליל התחתון. לחמה בעיקר בצפון הארץ ולקראת סוף המלחמה גם בחזית עזה. גולני הייתה אחת משתי החטיבות שכוחותיהן השתלטו על דרום הערבה ומפרץ אילת בסוף המלחמה.

חטיבה 2 - כרמלי. פעלה בחיפה והכרמל, בעמק זבולון, בגליל המערבי ובגליל התחתון. באביב תש"ח השתלטה על העיר חיפה כולה. לחמה בהמשך גם בקרבות ג'נין ונגד הסורים.

חטיבה 3 - אלכסנדרוני. חטיבה זו הופקדה על מישור החוף מזיכרון יעקב עד רמת גן. במהלך המלחמה השתתפו לוחמיה גם בקרבות במרכז הארץ ודרומה.

חטיבה 4 - קרייתי. לחמה בעיקר נגד יפו והכפרים הערביים במרחב תל אביב. השתתפה בקרבות מבצע **נחשון**, מבצע חמץ, בגזרת צריפין, רמלה, לוד וקו הגבול מראש העין עד פרוזדור ירושלים.

חטיבה 5 - גבעתי. חטיבה שפעלה במרחב חזית הדרום - מתל אביב עד דרומה לנגבה. גדוד אחד מהחטיבה השתתף במבצע **נחשון**. מאמצע מאי 1948 בלמה החטיבה את הצבא המצרי שפלש לארץ וגברה עליו בשורה ארוכה של קרבות.

חטיבה 6 - עציניו. פעלה במרחב העיר ירושלים והיישובים סביבה, לרבות גוש עציון ומפעל האשלג בצפון ים המלח.

חטיבה 7 - שזה היה גם שמה. הוקמה יום אחד לאחר קום המדינה כחטיבת עתודה של המטכ"ל. השתתפה בשני הקרבות הראשונים על לטרון ומאוחר יותר בקרב על כיבוש העיר נצרת ובמבצע חירם לשחרור כל הגליל.

חטיבה 8 - "המשורינת" או "חטיבת הזקן" (יצחק שדה). חטיבת השריון הראשונה שהיו לה מעט טנקים והרבה משורינים מתוצרת בית. הוקמה בסוף מאי 1948. השתתפה במבצע דני ביולי 1948 ולאחר מכן בקרבות ההכרעה בדרום, בנגב ובסיני.

חטיבה 9 - עווד. החטיבה האחרונה שהוקמה בהגנה בעת המעבר לצה"ל. פעלה בגליל העליון, בעיקר נגד הסורים.

חטיבה 10 - פלמ"ח-הראל. הורכבה מגדודי פלמ"ח שלחמו בירושלים ועל הדרך אליה. סייעה רבות להבטחת התחבורה לעיר ולפריצת המצור. בשלבים האחרונים של המלחמה השתתפה בקרבות מבצע חורב בנגב ובסיני.

חטיבה 11 - פלמ"ח-יפתח. הוקמה מיחידות הפלמ"ח באצבע הגליל. היו בה שלושה גדודים ואחד מהם הועבר לנגב ולחם באזור כל תקופת המלחמה. לוחמי החטיבה השתתפו בקרבות נבי יושע, בשחרור צפת, בקרבות עמק הירדן נגד הסורים ועוד. לאחר מכן ירדה החטיבה דרומה והשתתפה בקרבות מבצע דני, בלטרון ובנגב.

חטיבה 12 - פלמ"ח-הנגב. פעלה כל תקופת המלחמה בנגב וצורף אליה גדוד מחטיבת יפתח. הגנה על היישובים הפזורים במרחב ועל צינורות המים ומאוחר יותר בלמה את הצבא המצרי. כבשה את באר שבע באוקטובר 1948. השתלטה יחד עם חטיבת גולני על דרום הערבה וחוף אילת במרץ 1949.

12 חטיבות ההגנה הועברו לצה"ל ביום הקמתו והיוו את עיקר הכוח הלוחם שלו. הן הורכבו מ-42 גדודים שהגיעו מההגנה. נוספו להם שני גדודים מהאצ"ל וחצי גדוד מהלח"י.

29 חילות ושירותים בהגנה ובמעבר לצה"ל

החל משנות ה-30 החל ארגון ההגנה להתמקצע והוקמו בו מפקדות וראשיתם של חילות ושירותים. לאחר הקמת המטכ"ל ב-1939 התרחבה הפעולה והיא הגיעה לשיאה בקיץ 1947 ולתוך שנת 1948, בחודשים הראשונים של מלחמת העצמאות.

תוך כדי המלחמה אורגנו 12 חטיבות (ראו לעיל), חילות ושירותים, כך שעם הקמת צה"ל נמסר לו, למעשה, צבא שלם. בין החילות, שרבים מהם כונו בעת ההיא שירותים, ניתן להזכיר את חיל המדע (חמ"ד), חיל האוויר (שנקרא תחילה שירות האוויר), חיל הים, הש"י (שירות המודיעין), שירותי האיכסון, האימון הגופני, השירות הדתי, הג"א, חימוש, השירות המשפטי, הנדסה, סעד, קשר, רפואה, תחבורה, תשלומים, שירות וטרינרי, שירות מפות וצילומים, משטרה צבאית, נשים (ח"ן), ציוד ואספקה, תותחנים, תרבות.

ואף אלה היו בתש"ח: שירות בהמות משא ורכיבה, שירות הכלבים וחיל יוני-דואר במסגרת שירות הקשר.

סיוע רב להתארגנות המבנית נתנו משוחררי הצבא הבריטי במלחמת העולם השנייה, ובמיוחד קצינים ששירתו בחי"ל (הבריגדה היהודית) שהיו אמונים על פעילותו של צבא סדיר.

30 חי"ם (חיל משמר)

הוקם ב-1939. עיקר תפקידו של החי"ם היה לספק הגנה נייחת ליישובים ברחבי הארץ ונכללו בו חברי הגנה מבוגרים שלא גויסו לחי"ש (ראו בהמשך). אנשי החי"ם הוצאו לסדרות אימונים קצרות כמה פעמים בשנה.

תפקיד חשוב מילאו אנשי החי"ם במלחמת העצמאות, באבטחת הערים, המושבות ויישובי ההתיישבות העובדת.

31 חי"ש (חיל שדה)

חיל בהגנה שהוחל בהקמתו בסתיו 1939. בעקבות הניסיון שנרכש בתקופת "המרד הערבי" החליט מטכ"ל ההגנה לגייס בני 18-26 לחיל ארצי, שלא יהיה מרותק להגנת נקודות יישוב, אלא יופעל בשליטה ארצית. החי"ש כלל גדודים ופולגות בערים וברחבי הארץ.

החי"ש נועד למכלול תפקידים: סיורים, מארבים, פשיטות, אבטחת עובדים בשדות, אבטחת התחבורה בדרכים ובחופי הורדת המעפילים ותפיסת עמדות שולטות מחוץ ליישובים בעיתות חירום. המגמה הייתה להגיע לרמת אימון וכוננות גבוהה, להתגייסות ולאפשרות ניווד היחידות ממקום למקום.

לקראת מלחמת העצמאות כלל החי"ש למעלה מ-20 גדודים, שמהם הוקמו שש חטיבות החי"ש בתש"ח: גולני, כרמלי, אלכסנדרוני, קריית, גבעתי ועציוני. שש חטיבות אלה, יחד עם שלוש חטיבות שהוקמו מייד עם קום המדינה ושלוש חטיבות הפלמ"ח, היו הכוח הלוחם של ההגנה שממנו הוקם צה"ל.

32 טבנקין, יצחק (1887-1971)

מראשי תנועת הפועלים בארץ. עלה לארץ מרוסיה ב-1912, עבד כפועל חקלאי והצטרף לארגון השומר. פעיל בהגנה מראשיתה. משנות ה-20 ואילך עמד בראש הקיבוץ המאוחד. מראשוני הקוראים ל"יציאה מן הגדר" במאורעות 1936-1939. פעל להקמת הפו"ש ויזם את הסכם העבודה והאימונים של הפלמ"ח בקיבוצים שהציל באוגוסט 1942 את קיומו של הפלמ"ח נוכח הגירעון התקציבי של ההגנה. טבנקין היה מראשי הקו האקטיביסטי בהנהגת היישוב וההגנה, שגייס את תנועתו, הקיבוץ המאוחד, לחוד החנית במפעלי ההגנה - ההתיישבות בספר, הקמת הפלמ"ח, ההעפלה, המאבק המזוין בבריטים והשירות הקרבי בהגנה ובצה"ל.

33 טרומפלדור, יוסף (1880–1920)

מדמויות המופת של אנשי המגן בארץ. נולד ברוסיה ושירת בצבא הצארי במלחמת רוסיה-יפן ב-1904. הצטיין בקרבות, נפצע ואיבד את ידו השמאלית. נפל בשבי היפני.

ב-1912 עלה לארץ והיה חלוץ במגדל ובדגניה. במלחמת העולם הראשונה היה ממארגני "גדוד נהגי הפרדות", יחידה יהודית בצבא הבריטי ושירת בה כמ"פ וכסמג"ד. בשלהי המלחמה חזר לרוסיה, עסק בפעילות ציונית והקים את תנועת "החלוץ".

חזר לארץ ב-1919 ונשלח מייד לארגן את הגנת יישובי הגליל העליון בעקבות התקוממות ערביי האזור נגד השלטונות הצרפתיים ונתמנה למפקד **תל חי**. נפל בקרב **תל חי** באדר תר"ף (1.3.1920).

לאחר מותו הפך לאגדה לאור מעשיו ובכוח מילותיו האחרונות: "טוב למות בעד ארצנו". דמותו מגלמת ערכים של חלוציות, הגנת הארץ, התיישבות ודוגמה אישית.

34 ידן (סוקניק), יגאל (1917–1984)

מבכירי ההגנה במעבר לצה"ל. נולד בירושלים ובגיל 19 התגייס לנוטרות. פעל ב**נוודת** בהרי ירושלים בעת "המרד הערבי". הדריך בקורסי קצינים (מ"מים) ופיקד עליהם. היה שליטו של הרמטכ"ל יעקב דורי וסגן מפקד מחוז תל אביב של ההגנה. ב-1946 שירת כראש לשכת ההדרכה במטכ"ל. למד ארכיאולוגיה באוניברסיטה העברית ובפרוץ מלחמת העצמאות חזר למטכ"ל כראש אגף המבצעים, תפקיד אותו מילא כשנתיים.

בשנים 1949–1952 כיהן כרמטכ"ל השני של צה"ל.

35 כ"ג יורדי הסירה

23 מלוחמי ההגנה בליווי קצין בריטי שיצאו למבצע נועז במאי 1941, שנועד לחבל בבתי הזיקוק בטרופולי שבצפון לבנון, שהייתה בעת ההיא בידי צרפת של וישי ושיתפה פעולה עם הנאצים. המבצע תוכנן בשיתוף פעולה נדיר באותה העת - בין המחלקה המדינית של הסוכנות היהודית וההגנה לבין ה-SOE, יחידה בריטית סודית שהופעלה ישירות מלונדון, ללא תיאום עם מפקדת הצבא הבריטי במזרח התיכון, והדבר גרם לחיכוכים ומתחים.

הכ"ג יצאו למשימתם מחיפה בסירה קטנה, עמוסת חומרי נפץ וסירות נחיתה לכיוון טריפולי, ומאז 18 במאי 1941 נעלמה ולא נודע מה עלה בגורל לוחמיה. בדו"ח שפרסם משרד הביטחון ב-2011 הגיעו החוקרים למסקנה כי הספינה טבעה בלב ים עקב תנאי הים הקשים ועומס היתר שהיה עליה, או בגלל פיצוץ חומר הנפץ כתוצאה מתקלה וייתכן שמירי מקרי של כלי שיט שהתאמן בקרבתה.

הכ"ג הונצחו בהר הרצל ובמקומות נוספים בארץ. על שמם קרוי בית הספר לקציני ים בעכו (כיום שמו - בית הספר הימי לפיקוד ומנהיגות).

סירת הכ"ג "ארי הים", שעקבותיה אבדו

36 כופר היישוב

מגבית כספית למימון צורכי הביטחון של היישוב. הוקמה ב-1938, בעיצומם של האירועים האלימים של "המרד הערבי". באותה עת גבר הצורך בגיוס משאבים מרובים למימון פעילות ההגנה.

"כופר היישוב" העמידה לרשות המפקדה הארצית (**המ"א**) תקציבים שסייעו לממן מפעלים ארציים כגון **חומה ומגדל** ומיזמים מקומיים. השם "כופר היישוב" ניתן כדי להדגיש שמי שמסיבות בריאות, עבודה וגיל אינם יכולים למלא את חובת ההגנה בעצמם, ישלמו לקופת ההגנה "כופר".

הציבור נקרא לתרום למפעל ונערכו מבצעי התנדבות שבמהלכם תרמו מבוגרים ובני נוער כספים, תכשיטים ומתנות לימי הולדת. כן הוטלו מיסים עקיפים על כרטיסי אוטובוסים, כרטיסי קולנוע ותיאטרון ומוצרים כגון סיגריות ומשקאות חריפים.

היענות הציבור הייתה רבה. כופר היישוב פעלה עד 1948 וסייעה להוצאות מלחמת העצמאות בשלביה הראשונים.

מימין: סמל "כופר היישוב", משמאל: מטבע נחושת של "כופר היישוב", שתמורתו הועברה לצורכי הביטחון

37 כצנלסון, ברל (1887-1944)

יליד רוסיה הלבנה ומאבות תנועת העבודה וההגנה.

עלה לארץ ב-1909 ועסק בעבודה חקלאית ובארגון קבוצות להתיישבות. מיוזמי ההתנדבות לגדוד העברי במלחמת העולם הראשונה, שבו שירת. ב-1921 יצא לארצות הברית לאסוף כספים עבור ההגנה. פעל בהתמדה בנושאי ההגנה במישורים המדיני, האידיאולוגי והחינוכי.

עמד מאחורי מיזמים תרבותיים והסברתיים כגון הקמת "קול ישראל", תחנת השידור הראשונה של ההגנה, העיתון החשאי "אשנב" ועוד. טבע את המושג "טוהר נשק" שהיה לאחד מערכי היסוד בארגון ההגנה ולאחר מכן בצה"ל.

על שמו קיבוץ בארי בנגב ומכללת בית ברל בשרון.

38 ליל הגשרים

בליל ה-16-17 ביוני 1946 פשטו יחידות הפלמ"ח על 11 גשרי כביש ומסילות ברזל בסמוך לגבולותיה היבשתיים של ארץ ישראל. זה היה המבצע המקיף ביותר בתקופת המאבק נגד הבריטים מאז החלה **תנועת המרי** בפעולותיה. הכוונה הייתה להפגין את כוח ההגנה ולהוכיח את יכולתה הצבאית לנתק את הארץ משכנותיה.

10 מהגשרים נהרסו כליל או נפגעו קשה. תכנון מדויק ותיאום מלא, לרבות סיורים מוקדמים ותרגול על דגמים, תרמו להצלחה המבצע.

הפשיטות בוצעו בו-זמנית כדלהלן:

מבצעי הגדוד השלישי של הפלמ"ח: גשר מטולה צפון-מערב, גשר מטולה צפון-מזרח, גשר בנות יעקב, גשר אל-חמה.

39 המ"א (המפקדה הארצית)

גוף ציבורי שעמד בראש ההגנה במשך 17 שנה (1931-1948). ב-11 השנים הראשונות לקיומה הייתה ההגנה כפופה להסתדרות העובדים. המפקדה הארצית מימשה את העיקרון של שליטת הרשות האזרחית הנבחרת על הכוח הצבאי.

המ"א התמנתה על ידי המוסדות הלאומיים: הסוכנות היהודית והוועד הלאומי. המועצה הייתה פריטטית, כלומר היא הורכבה במספר שווה (3 או 4) של נציגים משני המחנות העיקריים ביישוב: המחנה הפועלי-התיישבותי והמחנה האזרחי-הימני. מ-1938 נוסף למ"א הרמ"א - ראש המפקדה הארצית, נציג הנהלת הסוכנות שהיה מקובל על שני הצדדים.

פעילות המ"א נתקלה לא אחת בקשיים, בשל חילוקי הדעות בין המחנות הפוליטיים, אך היא הצליחה לשרוד את כל המשברים. פעילותה הסתיימה עם הקמת המדינה.

40 המאבק

הכוונה היא למאבק היישוב נגד הבריטים, שליטיה של ארץ ישראל, בשנים 1939-1948, לאחר שממשלת בריטניה הסתלקה מתמיכתה במטרותיה של הצהרת בלפור מ-1917 והנהיגה מדיניות של הצרת השאיפות היהודיות במטרה להקים בארץ "מדינת כל תושביה", משמע עם רוב ערבי ומיעוט יהודי. דוד בן-גוריון, יו"ר הנהלת הסוכנות היהודית, הצהיר אז: "תמה תקופת הציונות המדינית. החלה תקופת הציונות הלוחמת".

במאבק לקחו חלק שלושה ארגוני המחותרת: הארגון הגדול, ההגנה ושני ארגונים קטנים בהרבה - אצ"ל ולח"י. במשך כעשרה חודשים, מסתיו 1945 עד קיץ 1946 היה שיתוף פעולה בין השלושה במסגרת **תנועת המרי העברי**. המאבק לבש צורות שונות ולא היה רצוף. בחלק מהזמן אף היה שיתוף פעולה עם הבריטים בשל אירועי מלחמת העולם השנייה. לשיאו הגיע המאבק בשנים 1945-1948 והוא כלל פעולות חמושות, הרחבת ההתיישבות אף במקומות שנאסרו על ידי הבריטים והבאת רבבות מעפילים בכל דרך אפשרית - בים, ביבשה ואף באוויר - למרות ניסיונות הבריטים למנוע את עלייתם.

את רוב הפעולות החמושות של ההגנה נגד הבריטים ביצע כוח המחץ שלה, **הפלמ"ח**, שאליו הצטרפו לא פעם יחידות של **החי"ש**. לעיתים השתתפו אלפים בהפגנות ובמבצעים כגון העלייה ל**ביריה** בגליל, כדי לסכל כוונה בריטית להרוס את היישוב.

פעולות המאבק של כל הארגונים הניעו את ממשלת בריטניה להביא את "בעיית ארץ ישראל" לדיון באו"ם בתחילת 1947 לשם מציאת פתרון. משלב זה התגלגלו הדברים להחלטת הכ"ט בנובמבר של האו"ם ולפניו הארץ על ידי הבריטים.

41 המ"ג

43 (מ"ג) מדריכים וחניכים בקורס הקצינים (מ"מים) של ההגנה, שנערך ביבנאל בסתיו 1939, נעצרו על ידי הבריטים ונשפטו לתקופות מאסר ממושכות. מעצרים, משפטים ומאסרם בכלא עכו עוררו כעס רב ביישוב, בעיקר כשהדבר קרה בתחילת מלחמת העולם השנייה, כשהיישוב נקרא לסייע לבריטים במלחמתם נגד הגרמנים.

בין האסירים היו משה דיין ומשה זליצקי-כרמל, לימים אלוף במלחמת העצמאות, חבר כנסת ושר.

המ"ג שוחררו בפברואר 1941 וחזרו לפעילות מלאה בהגנה ואף בסיוע לצבא הבריטי, כמו בפלישה לסוריה וללבנון ביוני 1941.

42 המוסד לעלייה ב'

זרוע של ההגנה שהוקמה בשנת 1939, כדי לטפל בכל נושאי ההעפלה. בראשה עמד מיום ייסודה ועד הקמת המדינה שאול מאירוב-אביגור. בשנותיו הראשונות טיפל המוסד, כפי שנקרא בקיצור, בעלייה מאירופה. בעת מלחמת העולם השנייה, כשגברה החרדה לגורל יהודי המזרח, בעיקר לאחר הפוגרום ("פרהוד") בבגדד ב-1941, העביר המוסד את רוב פעילותו להעפלה יבשתית מארצות המזרח, וזאת בלי להפסיק את המאמצים לחלץ יהודים מאירופה הכבושה על ידי הגרמנים.

שעתו הגדולה של המוסד הגיעה לאחר המלחמה. בתוך פחות משלוש שנים (קיץ 1945 - אביב 1948) הוא רכש, ארגן, צייד ושיגר לארץ ישראל 61 אוניות (שערכו 65 הפלגות) ובהן 70 אלף מעפילים.

במהלך שנות פעילותו העלה המוסד ארצה כ-115 אלף נפש בדרכי הים, היבשה ואף האוויר (שלוש טיסות מעיראק ומאיטליה) ורבה הייתה תרומתו למאבק על הקמת המדינה.

43 מח"ל (מתנדבי חוץ לארץ)

אלפי מתנדבים שארגנו ההגנה ולאחר מכן צה"ל ואשר הגיעו לארץ כדי לסייע ליישוב היהודי במלחמת העצמאות. כ-25% הגיעו מארצות הברית ומקנדה, 25% מבריטניה, 20% מדרום אפריקה, 20% ממערב אירופה והשאר מדרום אמריקה ומארצות אחרות.

מתנדבי המח"ל שירתו בחילות האוויר והים, בחטיבות 7 ו-8, וגם בחטיבת גבעתי ובחיל הרפואה. בין הנודעים שבהם: קולונל דוד מרכוס שנפל בחזית ירושלים, בן דונקלמן שפיקד על חטיבה 7, מרדכי-מונטי גרין, ראש המחלקה לתפקידים מיוחדים במטכ"ל ופול שולמן (שאלו בן-צבי) שפיקד על חיל הים.

44 מטכ"ל ההגנה

לאור לקחי שלוש שנות המאורעות, ומתוך הכרה שעל ההגנה ליהפך ל"צבא שבדרך" של "המדינה שבדרך", הוקם בספטמבר 1939 המטה הכללי של ההגנה (ובקיצור - המטכ"ל) - גוף צבאי-מקצועי שלא היה קודם לכן. בשלב הראשון הוקמו במטכ"ל מחלקה טכנית (ביצור היישובים), שירותי קשר ורפואה ולשכת הדרכה (לה"ד). לאחר מכן התפתחו מחלקות ואגפים נוספים.

פקודת הקמת המטכ"ל הכפיפה אותו למפקדה הארצית האזרחית (מ"א). בראש המטכ"ל הועמד הרמטכ"ל הראשון (ולמעשה היחיד, שכן כאשר נעדר לשנה וחצי היה לו רק ממלא מקום) יעקב דורי (אז דוסטרובסקי), שבקיץ 1948 מונה לרמטכ"ל הראשון של צה"ל.

45 מלחמת העצמאות

המלחמה הארוכה ביותר בקורות מדינת ישראל - שהחלה עוד לפני שהיא נולדה. נמשכה למעלה משנה וחצי - מ-30 בנובמבר 1947, היום שלאחר החלטת הכ"ט בנובמבר של עצרת האו"ם ועד 20 ביולי 1949, מועד חתימת הסכם שביתת הנשק הרביעי והאחרון - בין ישראל לסוריה.

בחצי השנה הראשונה - מ-30 בנובמבר 1947 ועד 31 במאי 1948 - הייתה ההגנה הכוח הלוחם של היישוב, והיא שמסרה ביום הקמת צה"ל את כל יחידותיה, מתקניה והפיקוד שלה לצבא הנולד.

דוד בן-גוריון, ראש הממשלה ושר הביטחון הראשון, כתב בתש"ח: "מההגנה ירש הצבא את הגבורה, את האמונה, את המסירות ולא מעט - את כושר הפעולה והיעילות המלחמתית. אלמלא ירושת ההגנה - ערכיה החלוציים, ניסיונה הארץ-ישראלי ומפקדיה הנאמנים - לא היינו באים עד הלום".

חלק גדול מ-6,000 הנופלים במלחמת העצמאות היו חברי ההגנה. הם קיימו בגופם וברוחם את מה שנכתב בשבועת ההגנה: "הנני נשבע להקדיש את כל כוחותיי ואף להקריב את חיי להגנה ולמלחמה על עמי ועל מולדתי, על חירות ישראל ועל גאולת ציון".

"תמונת הסיום" של קרבות מלחמת העצמאות - הנפת "דגל הדיו" באילת, מרץ 1949

46 מ"ן (משמר נע)

כוח כיתתי, ממונע בדרך כלל, של נוטרים בתקופת "המרד הערבי". רוב המ"נים הסתייעו בטנדרים שנרכשו על ידי הסוכנות היהודית. אנשיהם אָבטחו עבודות בשדות, את התחבורה בכבישים מסוכנים וחשו לעזרת יישובים מותקפים. היו גם מ"נים רכובים על סוסים ומ"נים רגליים. בשיאו הגיע הכוח ל-400 איש שהסתייעו ב-60 כלי רכב.

כשחובר ב-1939 השיר "הטנדר נוסע" על ידי יעקב אורלנד (מילים) ומשה וילנסקי (לחן) הוא היה עד מהרה ללהיט והפך את המ"נים לידועים לכול. מילותיו: "אם אש מלפנינו, אם אש מאחור / הטנדר אל תעצור!" העצימו את "לוחמי הטנדר" של הימים ההם.

47 מסתערבים

מקור השם במילה הערבית אסתערב, המבטאת מצב בו אנשים לא-ערבים חיים ומופיעים כערבים. בהגנה, לרבות בפלמ"ח, כוון המונח לאנשי מודיעין יהודים שגויסו ואומנו להתחזות לערבים ולחיות ביניהם כערבים לכל דבר.

ההסתערבות שימשה את מודיעין השדה והמודיעין המטכ"לי בנושאים של איסוף מידע, לוחמה פסיכולוגית ומילוי "תפקידים מיוחדים", כלומר ביצוע פעולות מבצעיות במחנה הערבי ובמדינות ערב השכנות.

חלק גדול מהפעולות בוצע בידי מסתערבי פלמ"ח, שהמסגרת שלהם נקראה "השחר".

48 הנוודת

יחידה ניידת ראשונה של ההגנה. פעלה באזור ירושלים בראשית "המרד הערבי" ב-1936. אנשיה צעדו רגלית, רכבו על סוסים או נסעו ברכב. מפקדי "הנוודת" הירושלמית היו יצחק שדה ואליהו כהן בן-חור (לימים שניהם היו אלופים בצה"ל בראשיתו).

ייחודה של הנוודת, שהיא לא ציפתה להתקפות הערבים "בתוך הגדר", אלא הקדימה אותן "מחוץ לגדר".

הנוודת פעלה חודשים אחדים ופורקה כשדערך השלב הראשון של מהומות הדמים. יצחק שדה כתב אז: "בשעת הצורך לא יקשה, לאור הניסיון שנרכש, להעמיד שוב 'נוודת', גדולה, אמיצה, מסורה וזריזה".

פלוגות השדה, הפו"ש, היו המשך של "הנוודת".

49 הנוטרות

משטרת-עזר יהודית שפעלה בימי המנדט. הוקמה בקיץ 1936, לאחר פרוץ מאורעות הדמים ("המרד הערבי"). אף שחיל הנוטרות היה בפיקוד בריטי, רבה הייתה השפעת ההגנה עליו. עד מהרה התרחב הכוח ומנה מאות ולאחר מכן אף אלפי נוטרות. הפיקוד הזוטור הורכב כולו מיהודים ואילו הקצינים היו בריטים. לא אחת שימש הנשק הלגאלי של הנוטרות את מתאמני ההגנה שלא היו נוטרות. בעקבות הכשרת חברי ההגנה לפי תורת הלחימה הבריטית וחימושם בנשק בריטי, היה חיל הנוטרות השלב המשמעותי ביותר בהפיכת ארגון ההגנה לכוח צבאי למחצה.

ב-1938 הוחל בהפעלת המ"נים, משמרות נעים של נוטרות בטנדרים. יחידות מיוחדות של נוטרות פעלו בחברת החשמל, בחברות ובמוסדות שונים. נוטרות נספחו לצבא הבריטי, אבטחו את קווי הרכבת ובמלחמת העולם השנייה היוו את כוח האבטחה בשדות התעופה. ב-1939 הוקמה משטרת היישובים העבריים (מי"ע), שהקיפה את רוב הנוטרות היהודים בארץ.

הנוטרות. כיתת נוטרות עם הטנדר בצילום למזכרת. מימין - כרזה הקוראת לגיוס לנוטרות

במהלך שנות ה-40, ובמיוחד בשנות המאבק נגד הבריטים, הצטמצם כוח הנוטרות ובסוף 1947 הוא מנה כ-2,000 איש. עם זאת, בפרוץ מלחמת העצמאות היה הכוח היהודי הזמין לפעילות מיידית מורכב מהפלמ"ח ומהנוטרות - בסך הכול כ-4,500 איש. בחודשים הבאים השתלבו יחידות הנוטרות בחטיבות ההגנה השונות.

ב-12 שנות קיומה תרמה הנוטרות רבות לאימון חברי ההגנה בנשק ובשדאות וכן סייעה ליצירת שכבת מפקדים מפקדים גושיים ומקומיים היוו במלחמת העצמאות חלק חשוב משדרת הפיקוד של ההגנה ולאחר מכן צה"ל.

מוזיאון לתולדות הנוטרות נמצא במשטרת נהלל בעמק יזרעאל.

50 נחשון

מבצע של ההגנה במלחמת העצמאות שהיה נקודת מפנה אסטרטגית במהלכה של המלחמה, מבחינת היקף הכוחות המגויסים למאמץ מטכ"לי מרוכז ותוצאותיו הצבאיות.

בסוף מרץ 1948, לאחר שירושלים הייתה זה חודשים במצור חלקי או מלא בגלל חסימת הכביש הראשי אליה (כיום כביש 1), הוחלט בהגנה להפעיל כוח גדול במיוחד כדי לפרוץ את המצור והוקם כוח עוצבתי בהרכב שלושה גדודים,

51 סיירות

סיירות להכרת הארץ הייתה ערך שהושרש בתודעת חברי ההגנה - **בחי"ש**, **בגדנ"ע** ובעיקר **בפלמ"ח**. במישור הערכי-חינוכי הודגשה חשיבות לימוד הארץ, דרכיה ושביליה וחיזוק הזיקה אליה "דרך הרגליים". **בפלמ"ח**, לצד הצדדים המעשיים יותר של הכרת השטח, בעיקר באזורים מרוחקים, הושם דגש על תנועה תוך מאמץ ממושך במטרה לחשל את הלוחמים.

בפלמ"ח הוקמו כיתות ומחלקות של סיירים, שעיקר זמנם הוקדש ללימוד הגזרה שהוגדרה להן, ובמיוחד להכרת אובייקטים כמו כפרים ערביים. לכך נוספה הכנת **תיקי הכפרים**, שבהם רוכז חומר רב על כפרים ערביים ועל מתקנים של השלטון המנדטורי ברחבי הארץ, מידע שהיה לו שימוש רב בתקופת המאבק ובמלחמת העצמאות.

אחת משיירות מבצע נחשון בשערי ירושלים.
המבצע הציל את העיר

סיירי פלמ"ח בדרך למצדה

הפלמ"ח, מגבעתי ומאלכסנדרוני - בפיקודו של שמעון אבידן. המבצע נערך בימים 3-15 באפריל 1948 בשתי זירות: מערבית ומזרחית, והישגיו אפשרו העלאת שיירות מזון, אספקה ותגבורות לירושלים. בעקבות מבצע נחשון נערך מבצע הראל, שבמהלכו הועלו לירושלים שיירות גדולות נוספות.

52 סליק

כינוי למחבוא שבו הוחזקו נשק, תחמושת וציוד סודי של ההגנה. היו חמישה סוגי סליקים: סליקים מרכזיים של הארגון; סליקים מקומיים; מכוניות סליק, שבהן הועברו מטענים חשאיים; סליקים פשוטים, בדרך כלל מכל הטמון באדמה; סליקים אישיים - נשיאת כלי נשק, רימונים ומטעני חבלה על גוף האדם. לרוב היו אלה נשים, שהבריטים לא נהגו לערוך חיפושים על גופן.

לשירות הקשר של ההגנה הייתה מערכת סליקים משלו.

הבריטים ניסו ככל יכולתם לגלות את הסליקים, לרוב ללא הצלחה. **בשבת השחורה** נתגלתה מערכת הסליקים בקיבוץ יגור ונתפסו כמויות גדולות של נשק, תחמושת ואמצעי לחימה.

53 ה"סמינר"

כינוי לתקופת זמן של כחודשיים וחצי, במרץ-יוני 1947, בעת שדוד בן-גוריון, יו"ר הנהלת הסוכנות היהודית, ערך לעצמו השתלמות ולמידה של כל נושאי ההגנה. זאת, בעקבות מינויו בקונגרס הציוני בדצמבר 1946, לממונה על הביטחון.

במשך שבועות הוא התרכז בלימוד מבנה ההגנה, צרכיה ותפקידיה ובמיוחד שקד על היערכותה לקראת מלחמה אפשרית עם צבאות מדינות ערב.

במסגרת ה"סמינר" נפגש בן-גוריון בביתו בתל אביב עם מפקדי הגנה בכירים ובדרג הבינוני, ביקש וקיבל תוכניות והצעות להקמת צבא סדיר, שמע דעות של מומחים ויצא לסיורים.

ב-18 ביוני 1947 פרסם בן-גוריון את מסקנותיו שכללו שינויים בהיערכות ההגנה ומינויים לתפקידי רמ"א ורמטכ"ל. ישראל גלילי התמנה לרמ"א החדש ויעקב דורי שהיה רמטכ"ל עד שלהי 1945, חזר לתפקידו.

54 סנה, משה (1909-1972)

יליד פולין. איש ציבור מנעוריו שבהיותו בן 23 שנים בלבד הועמד ב-1932 בראש הוועד המרכזי של ההסתדרות הציונית בפולין. רופא במקצועו, שבתחילת מלחמת העולם השנייה שירת כרופא בצבא הפולני. עלה ארצה ב-1940 ולאחר זמן קצר מונה לחבר המפקדה הארצית של ההגנה (המ"א). בשנים 1941-1946 כיהן כראש המפקדה (הרמ"א). מניין שנותיו בראשות המפקדה הארצית של ההגנה עלה על סך כל שנותיהם של כל ראשי המפקדה לפניו ואחריו, והוא היה הרמ"א היחיד שהתמנה לחבר בהנהלת הסוכנות היהודית.

בתפקידו כרמ"א כונן את הפיקוד העליון של ההגנה והנהיג את המהלך של הקמת הפלמ"ח והיה ממייסדי תנועת המרי העברי. כאשר עצרו הבריטים את מנהיגי היישוב בשבת השחורה, ירד למחתרת וביוולי 1946 התפטר מתפקידו עקב חילוקי דעות עם נשיא ההסתדרות הציונית ד"ר חיים ויצמן והנהגת היישוב על המשך המאבק המזוין. בהוראת הפיקוד העליון הוברח מהארץ לצרפת, ולאחר הקונגרס הציוני הכ"ב מונה לראש מחלקת ההעפלה בהנהלת הסוכנות היהודית. בתפקידו זה תיאם את הפעילות המדינית בצרפת להפלת ספינת המעפילים אקסודוס (הוא העניק לה את שמה: "ציאת אירופה תש"ז - אקסודוס 1947"). עמד בראש המהלך לרכישת ספינות המעפילים הענקיות ("הפאנים") ולהסדרת הפלגתן מנמלי הים השחור. הניח את התשתית לרכש מהגוש הקומוניסטי (עסקת הנשק מצ'כוסלובקיה).

על שמו של סנה נקרא מחנה המעפילים בעתלית.

55 עיתוני ההגנה

להגנה היו שני סוגי עיתונים: מודפסים ועלוני קיר. העיתון הראשון הופיע בסניף תל אביב ב-1927, ונקרא "על המשמר". אחריו פורסם "במחנה", אף הוא בסניף תל אביב, שהופיע כ-15 שנה, עד קום המדינה. בין המשתתפים

בו היו מפקדים בהגנה, אנשי השורה וכן אנשי רוח תל אביביים, כמו נתן אלתרמן ולאה גולדברג. עיתון זה נתן את שמו לשבועון צה"ל "במחנה", שהחל להופיע במלחמת העצמאות.

עיתון נפוץ מאוד היה "אשנב", שהופיע בשנות ה-40 בתדירות של פעם בשבוע-שבועיים והיו לו אלפי קוראים ומנויים. אנשים שילמו כסף כדי לקבלו בדואר או בחלוקה אישית בסניפים השונים.

לפלמ"ח, שהוקם ב-1941 היה עלון מודפס שנקרא בפשטות "פלמ"ח" והוא הופיע כל שנות קיומה של מסגרת זו של ההגנה. והיו גם כתבי עת שהופיעו במועדים לא קבועים כמו "סקירה" - עיתון שנשלח למפקדים בארגון; "עלון למתנדב" שנשלח למתנדבים עירוניים שיצאו בתקופת "המרד הערבי" ליישובים מרוחקים; וכן "לחבר" ו"אגרת לחבר", שנשלחו אף הם למפקדים.

לתפוצה רחבה זכו עלוני הקיר של ההגנה, שכותרתם הייתה "החומה". הם הודבקו בשנות ה-40 מדי שבוע או שבועיים על לוחות המודעות ואף על קירות ברחבי הארץ. המדביקים היו נערים ונערות מצעירי ההגנה, שלא פעם רדפה אחריהם המשטרה הבריטית.

בתחילת ספטמבר 1939 ראה אור כתב עת ראשון לענייני צבא וביטחון. שמו היה "ימי מערכות". מאחוריו עמד ארגון ההגנה אך כלפי חוץ הוא הוצג כ"ירחון המוקדש בעיקר למזרח התיכון". בשנים הבאות קוצר שמו ל"מערכות" והוא המשיך לצאת גם בצה"ל, כירחון או דו-ירחון עיוני העוסק בנושאים טקטיים ואסטרטגיים.

"החומה" - כרוז של ההגנה, שרבים כמותו פורסמו בשנות המאבק

56 עליית 11 היישובים בנגב

מבצע התיישבותי-ביטחוני שנערך בדרום ובנגב במוצאי יום הכיפורים תש"ז (ליל ה-5-6 באוקטובר 1946) – הגדול ביותר בהיקפו עד אז. מפקד המבצע היה יוסף רוכל (אבידר) סגן רמטכ"ל ההגנה. במסגרתו הועלו לבילה אחד 11 יישובים חדשים. לקחו חלק במבצע למעלה מ-1,000 איש - חברי היישובים ותגבורות מההגנה.

המבצע נערך מתחת לאפם של הבריטים ובין המופתעים היו גם הבדואים בנגב.

עד אור הבוקר עמדו על תילם היישובים הבאים: אורים, בארי, גלאון, חצרים, כפר דרום, נבטים, משמר הנגב, נירים, קדמה, שובל ותקומה.

קיומם של יישובים אלה, לצד יישובים נוספים שהוקמו בנגב בשנים 1943-1947, תרם רבות להכללת הנגב בשטח המדינה היהודית לפי החלטת האו"ם מכ"ט בנובמבר 1947.

■ כותרת ראשית בעיתון לאחר ליל העלייה של 11 הנקודות

57 פו"ש

קיצור שמן של פלוגות השדה, הכוח הארצי הראשון של ההגנה שהוקם ב-1937 לפעילות התקפית יזומה. הכוח פעל בפיקודם של יצחק שדה ואליהו כהן-בן חור.

אנשי הפו"ש פעלו בכל חלקי הארץ והסתייעו בכוחות הנוטרות הלגאלית ולעיתים פעלו במסווה של נוטרים. במסמך מ-1937 נכתב על משימות הפו"ש: "הפלוגות תהיינה מובילות [ניידות] ותפקידיהן תגבור נקודות נתקפות, פעילות מקדימה, סיור ומרדף". עוד נקבע, שהפו"ש יהיה "כוח ארצי מופקע מתוכניות ההגנה של היישובים, ואשר יחידותיו יוקצו לגושים, ויועברו ממרחב למרחב לפי שיקול מפקד הפו"ש".

ייחודו של הפו"ש בכך שהיה כוח עצמאי מגויס ראשון, שעמד לרשות ההגנה. הוא פיתח את שיטות ההפעלה שמקורן ב"נודדת": מעבר מכוננות סבילה לפעולה יוזמת ומקדימה ומהתגוננות נייחת לפעילות יזומה במרחב, ביום ובלילה.

לפי בקשת יצחק שדה חיברו המשורר נתן אלתרמן והמלחין דניאל סמבורסקי את "זמר הפלוגות", שעם השנים היה למעין המנון ההגנה כולה.

זמר הפלוגות

את זמר הפלוגות נשיר לך למזכרת,
אפל, אפל הנאדי, המשמר הכן!
הלכה, הלכה פלגה בלילה בשרשרת,
הלכה פלגת שדה לאש ולמגן.

חפי לנו, ארצי, במשעולי הרף,
חפי לנו בשדות הלחם הרחבים!
את שלום המחרשה נשאז לך בחורף,
היום הם לך נושאים שלום על הרובים.

פלגה, עלי, עלי בהר,
פלגה, כבוש תבשוי!
במקום שם איש עוד לא עבר,
שם יעברו הפו"שים.

למען אם יבן ואב
הסוללה נקימה.
פלגה, לא תם, לא תם הקרב,
פלגה, צעד קדימה!

פלגה, עלי, עלי בהר...

לשוא, לשוא אמרו, רק הימים הם לנו,
לשוא אמרו, לאש ושד נדון הליל,
הלילה והיום רק לחיים נתנו,
הלילה והיום הם ארץ ישראל!

מן השפלה בחוף ועד גדרות הפיל,
ומנקרות הרים ומבקעות וגיא,
נשיב לך את היום, ארצי, ואת הליל,
נשיבה לך אותם למען כל החי!

פלגה, עלי, עלי בהר...

כי לא לשוא, אחי, תרשת ובניתי,
לנפש ולבית לנו מלחמה!
גזערה, תל עמל, כפרת וחניתה,
אתן לנו דגלים, ואנו החומה.

כי לא נשוב אחר, ודרך אין אחרת,
אין עם אשר ישוג מחפירות חפיו.
הלכה, הלכה פלגה בלילה בשרשרת,
פניו, מולדתי, הולכים אתם בקרב!

פלגה, עלי, עלי בהר...

הכשרת פלמ"ח - אחת מני רבות. זוהי הכשרת דפנה של תנועת הצופים. בתצלום - חלק מחברי ההכשרה

הפלישה נותק הקשר עם הבריטים והפלמ"ח היה לגוף מחתרתי, כחלק מההגנה.

עתה עלתה בכל חומרתה השאלה: מי יממן את אחזקת אנשי הפלמ"ח? הפתרון שנמצא: שירות משולב של עבודה ואימונים בקיבוצים.

תחילה אורגן הפלמ"ח בפלוגות שמ-1944 אוגדו בארבעה גדודים, כאשר מטה הפלמ"ח משמש גם כמטה חטיבה. משוחררי הפלמ"ח, שהשירות בו נמשך שנתיים (מפקדים ובעלי תפקידים שירתו יותר) שובצו ביחידות רזרבה (מעין מילואים). ב-1944 הוסכם עם תנועות הנוער החלוציות שכל ההכשרות שלהן - בנים ובנות - יגויסו לפלמ"ח. הדבר נתן לפלמ"ח אופי מיוחד והשפיע על החינוך בתנועות הנוער.

עד למלחמת העצמאות הופעל הפלמ"ח למשימות של לוחמה זעירה נגד ערבים ובריטים. כן הוא היה מעורב בהעפלה (באמצעות זרוע הפלי"ם), בטי"ס (באמצעות מחלקת הטייסים שהוקמה בו), הייתה בו "מחלקה גרמנית", למקרה שהצבא הגרמני יגיע לארץ, וכן כוח של **מסתעריים** ובוגריו הקימו שורה של **היאחזויות פלמ"ח**. דגש מיוחד הושם על **סיירות** והכרת הארץ.

מבחנו הגדול של הפלמ"ח היה במעבר מיחידה שנועדה לפעול בתנאי מחתרת ולחימה בלתי-סדירה למלחמה בשדות הקרב נגד צבאות ערב הסדירים. תוך כדי מלחמת העצמאות התרחב הפלמ"ח מחטיבה אחת לשלוש חטיבות וכוחותיו השתתפו בשורה ארוכה של קרבות מכריעים, כמו הקרב על הדרך לירושלים, קרבות בצפון הארץ (כדוגמת כיבוש צפת הערבית ומשטרת נבי יושע) וקרבות בדרום ובנגב (כיבוש באר שבע, השתלטות על מפרץ אילת ועוד).

58 פלגות הלילה המיוחדות

תרגום לעברית של המונח Special Night Squads.

כוח של יחידות קטנות ("פלגות") שפעל בתקופת "המרד הערבי" נגד כנופיות ערביות בצפון הארץ. הורכב מחיילים בריטים ומאנשי **פו"ש**. הוקם ב-1938 ביוזמת הקצין הבריטי צ'רלס אורד **וינגייט** ("הידיד") ופעל בפיקודו ולאחר מכן בפיקוד קצינים מעוזריו. הלוחמים היהודים נהגו לכנות את הכוח - "פלגות האש".

הפלגות פעלו בלילות, התנגשו עם כנופיות ו/או ארבו להן בשטחיהן. וינגייט הוא שהנהיג את לוחמת הלילה, שנתנה יתרון לאנשי הפלגות. השיתוף הבריטי עם היהודים היה יוצא דופן בימים ההם.

תפקיד חשוב מילאו הפלגות באבטחת קו צינור הנפט כירכוכ-חיפה שעבר בגליל התחתון ובעמק יזרעאל וכנופיות ערביות ניסו לפגוע בו שוב ושוב, עד שנבלמו על ידי **וינגייט** ואנשיו.

59 פלמ"ח (פלגות מחץ)

הזרוע המגויסת הקבועה של ארגון ההגנה.

הפלמ"ח נבדל משאר כוחות ההגנה בכך שאנשיו, גברים ונשים, שירתו ביחידות קרביות ומקצועיות סדירות במעמד של מגויסים, שהיו מוכנים להיקרא לכל משימה. זאת, בניגוד לשאר חברי ההגנה (פרט לסגל מצומצם) שנקראו לפעולות או לקורסים כמה פעמים בשנה.

הפלמ"ח נוסד במאי 1941, בעיצומה של מלחמת העולם השנייה, לפי החלטת המפקדה הארצית (**המ"א**). בתקופתו הראשונה נהנה הפלמ"ח ממעמד מוכר למחצה מצד השלטון ופיקוד הצבא הבריטיים, שתכננו להיעזר באנשיו במקרה של פלישה גרמנית לארץ. הבריטים אף מימנו את אחזקת יחידות הפלמ"ח הראשונות. כשחלפה סכנת

60 צבא ההגנה

ב-1 ביוני 1948 הפכה ההגנה לצבא ההגנה, כפי שנקרא צה"ל בימיו הראשונים. רק לאחר כמה חודשים החל להישמע הצירוף צבא-הגנה-לישראל ובקיצור - צה"ל. בצירוף הזה האות ה"א מייצגת את ההגנה, אימו-הורתו של צה"ל.

סמל צה"ל, כפי שעיזב אותו אריה אלחנני (מי שגם עיצב את סיכת המ"מ שהפכה לסמל ההגנה - לפי שרטוט של משה בר-תקווה שכונה "מונדק" - ואת סמל הפלמ"ח) כולל בתוכו את סמל ההגנה: חרב ועלי זית.

מסמל ההגנה (מימין) לסמל צבא ההגנה

פרידה מקבוצה נוספת של צנחנים לפני יציאתם לאירופה. נוכחים כמה מראשי היישוב וההגנה: דוד בן-גוריון, אליהו גולומב, יצחק שדה, משה סנה וגם משה דיין הצעיר

61 צנחני היישוב

רבים מקרב חברי ההגנה התנדבו להכשיר עצמם בתקופת מלחמת העולם השנייה לשליחות בארצות אירופה הכבושות על ידי הנאצים, כדי לסייע שם ליהודים בהתארגנות ובמאבק להישרדות. המועמדים ברובם היו יוצאי אותן ארצות כבושות.

מתוך המאות שהתנדבו ואומנו נקראו בסופו של דבר לשליחות המסוכנת שלוש גברים ושלוש נשים. הם עברו אימונים במסגרת הצבא הבריטי ולאירופה הכבושה הגיעו 25 בצניחה ושתיים בנחיתה לאזורים

לפלמ"ח היה מטה נפרד עד סתיו 1948 ופיעמה במפקדיו ובלוחמיו גאוה של יחידת עילית. קיומו של מטה הפלמ"ח, שפעל במקביל למערכת הפיקודית הצה"לית סתר באופן מהותי את המבנה הצבאי, מה גם שלפלמ"ח היה צביון פוליטי מובהק (תמיכה במפלגת הפועלים המאוחדת - מפ"ם), שסתר את תפיסת הממלכתיות. לפיכך הורה שר הביטחון דוד בן-גוריון ב-7 בנובמבר 1948 לפרק את מטה הפלמ"ח ולהכפיף את יחידות הפלמ"ח למדרג הפיקודי בצה"ל. חטיבות הפלמ"ח המשיכו להילחם במלחמת העצמאות תחת מרות המטכ"ל כמו תשע חטיבות ההגנה האחרות בצה"ל.

פירוק המטה ואחר כך הפיכת חטיבות הפלמ"ח לחטיבות מילואים עוררו התמרמרות בקרב המשרתים בו ורבים ממפקדיו פרשו מצה"ל.

הפלמ"ח בפיקודם של יצחק שדה ויגאל אלון היה חוד החנית של ההגנה והיישוב העברי, בו עוצבה רוח הלחימה של צה"ל ומשורותיו יצאו שישה מבין 11 הרמטכ"לים הראשונים של צה"ל: משה דיין, יצחק רבין, חיים בר-לב, דוד אלעזר, מרדכי גור ורפאל איתן.

"שיר הפלמ"ח" שמילותיו חוברו בידי זרובבל גלעד והלחן הוא של דוד זהבי מבטא את ייחודו של הפלמ"ח ושליחותו:

מְסָבִיב יְהוֹם הַסַּעַר,	מִמְטוּלָה עַד הַנֶּגֶב,	נִתְיָב לְנֶשֶׁר בְּשָׁמַיִם,	רְאוּשׁוֹנִים תְּמִיד אֲנַחְנוּ,
אֶף רֵאשׁוֹנוֹ לֹא יִשַׁח	מִן הַיָּם עַד הַמִּדְבָּר -	שָׁבִיל לְפָרָא בֵּין הָרִים,	לְאוֹר הַיּוֹם וּבַמְחֹשֶׁף
לְפָקְדָה תְּמִיד אֲנַחְנוּ,	כָּל בְּחוּר וְטוֹב - לְנֶשֶׁק	מִזֵּל אוֹיֵב דְּרַכְנוּ יַעַל,	לְפָקְדָה תְּמִיד אֲנַחְנוּ, תְּמִיד
תְּמִיד אָנוּ, אָנוּ הַפְּלֶמֶ"ח	כָּל בְּחוּר עַל הַמְּשֻׁקָּר!	בֵּין נְקֻרוֹת וּבֵין צוּרִים	אָנוּ, אָנוּ הַפְּלֶמֶ"ח.

62 קורסים בהגנה

שבשליטת הפרטיזנים. פיזורם בארצות היה כך: רומניה - 9, הונגריה - 3, סלובקיה - 5, יוגוסלביה והגבול האוסטרי - 9, איטליה - 1.

13 מתוך הצנחנים נפלו בשבי האויב. שישה ניצלו ושבעה הוצאו להורג. הצנחנים ומעשייהם היו עדות לעוז רצונו של היישוב היהודי בארץ לסייע ליהודי אירופה הכבושה ולנכונותם של חברי ההגנה לפעול מאחורי קווי האויב.

מאז שנות ה-20 ועד הפיכתה של ההגנה לצה"ל קיים הארגון מספר רב של קורסים לחבריו - בנושאים צבאיים כמו לוחמה, הדרכה, ארגון, הצטיידות, עזרה רפואית, חבלה ועוד.

הקורסים נערכו במקומות קבועים ומתחלפים והיו כולם חשאיים, לעיתים במסווה של ארגונים אחרים. כך לדוגמה, קורסי העזרה הראשונה נערכו במתקני מגן דוד אדום. קורסים נערכו גם בתחנות כיבוי האש.

קורס להטלת רימונים, שנות ה-30

כמה דוגמאות לקורסים: קורס קצינים (מ"מים), שהיה המתקדם ביותר בהגנה; קורס מא"זים, שבו השתתפו מפקדי אזורים ויישובים; קורסי מ"כים שנערכו במקומות שונים; קורס מדריכים לנשק; קורס חבלה; קורס סירות וטופוגרפיה; קורס נכב"ד (נשק כבד).

לפלמ"ח הייתה מערכת קורסים משלו, להוציא את קורס הקצינים (מ"מים) שהיה משותף לכל יחידות ההגנה.

בתחילה נערכו הקורסים באחריות מפקדות הערים, המושבות וגושי ההתיישבות. מהמחצית השנייה של שנות ה-30 טיפלה בהם מחלקת ההדרכה של ההגנה.

63 הקשר בהגנה

ראשית הקשר הייתה באמצעות שליחים ולאחר מכן רווח השימוש באיתות מורס בשתי שיטות: באמצעות דגלים ביום ופנסים בלילה. שיאה של תקופת איתות הראייה היה בתרגיל הגדול שערכה ההגנה בקיץ 1934, ואשר במהלכו הועברה תשדורת-אור מבאר טוביה בדרום למטולה בצפון.

מ-1936 ואילך הוכנס קשר האלחוט להגנה. שנה אחר כך הוקמה מחלקת הקשר הארצית. בשלהי שנות ה-30 כבר היו פזורות ברחבי הארץ 40 תחנות אלחוט, שאותן הפעילו 140 אלחוטאים.

מכשיר הליוגרף לאיתות בשעות היום (מימין); משדרי ההגנה הועברו במזודות ממקום למקום.

האמצעים השתכללו משנה לשנה ואחרי מלחמת העולם השנייה היה קשר אלחוטי גם עם סניפי ההגנה במזרח התיכון (עיראק, סוריה, לבנון ומצרים) ובאירופה. כן פעל קשר בין-לאומי בתחום ההעפלה - רשת גדעון, ומפעיליה כונו **גדעונים**.

שירות הקשר גם סיפק את הציוד לתחנות השידור של ההגנה. במלחמת העצמאות החל לפעול חיל הקשר של צה"ל, שצמח ממחלקת הקשר של ההגנה.

64 רטנר, יוחנן (1891-1965)

ליד רוסייה, אדריכל במקצועו. שירת בצבא הצארי ולאחר מכן בצבא האדום בתפקידי פיקוד בכירים. עלה ארצה ב-1925 וכיהן כפרופסור לאדריכלות בטכניון.

בניין המוסדות הלאומיים בירושלים "נכבש" על ידי כוחות צבא בריטיים ב"שבת השחורה"

בעקבות פעולת "ליל הגשרים" שביצע הפלמ"ח בליל ה-16-17 ביוני 1946 החליטו הבריטים להנחית מכה קשה על היישוב ובמיוחד לפגוע בהגנה, כפי שפורט בפקודת המבצע: "...לרוצץ את כוחו של הפלמ"ח, כוח המחץ של ההגנה, להשאיר את ההגנה ללא הנהגה על ידי מאסרם של אותם ממנהיגי הסוכנות היהודית, הידועים או החשודים בקשרים להגנה ולגלות מסמכים שיוכיחו את פעילותה הבלתי לגאלית של הסוכנות".

בבוקר שבת, 29 ביוני 1946, הקיפו אלפי חיילים ושוטרים בריטים למעלה מ-40 יישובים, רובם קיבוצים וכן מתחמים עירוניים בירושלים ובתל אביב, ערכו בהם חיפושים אלימים, ועצרו 2,700 מאנשי היישוב, לרבות חלק מהנהגת היישוב. בין העצורים היו חברי הנהלת הסוכנות משה שרתוק-שרת, הרב יהודה לייב פישמן-מימון, יצחק גרינבוים, ודב יוסף ויו"ר הוועד הלאומי דוד רמז. הניסיון לעצור את ראשי ההגנה והפלמ"ח נכשל ומרביתם חמקו בדרכים שונות.

בית המוסדות הלאומיים בירושלים "נכבש" על ידי חיילים בריטים שהחזיקו בו 12 יום.

חיפושי נשק ההגנה לא העלו דבר, להוציא במקום אחד: קיבוץ יגור, שבו נתגלו סליקים. בכמה מקומות היו תקריות אלימות, נהרגו שלושה ונפצעו עשרות.

הבריטים קיוו כי בעקבות המכה שהנחיתו על היישוב תקום הנהגה חלופית, נוחה יותר להם. בכך נכשלו לחלוטין ואירועי "השבת השחורה" רק חישלו את היישוב.

היה פעיל בסניף ההגנה בחיפה. בשנות ה-30 הראשונות היה יועץ לסוכנות היהודית בענייני ביטחון. בשנים 1938-1939 היה ראש המפקדה הארצית הראשון של ארגון ההגנה. רטנר יזם את הקמת המטכ"ל וסיים את תפקידו כרמ"א בספטמבר 1939 עם הקמת המטכ"ל הראשון.

ב-1947 הופקד על נושא התכנון במטכ"ל ההגנה והיה פעיל בהקמת החמ"ד (חיל המדע). נמנה עם האלופים הראשונים של צה"ל. ב-1948-1949 כיהן כנספח צה"ל במוסקבה.

65 רכש

כינוי לרכישת נשק להגנה מכל מקור אפשרי. המקור הראשון והמיידני היה הסביבה הערבית הקרובה. רכישות היו גם מחיילים ומשוטרים בריטים, שמסרו ללא תשלום או בתשלום כלי נשק שהיו ברשותם. חיילים מארץ ישראל ששירתו בצבא הבריטי, בארץ ומחוצה לה, החרומו לא אחת כמויות גדולות של נשק, לרבות נשק שלל איטלקי וגרמני.

רכש מקיף היה בחוץ לארץ מאז ימיה הראשונים של ההגנה: באוסטרליה, בפולין, באיטליה ומאוחר יותר, ערב מלחמת העצמאות ובמהלכה - בצרפת, בצ'כוסלובקיה ובארצות הברית.

רבבות הרובים, אלפי המקלעים, מיליוני הכדורים, ולקראת הקמת המדינה גם תותחים, מטוסים וטנקים שנרכשו על ידי ההגנה, הכריעו את גורל המערכה בימיה הראשונים של המדינה.

66 "השבת השחורה"

כינוי למבצע החיפושים רחב ההיקף שביצעו הבריטים ברחבי הארץ בשבת, 29 ביוני 1946 ובימים שלאחריה ונקרא על ידם מבצע "אגאתה".

67 שדה (לנדוברג), יצחק (1890–1952)

ממפקדיו הבכירים של ארגון ההגנה, מייסד הפלמ"ח ומפקדו הראשון ואחד מאלופי צה"ל הראשונים במלחמת העצמאות.

יליד פולין. שירת בצבא הרוסי במלחמת העולם הראשונה ולאחר מהפכת 1917 היה קצין בצבא האדום. עלה לארץ ב-1920 ומאז היה מעורב בפעילות ביטחונית. הקים את הנוודות, יחידה ראשונה שפעלה מחוץ לגדר היישובים וחדרה לשטחי הערבים, את הפו"ש ויחידות נוספות. שדה היה אבי הדוקטרינה ההתקפית בהגנה ונאבק על הקמת גוף צבאי מגויס בשליטה מטכ"לית - הפו"ש, הפו"ם, החי"ש והפלמ"ח. באוקטובר 1945 מונה לרמטכ"ל בפועל של ההגנה ולראש מטה תנועת המרי העברי.

במלחמת העצמאות הקים את שירות המשוריינים (שמ"ש) להבקעת המצור על ירושלים, הגליל והנגב, שלאחר מכן הפך לחיל השריון בצה"ל. באפריל 1948 פיקד שדה על הגנת קיבוץ משמר העמק והביס את כוחות "צבא ההצלה" הערבי שכיתרו את הקיבוץ, ולאחר מכן פיקד על מבצע "יבוס" בירושלים. הקים את חטיבה 8 - החטיבה המשוריינת - ופיקד על מבצע דני, שבו נכבשו לוד ורמלה, ועל קרבות החטיבה בחזית הדרום. שדה הנחיל לצה"ל את מורשת היוזמה ההתקפית ואת ערכי טוהר הנשק.

68 השומר

ארגון שומרים שנוסד ב-1909 והטביע חותם עמוק על חיי הביטחון של היישוב במשך יותר מעשר שנים, ואף בשנים שלאחר מכן. מייסדיו באו מקרב חברי בר גיורא (ראו לעיל).

כלפי חוץ היה "השומר" ארגון קבלני של שומרים, שהגנו על מושבות יהודיות מפני גנבים ושודדים מקרב האוכלוסייה הלא-יהודית בארץ. שומרים ערבים או צ'רקסים שגויסו על ידי אנשי המושבות, שיתפו לא אחת פעולה עם הגנבים.

קבוצה רכובה של אנשי "השומר", 1910 לערך

ואולם, למייסדי "השומר" ובעיקר לישראל שוחט היו תוכניות מרחיקות לכת מעבר לשמירה. מגמתם הייתה להחדיר בקרב צעירי היישוב, ובאמצעותם ביישוב כולו, את רוח ההגנה העצמית, את הרצון ליצור כוח מגן יהודי עצמאי ואף מטרות מדיניות נצפו באופק.

"השומר" החל לפעול בגליל התחתון ומשם עברו אנשיו גם לאזור חדרה ולדרום הארץ. הארגון היה קטן למדי ומנה רק כמה עשרות חברים, שהתקבלו לאחר תקופת מועמדות ארוכה.

פעילות "השומר" התבססה על שמירה של שומר יחיד (בדרך כלל שמירה לילית), ובארגון טופח אתוס לחימה והקרבה.

במלחמת העולם הראשונה נרדפו חברי "השומר", שנחשדו בפעילות ציונית נגד השלטון הטורקי ולא מעטים מחבריו נאסרו. אנשי "השומר" היו פעילים בארגון הגדוד העברי הארץ-ישראלי, שהוקם ב-1918.

אחרי מלחמת העולם הראשונה פרץ משבר ב"השומר" לגבי המשך הפעולה, כאשר יעדי השמירה לא היו גנבי רכוש אלא התארגנויות עוינות של ערבים. במועצה המורחבת של הארגון במאי 1920 הוחלט לפרקו וחבריו הצטרפו למייסדי ההגנה חודש לאחר מכן. בשנות ה-20 חלקם הקימו במסגרת "גדוד העבודה" ארגון משלהם, בשם "הקיבוץ החשאי", אך לאחר כמה שנים חזרו להגנה.

זרוע של ההגנה שפעלה במחנות המעצר בקפריסין. ראשיתה ביוזמה מקומית של אנשי פלי"ם ופולמ"ח, שנעצרו יחד עם המעפילים, הגיעו לקפריסין והתחילו לאמן את המעפילים, כמקובל בהגנה בארץ. ב-1947 התמסד הנושא עם שיגורה לקפריסין של משלחת פולמ"ח בת ארבעה אנשים, שחמקה למחנות ובנתה את מסגרת "שורות המגינים".

בהמשך אומנו מדריכים מבין המעפילים ולאחר מכן אלפים, בעיקר מקרב חברי תנועות הנוער וגרעיני הקיבוצים. הם אומנו במקצועות ספורט שימושי, תרגילי סדר, עזרה ראשונה ואף בנשק.

באוקטובר 1947 הגיעה המשלחת השנייה של הפולמ"ח ובה עשרה חברים. ב-1948, לקראת הקמת המדינה, הגיעה לקפריסין "משלחת גיוס" של ההגנה שהפכה מחודש יוני 1948 למשלחת צה"ל.

אלפי צעירים וצעירות הכשירו עצמם בעת המעצר בקפריסין לשירות בהגנה ולאחר מכן בצה"ל.

ראשי תיבות של שירות ידיעות.

עד תחילת שנות ה-40 פעלו ביישוב - מטעם ההגנה והסוכנות היהודית - גופי מודיעין שונים, שסיפקו מידע על הפעילות בקרב הערבים, הבריטים ונושאים רגישים בחיי היישוב. ב-1942 הוקם הש"י המאוחד - גוף מרכזי שעליו הוטל לעסוק בכל נושאי המודיעין הביטחוני והוא היווה חלק ממטכ"ל ההגנה, ולאחר קום המדינה הפך לאגף המודיעין בצה"ל.

הש"י סיפק מודיעין בכל הנושאים, ובמיוחד לקראת הוצאתם אל הפועל של מבצעים גדולים כדוגמת "ליל הרכבות" ו"ליל הגשרים". פעילות ענפה הייתה בכל הקשור לבריטים, לרבות האזנה לקווי הטלפון שלהם ומעקב אחרי אנשיהם. לש"י הערבי הייתה תרומה גדולה בשנים שלפני הקמת המדינה ובמלחמת העצמאות.

מהלך מחושב של שיתוף פעולה בין מוסדות היישוב וההגנה בתחילת מלחמת העולם השנייה עם הבריטים בנושאים מורכבים וסודיים. זאת, למרות המשקעים שיצרו גזרות "הספר הלבן" ממאי 1939 נגד העלייה ורכישת הקרקעות.

בראש המבצע עמדו דוד הכהן, יוחנן רטנר ויצחק שדה. שיתוף פעולה נוסף היה עם יחידה בריטית סודית בשם SOE, שאנשיה פעלו מאחורי קווי האויב הגרמני ומשתפי הפעולה איתו, כמו צרפת הווישאית. במסגרת זו יצאו כ"ג יורדי הסירה למבצע חבלה בלבנון שממנו לא חזרו. הבריטים גם סייעו להחדיר מסתערבים של ההגנה למדינות ערב ובמסגרת צבאם אורגן מבצע הצניחה של שליחי היישוב בארצות הכבושות על ידי הגרמנים.

החל ממרץ 1940 ועד קום המדינה הפעילה ההגנה מספר תחנות שידור - ארציות ואזוריות. שידור הבכורה היה ב-13 במרץ 1940 ונקרא "קול ישראל". לאחר שלושה חודשים נפסקו שידורי התחנה, כשהוחמר המצב במזרח התיכון עקב נפילת צרפת בידי הגרמנים. בין 1945 ל-1948 שידרה ההגנה בתחנות ארציות שנשאו את השמות "קול ישראל", "קול ההגנה" ו"תלם-שמיר-בועז".

לקראת סוף המנדט התרבו התחנות. בהן היו "קול המגן העברי" בירושלים, "קול חיפה", "קול הגליל" ו"קול הנגב".

73 תיקי הכפרים

תיקים שהכינו סיירי הפלמ"ח ואנשי הש"י בהגנה והכילו את מירב המידע על יישובים ערביים ברחבי הארץ. כל תיק כלל מידע מפורט על הכפר, אנשיו, החמולות בו, מקורות המים שלו, דרכי הגישה אליו, שטחים שולטים וקשריו עם כפרים אחרים. כן צוינו בכל כפר יעדים כמו בית המוח'תאר, בארות, טחנות קמח, בתי הארחה ("מדאפות") ועוד.

בשלב הראשון הוכנו רק תיקי כפרים. מאוחר יותר נוספו גם תיקים של שכונות עירוניות ערביות, בנייני משטרה בריטיים ומבנים נוספים.

תיקי הכפרים שימשו את כוחות ההגנה בשנות ה-40 ובמיוחד במלחמת העצמאות.

74 תנועת המרי העברי

תנועת המרי העברי הייתה מסגרת מבצעית שהוקמה בסתיו 1945 על ידי מוסדות היישוב וההגנה שאליה צורפו אצ"ל ולח"י לאחר שקיבלו את מרות ההנהגה. על פעולותיה פיקחה ועדה סודית, שנקראה "ועדת א'".

מטרת תנועת המרי הייתה לאלץ את בריטניה לבטל את גזרות "הספר הלבן" באמצעות ערעור כוחני של סדרי השלטון המנדטוריים בארץ.

השיתוף בין ההגנה לאצ"ל וללח"י נמשך כעשרה חודשים. כל אחד מהארגונים פעל בנפרד, אך תוך תיאום. בתקופה זו הוצאו אל הפועל עשרות מבצעים, מהם גדולים בהיקפם, כמו "ליל הרכבות" - פגיעה רבתי במערכת הרכבות המנדטורית, "ליל המשטרות", "ליל שדות התעופה", "ליל וינגייט" ו"ליל הגשרים".

פיצוץ מלון המלך דוד בירושלים, שבו שכנו משרדי ממשלת המנדט ומטה הצבא הבריטי בארץ על ידי האצ"ל, שגרם ליותר מ-90 הרוגים, בהם יהודים רבים, זעזע את הציבור ובעקבותיו הגיע קצה של תנועת המרי.

75 תעש

תעשיית הנשק של ההגנה.

תחילה היו הניסיונות והמעשים לייצור נשק ותחמושת מקומיים, עד שהם אוגדו במסגרת ההגנה לרשת ארצית של בתי מלאכה ומכונים. בין השאר יוצרו בהם חומרי נפץ, רימונים, מוקשים, מרגמות 2 ו-3 אינטש ומאוחר יותר כלי נשק כגון תת-מקלע סטן ותחמושת לנשק קל.

ערב מלחמת העצמאות עבדו כל היחידות של תעש במלוא הקצב וסיפקו לכוחות ההגנה חלק גדול מצורכיהם. עד סוף מאי 1948 הושלם ייצורם של 10,000 תת-מקלעים סטן ואספקת הכדורים עבורם הגיעה לחצי מיליון בחודש. באותה עת הוחל בייצור פצצות אוויר למטוסי שירות האוויר ויוצרו מטולי פיא"ט נגד טנקים ומרגמות כבדות מדגם "דוידקה".

מספר עובדי תעש בתחילת המלחמה הגיע ל-300 ולקראת סופה עלה ל-1,000, מה שמעיד על היקפן הגדול של המשימות שאיתן תעש התמודדה.

בינואר 1948 ביקר דוד בן-גוריון במפעל של תעש בנחלת יצחק, בין תל אביב לגבעתיים וכתב ביומנו: "יחד עם צינור המים לנגב, אלה הם שני המפעלים ההיסטוריים הגדולים שהוקמו בשנתיים האחרונות".

אתרי ההגנה

1 אביחיל

מושב כ-4 ק"מ מצפון לנתניה. מייסדיו היו חיילים בגדודים העבריים במלחמת העולם הראשונה, חלק גדול מהם מגדוד 39 שהמשרתים בו גויסו בארצות הברית. הוא עלה על הקרקע ב-1932, וחבריו ראו עצמם כאחים בכורים של ארגון ההגנה.

לאחר קום המדינה הוקם באביחיל "בית הגדודים". תחילה הוא הנציח את פועלם של מתגיסי היישוב והעם היהודי במלחמת העולם הראשונה לצבא הבריטי. מאוחר יותר הורחבה פעילותו גם להנצחת פועלם של יותר מ-30 אלף מתנדבי היישוב לצבא הבריטי במלחמת העולם השנייה - רובם ככולם בשליחות ההגנה.

2 האוניברסיטה העברית - ירושלים

בין השנים 1925 (מועד פתיחת האוניברסיטה העברית בירושלים) ל-1948, רחשה בקמפוס האוניברסיטה על הר הצופים פעילות ענפה של ההגנה, אלא שהיא הייתה "מתחת לרדאר", משום שהנהלת המוסד לא ראתה בעין יפה פעילות כזו, והיא הייתה על בסיס אישי. רבים מהסטודנטים שירתו ביחידות הפלמ"ח והחי"ש.

באחד המבנים של האוניברסיטה הוחבא הארכיון של סניף ההגנה בירושלים. בקמפוס שבהר הצופים פעלה "קבוצת המדע הירושלמית", שבין חבריה הבולטים היו האחים המדענים ד"ר אהרן קצ'לסקי וד"ר אפרים קצ'לסקי (קציר - לימים נשיא המדינה הרביעי) וסטודנטים מצטיינים בענפי המדע השונים. חברי הקבוצה פיתחו אמצעי לחימה חדשים ונעזרו במעבדות האוניברסיטה, כאמור ללא ידיעת ההנהלה. היו שם תת-קבוצות של מדענים לפיזיקה, למכניקה, לכימיה, לאופטיקה ועוד.

השילוב הקבוע של הימים ההם: לנשק ולמשק. עשרות נוטרים השתתפו בעלייה לחנייתה במרץ 1938 ונשאו נשק וכן חומרי בנייה וביצור

3 אנדרטת ה"דוידקה" – ירושלים

אנדרטה ברחוב יפו במרכז ירושלים, בכיכר ממנה יוצאים הרחובות הנביאים וכי"ח, לא הרחק משוק מחנה יהודה. הוצבה ב-1956, בנוכחות ממציא מרגמת ה"דוידקה", דוד לייבוויץ', ומנכ"ל משרד הביטחון שמעון פרס. על האנדרטה חקוקים דברי הנביא עמוס: "וגנתי על העיר הזאת להושיעה".

מרגמת ה"דוידקה" שהייתה בשימוש כוחות ההגנה במלחמת העצמאות, נחשבה לנשק הסודי של הצד היהודי. הטווח שלה היה רק כמה מאות מטרים, אך הרעש שיצרו הפצצות שלה היה אדיר, ואצל הערבים רווחה אז הדעה ש"היא הוד השיגו פצצת אטום..."

4 אנדרטת ה"דוידקה" – צפת

מרגמת ה"דוידקה" הוצבה במקביל לירושלים גם במרכז צפת, מול בניין משטרת העיר המנדטורית. על הכן שעליו היא מוצבת נחקק פסוק מספר ירמיהו: "הנה נתתיך היום לעיר מבצר ולעמוד ברזל ולחומת נחושת".

ה"דוידקה" מילאה תפקיד חשוב בקרב על צפת במאי 1948, שבסיומו גברו המעטים על הרבים וכל ערביי העיר נמלטו ממנה.

5 אפיקים – קורס הטיס הראשון

קיבוץ אפיקים שבעמק הירדן היה ידוע כבסיס חשוב של ההגנה. לא פלא שבסמוך לו הוכשר שדה תעופה קטן, ובו נערך ב-1939 קורס הטיס הראשון של ההגנה, שנמשך מספר חודשים והסתיים בסוף מאי. הוא היה, כביכול,

במתכונת קורסי הטיס הממשלתיים וסיימו אותו תשעה טייסים שקיבלו את תעודות ההסמכה שלהם בטקס חגיגי, שבו השתתפו פקידיים בכירים של ממשלת המנדט, לצד דב הוז מההגנה, שהוצג כאחד ממנהלי חברת התעופה "אוורון", אשר יודעי סוד ידעו שהיא קשורה להגנה.

6 אשדות יעקב

קיבוץ שנוסד ב-1924 בעמק הירדן. בשנת 1942 נשקף איום חמור להמשך קיומו של הפלמ"ח בגלל הגירעון התקציבי של ההגנה. תנועת הקיבוץ המאוחד בהנהגת יצחק טבנקין התגייסה להצלת הפלמ"ח באמצעות "הסכם האימונים והעבודה" (14 ימי אימונים בחודש, 13 ימי עבודה בקיבוץ הקולט ושלושה ימי חופש). אשדות יעקב היה הקיבוץ הראשון שבו נקלטה מחלקת פלמ"ח, לפי הסדר זה. הפלמ"חאים עברו אימוני שדאות, נשק וימאות (בנהר הירדן), ועבדו בענפי החקלאות ובבית החרושת המקומי לייצור ריבה. הקיבוצים אשדות יעקב ואפיקים נרתמו להקמת מחלקת הטיס של הפלמ"ח בשטחיהם.

7 ביריה

זירת מאבק נגד הבריטים בחורף 1946.

ביריה הייתה היאחזות פלמ"ח שהוקמה מצפון לצפת בתחילת 1945. לאחר כשנה גילו הבריטים סליק של ההגנה בסמוך לה. הם עצרו את כל אנשי היאחזות, חברי המחלקה הדתית של הפלמ"ח והציבו במקומם במקום כוח נוטרים שהיה ביישוב יחידה בריטית. ההגנה

ביריה שוב בידיים יהודיות

9 בית אליהו – תל אביב

ביתו של אליהו גולומב, המפקד הבלתי מוכתר של ההגנה בשדרות רוטשילד 23 בתל אביב. בבית נתקבלו החלטות מכריעות בתולדות ההגנה והיישוב, וגולומב נהג לארח בו מפקדים למטרת דיונים ביטחוניים. מהבית שוגרו הוראות והנחיות לזרועות השונות של הארגון.

אליהו גולומב נפטר ביוני 1945.

לאחר קום המדינה נקרא הבית על שמו של אליהו גולומב ובו שוכנים מוזיאון ההגנה, ארכיון ההגנה ומשרד ארגון מורשת ההגנה. הוא מוחזק ומנוהל על ידי משרד הביטחון.

10 הבית האדום – תל אביב

בניין ברחוב הירקון 123 בתל אביב, על שפת הים. שימש כמרכז להורדת מעפילים ובשלב הראשון של מלחמת העצמאות שכנו בו משרדי הפיקוד העליון של ההגנה (המטכ"ל והמפקדה הארצית). בעבר היה זה ביתה של מועצת פועלי תל אביב שנצבע אדום, ומכאן שמו. כיום ניצב במקום זה מלון שרתון.

11 בית הדר – תל אביב

בניין משרדים הקיים עד היום, סמוך לתחנת הרכבת הישנה של תל אביב. בשנות ה-40 רוב המשרדים היו ברשות הבריטים שהפעילו במקום מרכז קשר. אנשי הקשר של ההגנה הצליחו להתחבר לרשתות הבריטיות ושאו מהן מידע חיוני. אצ"ל ניסה לחבל בבניין ובניסיון של ההגנה למנוע חבלה זו, נהרג ב-18 ביוני 1947 לוחם ההגנה זאב ורבר.

ראתה בכך תקדים לעקירת יישוב וגייסה למעלה מ-2,000 מבוגרים וצעירים, בהם שהיו בעיצומו של מסע לתל חי ובלילה ה-13-14 במרץ 1946 שיגרה אותם לביריה בארבעה ראשים. הבאים הקימו באופן סמלי את ביריה מחדש. כשעזבו רובם הגיע כוח צבא בריטי וניסה לפנות את הנותרים.

בו בלילה הגיע לביריה טור נוסף שכלל מאות אנשים. הללו הפיצו שמועה שאלפים יגיעו בעקבותיהם. הבריטים החליטו לוותר והיישוב בביריה המשיך להתקיים.

"רוח תל חי היא שפיעמה בעולים לביריה" - אמרה באותם ימים פקודת יום של מטה הפלמ"ח.

8 בית אברהם שפירא – פתח תקווה

אברהם שפירא, השומר המיתולוגי של פתח תקווה, הקים את "ועד השמירה" במושבה ועמד בראש סניף ההגנה בפרעות תרפ"א-1921.

ביתו של אברהם שפירא - מרכז לפעילות ההגנה

כשהתבססה פעילות ההגנה בפתח תקווה היה בית שפירא מקום להתכנסות מחתרית לפעילים ולמפקדים. בחצר הבית נבנה **סליק** ששימש את המתכנסים.

אברהם שפירא שנפטר ב-1965 הוריש את ביתו לעיריית פתח תקווה. בבית זה, ברחוב הרצל 20 בעיר, נמצאים משרדי ארגון חברי ההגנה, דור ההמשך.

12 בית הספר הריאלי – חיפה

אחד מבתי הספר התיכוניים הראשונים בארץ. במשך עשרות שונים עמד בראשו ד"ר ארתור בירם, שקשר אותם לפעילות ההגנה. בירם עצמו היה מפקד ההגנה בחיפה בתחילת שנות ה-20.

התלמידים עברו קורסים צבאיים ויצאו למסעות בארץ, בדגש על חישולם כלוחמים בעתיד. בבית הספר הריאלי נולדה שיטת ה**חג"ם** – חינוך גופני מורחב, שהיה מקביל ל**גדנ"ע**. שניים מבוגרי המוסד היו הרמטכ"לים מרדכי מקלף וחיים לסקוב.

לאחר קום המדינה נפתחה במסגרת בית הספר הריאלי הפנימייה הצבאית הראשונה בישראל.

13 בית הערבה

קיבוץ שהוקם ב-1939 מצפון לשטח מפעל האשלג בצפון ים המלח והיה קשור אליו. הקרקעות המלוחות נשטפו ורבים הגיעו לראות את הפלא: קיבוץ ירוק ומצליח בלב הערבה המלוחה.

הקיבוץ שימש בסיס לפעילות מגוונת של ההגנה: הפלמ"ח השתמש בו כנקודת יציאה למסעות באזור ים המלח. מירושלים הגיעו חברי ההגנה להתאמן במקום מרוחק. הכוח שפוצץ את גשר אלנבי הסמוך ב"ליל הגשרים" יצא מבית הערבה, ביצע את המשימה ולא חזר לקיבוץ, אלא צעד לילה שלם לעבר רמת רחל שבדרום ירושלים.

ימים אחדים לאחר קום המדינה פונה הקיבוץ והלוחמים שהיו בו הפליגו בים המלח לעבר **סדום**. חברי בית הערבה הקימו בגליל המערבי את הקיבוצים כברי וגשר הזיו.

ב-1980 הוקמה לא הרחק ממקום בית הערבה היאחזות נח"ל בשם בית הערבה. לאחר שאוזרחה קיבל הקיבוץ החדש גם הוא את השם ההיסטורי.

14 בית הקרן הקיימת

זה היה כינויו של בניין, כחצי קילומטר מערבה לצומת בית דגן. נקודת אחיזה חשובה של ההגנה בראשית מלחמת העצמאות, משום שליטתה על התנועה הערבית בין יפו לרמלה.

את הבית החזיקה מחלקה מוקטנת של אנשי רזרבה (מילואים) של הפלמ"ח ובאמצע פברואר 1948 החליפה אותה מחלקה מחטיבת גבעתי. הבניין הותקף ללא הרף על ידי הערבים ואף נעשו ניסיונות לפוצצו. ב-19 במרץ 1948 הובאה מכונית תופת עד סמוך לבניין ומההתפוצצות הוא נהרס כמעט לגמרי. הלוחמים שתפסו מחסה לא נפגעו.

במשך יותר מחודש היה הבניין ההרוס במצור חלקי. בחלק ממנו הוצב בו כוח בריטי שהבטיח את התנועה בכביש הסמוך. ב-1 במאי 1948, עם כיבוש הכפר הערבי הסמוך יאזור (כיום אזור), הוסר המצור.

במקום שהיה בית הקרן הקיימת הוקמה אנדרטה בשנת 1949.

15 בית "השומר" – כפר גלעדי

מוזיאון בית "השומר" נמצא בקיבוץ כפר גלעדי. הוא מספר את תולדות ארגון **השומר** ופעילותו למען ההתיישבות בארץ ישראל וההגנה על היישוב היהודי.

בתצוגה קטעי סרטים על התקופה, תמונות ופסלי דמויותיהם של אנשי **בר גיורא** ו**השומר** שיצרה הפסלת בתיה לישנסקי.

ייחוד נוסף של התצוגה הוא בכך שאינה מתמקדת רק בצד הצבאי של **השומר**. היא מגוללת את תולדות **בר גיורא** ו**השומר** בהקשר רחב: מייסדי השמירה וההגנה העברית המאורגנת בארץ ישראל, פורצי דרך בהתיישבות, וקבוצה משפחתית למופת, שהייתה שותפה ליצירת דגם של חברה חדשה בארץ.

16 בית קשת

ההיאחזות הראשונה שהקימו בוגרי הפלמ"ח בגליל התחתון ב-1944. שימשה בסיס ליחידות הפלמ"ח שפעלו באזור. במלחמת העצמאות נפלו שבעה מחברי הקיבוץ בקרב למרגלות הר תבור בהיתקלות עם בדואים.

17 ביתן אהרון

מושב מצפון לנתניה שבשנות ה-30 וה-40 אירח קורסים של ההגנה ובתוכם שלושה קורסי קצינים (מ"מים) וקורס ארצי למדריכי נשק בכירים. בבית ערבי לשעבר, שהיה סמוך למושב ונקרא "בית הבק" וכיום "בית ראשונים" ובסביבתו, נערכו קורסים אלה ובאחד הפרדסים הסמוכים למושב פעל מכון סודי של ה**תעש** המחתרתי, זרוע ייצור נשק ותחמושת של ההגנה. כן נערכו במקום קורסי **גדנ"ע**, **חג"ם** ואימוני ספורט שימושי.

18 בלד אל-שייח'

כפר ערבי גדול ממזרח לחיפה, שנגדו בוצעה פעולת התגמול הגדולה הראשונה של ההגנה במלחמת העצמאות, אור ל-1 בינואר 1948.

יומיים לפני כן נרצחו 39 מהעובדים היהודים של בתי הזיקוק בחיפה על ידי עמיתיהם הערבים, שרבים מהם באו מבלד אל-שייח'. כוח של פלוגה מהגדוד הראשון של הפלמ"ח, מחוזק על ידי מחלקה מוגברת מגדוד 22 של חטיבת

כרמלי, תקף את הכפר ובקרב נהרגו יותר מ-15 ערבים ונפצעו רבים. לכוחות ההגנה היו שני הרוגים: חיים בן-דור מהפלמ"ח וחנן זלינגר מכרמלי.

שניהם הונצחו בשכונות של העיר נשר, שהוקמה באזור אחרי מלחמת העצמאות: תל חנן ובן-דור.

19 בניין המוסדות הלאומיים – ירושלים

בית מושבם של מוסדות "המדינה שבדרך". נבנה במשך כמה שנים מאז 1929 בקרן הרחובות המלך ג'ורג' וקרן קיימת, בשכונת רחביה בירושלים. בבית פעלו הגופים העליונים של הסוכנות היהודית, הוועד הלאומי, קרן קיימת לישראל וקרן היסוד.

בבית הייתה נוכחות מתמדת של ההגנה, שכן מאז 1931 היא הייתה כפופה לסוכנות היהודית ולוועד הלאומי. בנוסף היו במקום **סליקים** של ההגנה ובמלחמת העצמאות שכנו בבניין מפקדת ההגנה בירושלים ומטה השיירות שעלו לירושלים הנצורה-למחצה. כן פעלה במקום תחנת האזנה של ה**ש"י** לגופים ומוסדות בריטיים ולטלפונים של בכירי המנהיגות הערבית.

20 בן שמן

מושב וכפר נוער ממזרח ללוד. השניים היו מוקפים באוכלוסייה ערבית, ועמדו בהתקפות בימי המאורעות ובמלחמת העצמאות. האחראית להגנתם הייתה מפקדת ההגנה בתל אביב, ובחורשה הגדולה הסמוכה, שכונתה יער בן שמן, נערכו אימונים קבועים של חברי הארגון שהגיעו מהעיר הגדולה.

ב-1940 גילו הבריטים שלושה סליקים של נשק ההגנה בכפר הנוער ומנהלו, ד"ר זיגפריד להמן, נדון לשבע שנות מאסר. עובדים אחרים במוסד נדונו לתקופות מאסר שונות. מאסרם של ד"ר להמן ואחד העובדים הומר בתשלום קנס ושאר הנדונים עונשיהם קוצרו.

בתחילת מלחמת העצמאות היו המושב וכפר הנוער נצורים תקופה ארוכה. שיירה של ההגנה שניסתה לפרוץ לבן שמן נבלמה על ידי חיילי הלגיון הערבי העבר ירדני, שהיה בשירות הבריטים, ו-13 מאנשיה נהרגו. מאוחר יותר רוב תושביהם פונו וההגנה לא ויתרה על המאחז הזה. מתל אביב הגיעו תגבורות. אחת מהן הייתה של הפלוגה הדתית של חי"ש תל אביב. כן נשאר במקום רבים מהתלמידים הבוגרים. הקשר עם בן שמן נשמר רק באמצעות מטוסים קלים, שנחתו במנחת מאולתר.

המצור הוסר רק במבצע "דני" ביולי 1948, עם כיבוש לוד והכפרים הערביים הסמוכים על ידי צה"ל.

התמונה ההיסטורית שצולמה ב"גבעה" ברמת גן ב-27 ביוני 1948. כל הפיקוד הבכיר שעבר מההגנה לצה"ל צולם לרגל ההשבעה לצה"ל

21 הגבעה – רמת גן

כינוי לגבעת "החלמה" ברמת גן, שאליה הועבר מטכ"ל ההגנה במאי 1948.

ב-14 במאי 1948, יום קום המדינה, הוחלט להעביר את משכן מטכ"ל ההגנה מהבית האדום בתל אביב, לגבעה בפאתי רמת גן, שעליה היה בנוי מוסד רפואי בשם "החלמה". 50 משפחות שגרו באזור נקראו לפנות את דירותיהן, כדי לאפשר למשרדים וללשכות של המטכ"ל לפעול במקום.

ההעברה ל"גבעה" בוצעה ב-19 במאי, וכעבור שנה הועברו משרדי המטכ"ל למחנה חדש למרגלות הגבעה (לימים, מחנה השלישות הראשית), שבו היו עד תחילת 1955.

האזור הותקף פעמיים על ידי מטוסים מצריים ביוני 1948.

במסדר ליד בית יוסף בז'רנו, שבו נקבעה לשכת שר הביטחון הראשון, הושבעו מפקדי צה"ל הראשונים ב-27 ביוני 1948.

22 גבעת אולגה – חדרה

על גבעת כורכר, על שפת הים של חדרה, הקימו הבריטים תחנת משטרה, שתפקידה המרכזי היה לעקוב אחר אוניות מעפילים המתקרבות לארץ. הפלמ"ח תקף את התחנה פעמיים. בפעם הראשונה ב-25 בנובמבר 1945. חבלנים, בחיפוי כוח של הפלמ"ח, חדרו למתחם והניחו בו מטעני חבלה. הבריטים הוזהרו ופינו את המקום, שפוצץ.

הבריטים שיקמו במהירות את התחנה, והפלמ"ח תקף אותה שוב ב-20 בינואר 1946, בפעולה מתוחכמת. קבלן שיפוץ יהודי סייע לחבלני הפלמ"ח לחדור פנימה. אלה הציגו עצמם כצבא וכשרברב. חומר נפץ שהוברח בטנדר של הקבלן הוטמן והבריטים הוזהרו גם הפעם. הם החליטו שלא להתחשב באזהרה ובפיצוץ נהרג שוטר בריטי ו-16 נפצעו.

23 גבת

קיבוץ בעמק יזרעאל, שבו הייתה ההגנה נוכחת בדרכים שונות. בגבת נערך ב-1934 קורס הקצינים (מ"מים) הראשון במתכונת רחבה מבעבר. שלושה קורסים נוספים נערכו בשנים 1935-1937. בקיבוץ פעלה תחנת שידור תת-קרקעית של ההגנה ששידרה לפעילי הארגון והסוכנות היהודית במערב אירופה ובארצות הברית.

24 ג'וערה

בסיס מרכזי של ההגנה לאורך כעשור, עד להקמת המדינה. על גבעה ברמות מנשה, שעליה בניין ומסביבו מתקנים שונים, נערכו עשרות קורסי מפקדים ובראשם קורס הקצינים (מ"מים). בשל כך היו שכינו את המקום "קסט פוינט של הצבא שבדרך" (וסט פוינט המקורי הוא האקדמיה האמריקנית הנודעת לקצינים).

באפריל 1948 שימש המקום כבסיס יציאה של יחידות הפלמ"ח בדרכן להדוף את כוחות "צבא ההצלה" הערבי בפיקודו של פאוזי קאוקג'י שתקפו את משמר העמק.

אחת התמונות האייקוניות של תקופת מאורעות 1936/39: נוטרים על רקע הבניין בג'וערה

25 גימנסיה הרצליה – תל אביב

הבניין המונומנטלי של גימנסיה הרצליה, בקרן הרחובות הרצל ואחד העם בתל אביב, שימש את פעילי ההגנה עוד לפני שקם הארגון. נערכו בו כנסים, קורסים ואימונים. כך, קורס הקצינים (מ"מים) הראשון של ההגנה, ב-1921, החל בגימנסיה הרצליה והסתיים בכפר גלעדי.

במהלך השנים היה הבניין כולו מק"ל (מקום לימוד) של ההגנה, וכמעט כל התלמידים הבוגרים נימנו עם שורותיה. בשעות הערב והלילה רחש המקום פעילות חשאית, שהייתה סוד גלוי.

רבים מבין בוגרי הגימנסיה היו לימים מפקדים בכירים בהגנה. לדוגמה: אליהו גולומב, דב הוז, דוד הכהן ושאול אביגור.

גימנסיה הרצליה בתל אביב - מוקד לפעילות ההגנה

26 חולדה הישנה

הפסל של בתיה לישנסקי בחולדה. למעלה - דמותו של אפרים צ'יזיק

נקודת יישוב בשפלת החוף שעמדה בקרב קשה במאורעות תרפ"ט-1929. אל המגינים הצטרפו כמה עשרות מחברי ההגנה מתל אביב ומרחובות, בהם שניים מחבריה הפעילים: יעקב אברמזון, איש השומר לשעבר, ואפרים צ'יזיק, שאחותו שרה נפלה בקרב תל חי.

ב-26 באוגוסט 1929 תקפו מאות ערבים את חולדה. אל המגינים הצטרף כוח משטרה בריטי, שכלל גם ערבים. בשלב מאוחר יותר הגיעה יחידת צבא בריטית. זו הפסיקה את ההתקפה, אך אילצה את המגינים לעזוב. בקרב נפל אפרים צ'יזיק.

לאחר כמה ימים חזרו מתיישבי חולדה ושיקמוה. לא הרחק ממנה הוקם ב-1930 קיבוץ חולדה.

לזכרו של אפרים צ'יזיק הוצב ב-1937 פסל, מעשה ידיה של הפסלת בתיה לישנסקי, בו נראה דיוקנו. בתש"ח היווה המקום נקודת יציאה של השיירות לירושלים.

27 חוסמסה - חולון

בסיס האימונים המרכזי של ההגנה בתל אביב וגוש דן היה במשך שנים רבות בחוסמסה שבדרום חולון, בימים ההם אזור מרוחק בתוך ים הדיונות. אלפי מחברי הארגון הגיעו לבסיס במחזורים גדולים כדי להתאמן בנשק, עברו קורסים בסיירות, התמחו בעזרה ראשונה וקיבלו הרצאות בנושאי ביטחון.

30 הטכניון – חיפה

הטכניון היה אחד משני המוסדות האקדמיים שפעלו בארץ לפני קום המדינה. הוא נבנה ופעל בלב שכונת הדר הכרמל - הלב הפועם של יהודי חיפה. מאז פתיחתו ב-1925 היו הבניין, המדענים, העובדים והסטודנטים קשורים להגנה בדרכים שונות. כמעט כל הסטודנטים היו חברי הארגון ודרך קבע פעלה בין כותלי המוסד "פלוגת הטכניון", שיצאה לפעולות בעיתות חירום. אנשי הסגל האקדמי תרמו את חלקם במעבדות בייצור ציוד הדרוש להגנה, לרבות חומרי נפץ ומתחת לבניין המרכזי היה מוחבא **סליק** גדול של ההגנה.

זאת ועוד: חדרי הלימוד והאולמות של הטכניון שימשו בשעות הלילה כמקומות אימון והדרכה של חברי ההגנה בעיר הכרמל.

31 יגור

קייבוץ למרגלות הכרמל - מזרחה לעיר חיפה. הוקם ב-1922. היווה במשך שנים רבות בסיס חשוב של ההגנה וה**פלמ"ח**. מיגור יצאו כוחות **הפלמ"ח** לפעולות "**ליל הגשרים**" ולפריצה למחנה המעפילים **בעתלית**. משוחררי עתלית הובאו בדרכי עפר עקלקלות ליגור, ומשם פוזרו ברחבי הארץ.

בשבת השחורה נעצרו מאות מחברי יגור שנשלחו למאסר ממושך ברפיח. הבריטים חפרו בכל מקום אפשרי בקייבוץ וגילו רשת של סליקים, שבהם אוחסנו כמויות גדולות של נשק ותחמושת.

על הבניין שהיה במקום נבנה מגדל תצפית וברחבי המתחם הותקנו מחבואים לנשק (**סליקים**). בחוסמסה נוסתה לראשונה מרגמת ה"דוידקה", שהמציא דוד לייבוביץ', איש ההגנה ממקווה ישראל.

28 "החנות" – תל אביב

מפעל של תעש המחתרתית בלב תל אביב, ברחוב השרון 10, סמוך לתחנה המרכזית הישנה. פעל בשנים 1939-1947 וייצר חלקי רימונים, תחמושת וחלקים לתת-המקלע סטן. שמו ניתן לו משום שהתמקם בתוך אחת החנויות ברחוב. ב-1947 נתגלה על ידי הבריטים ופסק לפעול.

29 חניתה

קייבוץ בגליל המערבי, סמוך לגבול לבנון. אחד מיישובי **חומה ומגדל** והנודע ביותר שבהם. העלייה לחניתה, אז באזור מרוחק ושומם, הייתה ב-21 במרץ 1938. לקראתה הוכן כוח גדול של ההגנה, ואילו הצטרפו נוטרים יהודים, אף הם חברי ההגנה. מטוס של חברת "אווירון" סייר מעל שיירת העולים.

היישוב הוקם, כמקובל עם חומה ומגדל, אך העבודות לא הסתיימו באותו יום. בלילה נערכה עליו התקפה ערבית, שהמגינים הדפוה. לאחר כמה חודשים עבר הקייבוץ לנקודת הקבע שלו, ובחניתה תחתית כפי שנקרא האתר הראשון, נערכו בשנים הבאות קורסים של ההגנה. כן שימש המקום כבסיס קליטה של מעפילים שהגיעו בדרך היבשה מלבנון.

בקייבוץ חניתה ניתן לבקר במוזיאון חומה ומגדל.

32 יחיעם

קיבוץ שעלה על הקרקע בגליל המערבי ב-1946. בחודשים הראשונים של מלחמת העצמאות הוא היה נתון במצור ושיירות של ההגנה פרצו אליו מדי פעם. ב-21 בינואר 1948 הוא הותקף על ידי גדוד של "צבא ההצלה" הערבי, בפיקודו של אדיב שישקלי, מי שיהיה מאוחר יותר נשיא סוריה, וערבים מקומיים. על הקיבוץ הגנו 50 מחבריו ומחלקה של חי"ש. לאחר קרב של חמש שעות נהדפו התוקפים באבדות קשות. ארבעה מהמגינים נפלו.

שיירה שארגנה חטיבת כרמלי במטרה לפרוץ את המצור מעל יחיעם, יצאה לדרכה ב-26 במרץ 1948. היא נתקלה במחסומים ובאש ערבית קטלנית. 47 מאנשיה נהרגו, רבים נפצעו והיו שהצליחו לחמוק ליחיעם או לנהריה. בין הנופלים היה גם מג"ד גדוד 21, בן-עמי פכטר. במאי 1948 הוסר המצור מעל הגליל המערבי במבצע שנקרא על שמו - "מבצע בן-עמי" - במהלכו בוצעה חבירה לקיבוץ יחיעם והסתיימה תקופת המצור.

אנדרטה לזכר חללי שיירת יחיעם נמצאת סמוך לצומת כברי.

33 יערות הכרמל

אזור בהרי הכרמל הנקרא כיום "שוויצריה הקטנה". בשנות המאבק שימש האזור לאימוני שדה והפעלת נשק של סניף ההגנה בחיפה. במקום היה גם בסיס קבע והבאים אליו הותקפו לא אחת על ידי מתנקשים ערבים. בשתי התקפות בשנת 1938 נהרגו 15 גברים ונשים, ולמרות הסכנה לא נעזב המקום.

ב-1939 חוזק המאחז היהודי באזור עם הקמתו של קיבוץ בית אורן.

34 היקב בשרונה – תל אביב

בבניין שהקימו הטמפלרים, מתיישביה הגרמנים הראשונים של שרונה, ושבו פעל במשך שנים יקב, שופצו בתחילת מלחמת העצמאות מטוסי שירות האוויר של ההגנה.

20 מטוסי "אוסטר" (שכוננו בימים ההם "פרימוסים") נרכשו בינואר 1948 מהבריטים, שמכרו אותם כ"שברי מטוסים". במפעל שיפוץ שהקימו מהנדסים וטכנאים של שירות האוויר שופצו בחודשים הבאים 15 מהמטוסים ויתר החמישה שימשו כמקור לחלקי חילוף.

תרומת 15 המטוסים לקרבות מלחמת העצמאות הייתה רבה ביותר.

כתובת היקב שהיה למפעל לשיפוץ מטוסי ההגנה: רחוב דוד אלעזר 29 בשרונה (הקריה).

35 כדורי

בית ספר חקלאי-ממשלתי שנפתח ב-1932 בגליל התחתון. מחזור א' סיים את לימודיו ב-1936 וכל אנשיו הושבעו להגנה. חמישה מהם, בהם יגאל פייקוביץ' (אלון) התעמתו עם בדואים מהסביבה, הועמדו לדין וזוכו בסיוע סניגורם, אהרן חוטר-ישי, הפרקליט הקבוע של ההגנה.

ב-1941, שכנע אלון את נתן פיאט, מנהל "כדורי", להפנות את כל בוגרי המחזורים הבאים ל**פלמ"ח**. בוגרי "כדורי" הם שהקימו את היאחזות הפלמ"ח הראשונה **בית קשת**, הסמוכה לבית הספר.

36 כפר גלעדי

הקיבוץ השלישי שהוקם בארץ - לאחר דגניה וכנרת. נוסד ב-1916 על ידי אנשי **השומר** באצבע הגליל. משנות ה-20 ואילך, מוקד לפעילות ביטחונית, שכללה רכישת נשק ובניית **סליקים**. עקב ריחוקו של המקום ניתן היה לערוך בו קורסים של ההגנה, לרבות קורס הקצינים (המ"מים) הראשון.

חבריו, ובמיוחד מניה שוחט מחברות **השומר**, סייעו רבות להעפלה היבשתית דרך גבול הצפון.

בכפר גלעדי נחפרו במהלך השנים ארבעה סליקים. בשניים מהם ניתן לבקר: סליק "הקיבוץ החשאי" של ממשיכי **השומר** שנחפר ב-1922 והסליק הגדול יותר המכונה "סליק ההגנה", שהוכנס לשימוש ב-1939. בסליק זה ישנן כמויות גדולות מאוד של נשק, שהיה בשימוש ההגנה והכניסה אליו עשויה בצורה מתוחכמת, כדי להטעות את הבריטים, אם יגיעו למקום.

37 כפר ילדים

יישוב ליד עפולה, שבו היה בעבר כפר יתומים ומכאן השם. בשנות ה-40 שימשו המתקנים במקום לשתי מטרות שהיו קשורות להגנה. המטרה הראשונה הייתה להכשיר נוטרים למשטרת היישובים העבריים, גוף לגאלי בחסות המשטרה הבריטית, שהכול ידעו - אף הבריטים - שהוא קשור להגנה. במהלך השנים עברו אלפי נוטרים קורסים במקום, ולעיתים היו אלה חברי הגנה שלא היו נוטרים.

נושא נוסף שנלמד בכפר ילדים היה הדאייה. בימים ההם קורסים בדאייה באמצעות דאונים (כלי טיס ללא מנוע) היו מבוא ללימודי טיס. על האימונים הופקד קלוב התעופה הארץ-ישראלי. בוגרי הקורסים הראשונים היו חברי **פלמ"ח** שהקימו מאוחר יותר את מחלקת הטיס של **הפלמ"ח**. גם לא מעטים מהמשרתים בשירות האוויר של ההגנה (לימים חיל האוויר) החלו את דרכם בקורסי דאייה בכפר ילדים.

38 "ליל וינגייט", מקום נפילתה של ברכה פולד - תל אביב

בליל 25-26 במרץ 1946 "כבשו" כוחות **פלמ"ח** וחי"ש את תל אביב והיקשו מאוד על הבריטים להיכנס לעיר. העילה: הגעתה הצפויה של אוניית המעפילים "וינגייט" לחוף תל אביב. האונייה בסופו של דבר לא הגיעה, כיוון שנתפסה על ידי הבריטים בלב ים.

בתל אביב היו מספר תקריות עם הבריטים ובאחת מהן נורתה למוות לוחמת **הפלמ"ח** ברכה פולד, שעמדה על מרפסת בפינת הרחובות אבן-גבירול ומרמורק.

סמוך למקום התקרית נקרא רחוב על שמה.

■ כרוז ההגנה שפורסם לאחר "ליל וינגייט" ונפילתה של ברכה פולד

39 מגרשי התערוכה - תל אביב

שם כולל לשורה ארוכה של מבנים ששימשו תחילה את שני ירידי המזרח בשנות ה-30 שנערכו במקום - במה שנקרא "חצי האי הירקוני" (בסוף רחוב דיזנגוף בתל אביב).

התערוכות הגדולות של ירידי המזרח נערכו במקום ב-1934 וב-1936 ומשכו מציגים מעשרות מדינות ומאות אלפי מבקרים. התוכנית לערוך יריד גם ב-1938 לא יצאה אל הפועל בגלל המצב הביטחוני הקשה בתקופת "המרד הערבי".

מטוס המוצב במחנה המעפילים בעתלית, לציון ההעפלה האווירית - "מבצע מייקלברג"

41 מחנה המעפילים בעתלית

אתר מרכזי בקורות ההעפלה. מחנה מעצר שהקימו הבריטים ב-1939 ואשר פעל עד הקמת המדינה. הוחזקו בו רבבות מעפילים שנתפסו על ידי הבריטים שעקבו אחרי ההעפלה הימית והיבשתית. העצורים הוחזקו במחנה מכמה שבועות עד שנה ויותר. באוקטובר 1945 פרץ כוח **פלמ"ח** למחנה ושחרר למעלה מ-200 עצורים.

המועצה לשימור אתרי מורשת בישראל שיקמה את המחנה ושחזרה אותו. ניתן לבקר במקום, שבו מוצבים גם אונייה המדמה אוניית מעפילים בגודל מלא, ומטוס תובלה, מדגם שהביא ב-1947 150 "מעפילים אוויריים" מעיראק ומאיטליה.

בהבאת האונייה והמטוס רבה הייתה תרומתם של שלמה הלל, נשיא המועצה ויהודה דקל, יו"ר הוועד המנהל.

42 מחנה יהושע – הקריה תל אביב

עם התפנות הבריטים מתל אביב בדצמבר 1947 נתפס מחנה שרונה הבריטי בידי ההגנה, והפך למרכז כוחות ההגנה בגוש דן (כיום הקריה בתל אביב). המחנה נקרא על שם יהושע גלזרמן, מבכירי ההגנה שנהרג בתחילת מלחמת העצמאות בעת שנסע בשיירה מירושלים לתל אביב.

במחנה יהושע הוקמו חטיבות גבעתי וקריית, חיל האוויר, חיל השריון, השירות הרפואי, השירות המטאורולוגי, המטה הארצי של משטרת ישראל ומטה חטיבת פלמ"ח-הראל. ממחנה יהושע יצאו כוחות גבעתי למבצעי ההגנה בחולון, בבת ים וביפו. עם הקמת המדינה פונו כוחות הצבא מהמחנה, שהפך לקריית הממשלה (הקריה).

מבני הירידים הוחרמו בחלקם על ידי הצבא הבריטי ובאחרים פעלו בתי מלאכה. בתחילת שנות ה-40, בתקופת "השיתוף" עם הבריטים, נערכו בכמה מהמבנים, למשל בביתן הבלגי ובביתן הרומני, קורסים לקבוצות של יהודים שסייעו לבריטים. בין השאר נערך במקום, בחודשים הראשונים של שנת 1941 "קורס הכ"ג", שהכשיר כמה עשרות מחברי ההגנה לפעולת חבלה בבתי הזיקוק בטריפולי שבלבנון.

ב-1942 הוקם במתחם מפעל נשק מחתרתי של התעש, במסווה שמדובר בשלוחה של בית המלאכה של **תחנת הכוח רדינג** הסמוכה. משום כך הוא קיבל את השם "הסניף". בשל חשד הבריטים העבודה במקום הופסקה, לאחר שכמה מהעובדים נעצרו.

40 מוזיאון ההעפלה וחיל הים – חיפה

נמצא בחיפה, למרגלות הכרמל וסמוך לחוף הים.

ייחודו של המוזיאון - בהיותו כולו בבטן אוניית המעפילים "אף על פי כן", ספינת המוסד **לעליה ב'** של ההגנה שהגיעה לחופי הארץ ב-1947. בשלהי שנות ה-50 הועלתה הספינה, שהייתה בבחינת גרוטאה בפאתי נמל חיפה, על החוף, ובשנים הבאות נבנה בתוכה מוזיאון משולב של ההעפלה וחיל הים.

המוזיאון נקרא על שם דוד הכהן, מפעיליה הראשיים של ההגנה בחיפה. כתובתו: שדרות ההגנה 65, חיפה.

43 מחנה יונה – תל אביב

מחנה צבאי של ההגנה בתקופת מלחמת העצמאות והמעבר לצה"ל. בשנים שלפני כן היה במקום, סמוך למלון הילטון בתל אביב של ימינו וגן העצמאות, מחנה נופש של הצבא הבריטי. בשלהי 1947 פינו הבריטים את תל אביב וגוש דן והמתקנים עברו לידי ההגנה.

המחנה נקרא על שם יונה רסין, מבכירי ההגנה שנהרג בתחילת מלחמת העצמאות בעת שנסע בשיירה לירושלים. המקום שימש לכמה מטרות: היה בו מרכז גיוס ואימונים של טירוני חטיבת קריית ובחלק מהמתחם פעלו השירות הרפואי של ההגנה ובית הספר לאימון גופני. חיל הקשר הקים במקום אולפן שידור, שממנו שידר בן-גוריון לארצות הברית, בלילה שלאחר הכרזת העצמאות.

44 מטה הפלמ"ח – קיבוץ מזרע

בשמונה שנות קיומו של מטה הפלמ"ח הוא היה במקומות שונים: חיפה, קיבוץ אלונים, קיבוץ מזרע ותל אביב, על שפת הים, צפונה למלון דן של ימינו.

במזרע הוא נתגלה על ידי הבריטים בשבת השחורה, אך בעת החיפוש שלהם שם אירע נס. וכך התגלגלו הדברים: אל המטה, שהיה בצריף בפאתי הקיבוץ שכונה "צריף מודדי הקרן הקיימת", חשו בבוקר אותה שבת, כשהבריטים כבר הקיפו את הקיבוץ, כמה חברים, והעלימו בעזרת שני תורנים שהיו במקום כל דבר חשוב. ואולם, הם לא שמו לב לכרטסת שכללה את שמות כל חברי הפלמ"ח בכתב סתרים. את המצב הציל חבר הקיבוץ יעקב לוי, ששירת בצבא הבריטי והיה עדיין במדים. הוא סייר בקיבוץ, מלווה על ידי חייל בריטי מהכוח המחפש, הגיע לצריף המטה, ניצל כמה דקות שלא היה תחת מעקב, וקרע את עטיפות מחברות הכרטסת, שעליהן היה כתוב קוד הפיענוח של השמות.

הבריטים מצאו את הכרטסת וכל מאמצייהם לפענח את השמות, ללא קוד הפיענוח, עלו בתוהו.

45 המטכ"ל והפיקוד העליון – תל אביב

מטכ"ל ההגנה והפיקוד העליון (המ"א) בשנות ה-40 פעל באחת הדירות במתחם שנקרא "מעונות עובדים" והוקם על ידי הסתדרות העובדים. כתובתו הייתה ידועה רק למעטים: רחוב פרישמן פינת רחוב דב הוז.

בשבת השחורה, 29 ביוני 1946, התעורר חשש שהבריטים יגיעו למקום ויוסף רוכל (אבידר), סגן הרמטכ"ל של הארגון, הורה לרכז בארבעים שקים את החומר שהיה שם בסליק - ולשרוף את הכול. הבריטים לא הגיעו וחומר יקר ערך, לרבות פרוטוקולים של ישיבות המ"א והמטכ"ל, אבד.

46 מכון א' – תל אביב

אחד המכוני המרכזיים של התעש בהגנה. פעל בשנים 1936-1948 בתוך בית החרושת לעורות של האחים לבקוביץ באזור שומם בצפון תל אביב (כיום נמצאת במקום בריכת גורדון).

ריחות הצחנה שעלו ממפעל העורות הרחיקו אורחים לא רצויים. במכון יוצרו תחמושת וכלי נשק, בהם הסדרה הראשונה של תת-המקלע סטן. מחלקה מיוחדת תיקנה כלי נשק שנפגעו בפעילות ההגנה.

47 מכון איילון – רחובות

אחד ממכוני ייצור הנשק הגדולים של התעש במחתרת. ב-1945 הוטל על יוסף אבידר (אז רוכל) להקים מפעל לייצור כדורים לנשק קל. הוא גייס לעזרתו את הכשרת הצופים א', שישבה בפרדס חנה והתעתדה להקים קיבוץ ימי. ב"גבעת הקיבוצים" מצפון למושבה רחובות הוקם על ידי התעש מפעל תת-קרקעי ומעליו פעל בשנים 1945-1949

49 המנהרה – הרצליה

אתר היסטורי-ארכיאולוגי בהרצליה ג' (סמוך לכביש החוף).

המנהרה נבנתה בתקופה הרומית-ביזנטית כדי לנקז את מי הגשמים שהצטברו ממזרח לרכס הכורכר. לאחר מאות שנים של הזנחה והיווצרות בצה (הבאסה), נוקתה המנהרה בראשית ימי הרצליה והיא שימשה את ההגנה לאימוני נשק מתחת לפני הקרקע. כן נהוג היה להשביע במקום את חברי ההגנה בהרצליה.

כיום לא ניתן להיכנס למנהרה. אפשר להציץ לתוכה מכיוון כביש החוף, כ-150 מטר צפונית לצומת אכדיה.

50 מנזר סן-סימון – ירושלים

מנזר יווני-אורתודוקסי בשכונת קטמון בירושלים שהיה זירה לקרב קשה והרואי של הפלמ"ח באביב 1948. במנזר התמקמה יחידה ערבית גדולה שאיימה על השכונות היהודיות הסמוכות. מטה ההגנה בירושלים החליט לסלק את הכוח הערבי מהמנזר והמשימה הוטלה על הגדוד הרביעי של הפלמ"ח.

ב-30 באפריל 1948 פרץ כוח הפלמ"ח למתחם המנזר ולאחר קרב קשה השתלט עליו. הערבים תקפו את המנזר מבניינים סמוכים ולוחמי הפלמ"ח היו נצורים. בסופו של דבר, הערבים הם שנשברו ראשונים ונסוגו.

הניצחון הושג במחיר כבד: מתוך 120 הלוחמים שפרצו למנזר - 40 נהרגו ו-60 נפצעו. בין הלוחמים היו שני רמטכ"לים לעתיד: דוד אלעזר (דדו) ורפאל איתן (רפול).

קיבוץ לכל דבר, על ענפיו החקלאיים, בתי הילדים והשירותים השונים. רבים מחברי הקיבוץ, יחד עם תגבורת מהפלמ"ח, היו פועלי הייצור.

במפעל, שקיבל את השם "מכון איילון", יוצרו במחירת שני מיליון ורבע כדורים, שתרמו רבות ללחימת אנשי ההגנה וצה"ל במלחמת העצמאות.

המכון שוחזר על ידי המועצה לשימור אתרי מורשת בישראל ביוזמתו של יו"ר הכנסת דאז **שלמה הלל**, מי שהיה מיוזמי הקמתו ב-1945, בעת ששימש כמרכז משק של הכשרת הצופים בפרדס חנה, והוא פתוח לציבור.

ייצור נשק במכון איילון התת-קרקעי ב"גבעת הקיבוצים" שבצפון המושבה רחובות

48 מכון זיו (ויצמן) – רחובות

המכון המדעי ע"ש דניאל זיו ברחובות (כיום מכון ויצמן) הוקם ב-1934 בצפון המושבה רחובות. המוסד סייע רבות להגנה ולתעש שבתוכה בתכנון ובייצור חומרי נפץ. ב-1947 היו מדעני המכון בין מייסדי המחלקה המדעית של ההגנה (חמ"ד) והיוו מרכיב חשוב בכוח האדם שלו.

בעבר: משטרת נבי יושע.

בניין משטרה שהוקם ב-1938 בגליל העליון, לא הרחק מגבול לבנון כחלק ממערכת המיגון של **גדר הצפון**. באמצע אפריל 1948 מסרו הבריטים את הבניין לערבים, כשכוחותיהם פינו את הגליל, לקראת עזיבתם את הארץ.

מבחינת הכוחות היהודיים בצפון היוותה המשטרה שבידי הערבים איום חמור על התחבורה לאצבע הגליל וליישובים הסמוכים והוחלט להשתלט עליה. שתי התקפות, ב-15 וב-20 באפריל 1948 לא הצליחו והיו בהן אבדות רבות לכוחות ההגנה (**פלמ"ח** וגולני). בהתקפה הראשונה נפלו ארבעה מהתוקפים ובשנייה 22 והמצודה נשארה בידי הערבים.

התקפה שלישית נערכה על ידי כוחות פלמ"ח אור ל-18 במאי 1948, בסיוע מטוס של שירות האוויר. בהתקפה זו נכבשה המשטרה. שניים מהלוחמים נהרגו בקרב, ובסך הכול נפלו 28 לוחמים בשלושת הקרבות. מכאן השם "מצודת כ"ח".

ב-2014 נפתח באתר "**מוזיאון הרעות**" הקרוי על שם מייסדיו **יהודה דקל וחבריו**. דקל היה לוחם פלמ"ח, חבר הכשרת הצופים בקיבוץ דפנה, ש-12 מחבריה ושלושה ממפקדיה נפלו בקרב השני. המוזיאון מנוהל על ידי המועצה לשימור אתרי מורשת בישראל, בראשותו של המנכ"ל עמרי שלמון.

על שלושת קרבות נבי יושע בתש"ח כתב יהודה דקל את הספר "מצודת כ"ח - רעות תחת אש".

דיווח על הקרב הקשה (השני) בנבי יושע

בית ספר חקלאי מדרום לתל אביב וסמוך לעיר חולון. נפתח ב-1870 והוא נחשב לראשון היישובים היהודיים בעת החדשה.

מאז שנת 1926 היה המוסד בסיס חשוב של ההגנה. התלמידים הצטרפו להגנה והמקום קלט קבוצות של מתאמנים מתל אביב ומאוחר יותר גם מחולון. ב-1935 הוקם במסגרייה של מקווה ישראל מפעל של **תעש** ובשלבם הראשונים של מלחמת העצמאות הומצאה בו מרגמת ה"דוידקה".

מנהל מקווה ישראל, אליהו קראוזה, שהיה קשור לנושאי ביטחון עוד בימי **השומר**, סייע להגנה בכל דרך אפשרית, לרבות סיוע כספי.

בשנת תש"ח היה המוסד ציר מרכזי של ההגנה בגזרת דרום תל אביב וחולון. דרכו עברה התנועה היהודית ב"דרך הביטחון", שעקפה את הכפרים הערביים יאזור ובית דג'ן. סמוך לשער המזרחי של המוסד הוקמה תחנת האזנה שהתחברה לקווי הטלפון ליפו ושאבה מהם מידע צבאי.

כל בוגרי מקווה ישראל, במשך שנים רבות, שירתו ביחידות ההגנה ברחבי הארץ.

בניין הוועד הפועל של ההסתדרות (הבניין הישן) ניצב ברחוב אלנבי 113 ובו גם פעלו מערכת העיתון "דבר" ובית הדפוס שלו. בהמולה הרבה ששררה במקום דרך קבע נחבאו במשך שנים המשרדים של מטה ההגנה ושל **המוסד לעלייה ב'**, מבלי שעוררו כל חשד.

הבניין ההיסטורי בצורת ח' לא קיים עוד ורק שלט מספר על פעילות ההגנה במקום.

54 משמר העמק

קיבוץ במערב עמק יזרעאל. שימש כבסיס פעולה של **הפלמ"ח** בתקופתו הראשונה, כשאנשיו מצאו מסתור בחורשות המקיפות אותו ("יער משמר העמק").

קרבות משמר העמק במלחמת העצמאות היו מן המכריעים במלחמה. חברי הקיבוץ יחד עם כוחות **פלמ"ח**, גולני ואלכסנדרוני הדפו באפריל 1948 את "צבא ההצלה" הערבי בפיקודו של פאוזי קאוקג'י, שניסה להגיע מג'נין לחיפה הערבית.

תבוסת "צבא ההצלה" במשמר העמק באפריל 1948, יחד עם הצלחת מבצע **נחשון** בדרך לירושלים, נחשבות למפנה במלחמת העצמאות.

55 משמרות

קיבוץ ליד פרדס חנה. נוסד ב-1933. היה בסיס חשוב של ההגנה. במהלך השנים הוצבו בו יחידות של **הפוש**, מחלקות **פלמ"ח** ואף פעל בו מפעל חשאי של **התעש** לייצור נשק.

56 נהריים

במקום זה, בחיבור הנהרות ירדן וירמוך, נבנתה תחנת כוח גדולה של חברת החשמל שהופעלה בכוח המים (מפעל הידרו-אלקטרי). רבים מעובדי המפעל ומנהליו נמנו עם ההגנה, ואין פלא שבבתי המלאכה במקום הורכבו אמצעי לחימה, הן להגנת המתקן ועובדיו והן לצרכים הביטחוניים של אנשי האזור.

במלחמת העצמאות היה המפעל בנהריים בקו האש הראשון. עובדיו, בהנחיות ההגנה, ביצרוהו וביום קום המדינה, שבמהלכו השתלטו עליו כוחות ירדניים ועיראקיים (תחנת הכוח הוקמה בשטח ירדן, אז עבר הירדן), נמשכה אספקת חשמל לעמק הירדן על אף איום ירדני-עיראקי לפוצצה. רק משהושלמו כל ההכנות לביצור היישובים, הופסק הייצור ועובדי התחנה נכנעו לכוח האויב.

57 ניר עם

קיבוץ בשער הנגב. הוקם ב-1943. ממנו יצאו שתי הזרועות של צינור המים הראשון לנגב שהחל לפעול בתחילת 1947. במלחמת העצמאות שימש בסיס לוגיסטי עורפי ליישובי הנגב, שהיו אז קטנים ומרוחקים. כן הוקם לצד הקיבוץ מנחת מטוסים שבו הוצבו כמה מטוסים קלים של שירות האוויר של ההגנה, ששמרו על הקשר עם היישובים. מפקדה הראשון של "טייסת הנגב" היה עזר ויצמן, לימים מפקד חיל האוויר ונשיא המדינה.

58 סליקים בגבעתיים

בשכונות שהרכיבו את היישוב העירוני גבעתיים (שהוכרז ב-1942), כמו שכונת בורוכוב, גבעת רמב"ם, שכונת שיינקין ואחרות, הייתה פעילות מתמדת של ההגנה ונבנו שורה של סליקים גדולים להחבאת נשקו של הארגון.

שניים מסליקים אלה היו סליק אלדמע וסליק ועדי.

סליק אלדמע (כיום רחוב אחדות העבודה 9 בגבעתיים) נחשב לסליק המרכזי הראשון של ההגנה. נבנה ב-1923 מתחת לצריף שהוקם בחצר ביתו של אברהם אלדמע - דמות ציורית, מורה לציור בגימנסיה הרצליה ובוהמיון. בסליק היו מאות רובים, כמה מקלעים (שכוננו אז מכונות ירייה) מסוג "שוורצלוזה", מרגמות, אקדחים ותחמושת.

59 עין חרוד

סליק ועדי (כיום רחוב ז'בוטינסקי 48) נבנה ב-1939 מתחת לול עופות שהיה בחצרם של ישראל ודוֹבָה ועדי, תוך ניצולה של מערה תת-קרקעית שהפתח שלה היה בחצר. הסליק היווה מחסן נשק-עתודה ארצי של ההגנה.

הקיבוץ הראשון שהוקם בעמק יזרעאל ב-1921. היה במשך שנים מרכז לעשייה ביטחונית ובו ישבה מפקדת "פלגות הלילה המיוחדות" של וינגייט. בעין חרוד גם נערך ב-1938 קורס הסמלים הראשון של ההגנה, שבו השתתפו נציגים מכל סניפי ההגנה בארץ.

כמה מחברי הקיבוץ נודעו בפעילותם בהגנה. בהם: חיים שטורמן, ישראל בן-אליהו, יוסף טבנקין (מפקד חטיבת הראל) ועוד. יצחק **טבנקין**, מנהיג הקיבוץ המאוחד שהיה חבר עין חרוד, השפיע רבות על פעילות ההגנה. דוגמה אחת: הוא שהציע את שיטת העבודה והאימונים של ההכשרות ב**פלמ"ח**, שהפכה לאחד מסימני ההיכר הבולטים שלו.

60 "קו הכלבים" – שכונת התקווה, תל אביב

מערכת של עמדות בין שכונת התקווה בתל אביב לכפר הערבי סלמה, שקיבלה חיזוק בעקבות קשירת כלבים אימתניים לאורכה. ב-8 בדצמבר 1947, מיד בתחילתה של מלחמת העצמאות, עמדו כוחות ההגנה במקום, שהורכבו מבני השכונה ותגבורת שהגיעה, במבחן האש.

כוח של כ-400 ערבים, בפיקודו של חסן סלמה, תקף את שכונת התקווה. המגינים השיבו באש מרוכזת והניסו את התוקפים, שסבלו אבדות קשות.

כיום נמצא במקום "גן התקווה" - גן ציבורי גדול.

61 הקלט של תש"ח – תל אביב

קלט - מה שקוראים בימינו בקו"ם.

בסיס הקליטה המרכזי בתש"ח שהקימה ההגנה היה בצפון מזרח תל אביב של אז. במקום זה התחילו מגויסים שנקראו לשירות. היום בנויים באזור כמה ממוסדות התרבות של תל אביב, ובהם משכן האומנויות, מוזיאון תל אביב לאומנות, בית אריאלה וכן בית המשפט המחוזי.

62 הקסטל

הר נישא ממערב לירושלים, שחלש על הכביש הראשי לעיר (כיום כביש 1). היום בתחום משרת ציון.

תושבי כפר ערבי שהיה במקום פגעו פעם אחר פעם בתחבורה היהודית לעיר. ההר נכבש במבצע **נחשון** ועליו וסביבו נערכו קרבות בימים הראשונים של אפריל 1948. כוחות ההגנה - מחטיבת הראל ומחטיבת עציוני, גברו על "צבא ההצלה" הערבי ופתחו את הכביש לתנועה יהודית.

בעת אחד הקרבות במקום נהרג עבדול קאדר אל-חוסייני, ממפקדיו הבכירים של "צבא ההצלה", והדבר פגע קשות ביכולת הלחימה של הצד הערבי.

63 קריית ענבים

קיבוץ על הדרך לירושלים, כ-10 ק"מ מהעיר. אחד הראשונים בארץ (הוקם ב-1920). במשך שנים רבות היה בסיס חשוב של ההגנה. בו החלה לפעול ב-1936 ה**נוודת**, יחידה ששמה דגש, לראשונה, על "יציאה מן הגדר". בעת

המלחמה על הדרך לירושלים בתש"ח היה קיבוץ קריית ענבים בסיס חשוב לכוחות הפלמ"ח - הן אלה שליוו את השיירות והן היחידות שיצאו מהקיבוץ לקרבות באתרים סמוכים כמו הקסטל וגבעת הרדאר. בקריית ענבים מצוי בית קברות צבאי שבו טמונים רוב חלליה של חטיבת הראל שלחמה באזור.

64 רוחמה

קיבוץ באזור שער הנגב.

היישוב הוקם כמה פעמים ונעזב. ב-1945 עלה למקום גרעין של השומר הצעיר והוקם קיבוץ רוחמה, ששימש בשנים הבאות, עקב ריחוקו, בסיס חשוב של ההגנה ונערכו בו קורסי מפקדים. בקיץ 1946 ערכו בו הבריטים חיפוי נשק מדוקדקים, אך לא העלו דבר.

במלחמת העצמאות ישבה ברוחמה מפקדת חטיבת הנגב וכן פעל במקום שדה תעופה שדרכו הועברה אספקה חיונית לנגב הנצור (מבצע "אבק").

65 רמת הכובש

קיבוץ בשרון ממזרח לכפר סבא.

התפרסם בהקשר להגנה בנובמבר 1943, בעקבות חיפוש ברוטלי שערכו הבריטים במקום, שכמותו לא היה עד אז. הבריטים תבעו מחברי רמת הכובש להסגיר לידיהם את אנשי הפלמ"ח שהתאמנו בקיבוץ ואת כל הנשק המוחבא בסליקים. בעימותים שהתפתחו נפצעו עשרות מחברי הקיבוץ ואחד מת מפצעיו.

העיתונות העברית פרסמה את פרטי האירוע ללא הגשתם לצנזורה הבריטית וממשלת המנדט החליטה לסגור את העיתונים. אלה, בתיאום עם מטכ"ל ההגנה, "סגרו את עצמם" ל-11 יום ובסופו של דבר הבריטים חזרו בהם מהודעות הסגירה.

66 שדה דב – תל אביב

שדה תעופה מצפון לתל אביב של ימי "המדינה שבדרך". נקרא על שמו של דב הוז, מחלוצי התעופה בארץ ומראשי ההגנה, שנספה בתאונת דרכים ב-1940.

השדה שימש כבסיס המרכזי של שירות האוויר של ההגנה בחלקה הראשון של מלחמת העצמאות. אור ל-15 במאי 1948, פחות מיממה לאחר הכרזת המדינה, הופצץ השדה על ידי מטוסים מצריים וחלק מהמטוסים שחנו על הקרקע נפגעו. שאר המטוסים הועברו לשדות תעופה אחרים.

שדה התעופה לוד היה בידי הערבים עד אמצע יולי 1948, ואת מקומו כשער הכניסה האווירי הראשי של המדינה מילא שדה דב.

67 שדות ים – קיסריה

במקום זה ישבה מפקדת הפלוגה הימית של הפלמ"ח, הידועה יותר בשם פלי"ם. הפלוגה הימית הייתה אחראית לנושאי ההעפלה, חבלה ימית, אימון צבאי למעפילים במחנות קפריסין והכשרה של יחידות. כמו כן הגיעו לחוף שדות ים אוניות מעפילים, ושוגרו ממנו שליחים לעבודת ההעפלה באירופה.

68 שלדי המשוריינים בכביש לירושלים

■ שרידי משוריין מתש"ח לצד כביש 1 העולה לירושלים

שלדי המשוריינים המוצבים לצדי הכביש הראשי לירושלים (כביש 1) מזכירים לנוסעים לבירה וממנה את הקרבות הקשים במלחמת העצמאות שהיו מנת חלקם של לוחמי הפלמ"ח, החי"ש, הנהגים ומלווי השיירות.

הערבים ניסו לחסום את הדרך לירושלים היהודית ובמהלך חצי השנה הראשונה של מלחמת העצמאות הייתה העיר היהודית במצור חלקי או מלא. באביב תש"ח הבקיעו לוחמי פלמ"ח-הראל וכוחות ההגנה את המצור ושלדי המשוריינים מנציחים את הנופלים הרבים שחירפו נפשם במערכה על ריבונות מדינת ישראל בירושלים.

69 שער הגיא

אחד מאתרי הלחימה הידועים ביותר בארץ בחודשים הראשונים של מלחמת העצמאות.

שער הגיא (ובשמו הקודם באב אל ואד) הוא מעבר הררי צר שדרכו עובר הכביש מן השפלה לירושלים, כ-5 ק"מ מלטרון וכ-20 ק"מ מירושלים. בתחילת המלחמה חסמו הערבים את שער הגיא והנסיעה לירושלים התבצעה באמצעות שיירות מאובטחות. ההגנה נטלה על עצמה את ארגון של שיירות אלה וליוון. משאיות ונהגים רבים שהובילו מזון ואספקה, וכן אוטובוסים שהצטרפו אליהם, נעו לירושלים תוך סיכון גבוה. רוב ההתקפות היו בקטע שבין שער הגיא לקסטל.

באביב 1948 הצליחו כוחות חטיבת הראל של הפלמ"ח להשתלט על המשלטים שמשני צידי הכביש, אך אחיזת הערבים בלטרון מנעה תנועה בו. רק לאחר שנשללה "דרך בורמה" הוסר המצור מעל ירושלים.

בקרבות שער הגיא נפלו מאות לוחמים ונוסעים שהיו בכלי הרכב. שלדי רכבים ומשוריינים הוצבו בשער הגיא, כדי להמחיש את אירועי תש"ח.

70 שרונה – הקריה תל אביב

שרונה הייתה מושבה גרמנית-טמפלרית ממזרח לתל אביב. במלחמת העולם השנייה הבריטים גירשו את כל תושביה לאוסטרליה והמקום הפך לבסיס צבאי בריטי. בתקופת תנועת המרי תקף כוח משולב של פלמ"ח וחי"ש את בסיס המשטרה הניידת הבריטית (P.M.F.) בשרונה, סמוך למקום שבו ניצב כיום "שער ויקטור" בכניסה למחנה מטכ"ל. הפעולה הייתה חלק ממבצע משולב, שבו הותקפו בו-זמנית ארבעה בסיסים של המשטרה הניידת: בכפר ויתקין, בשפרעם, בג'נין ובשרונה (22.2.1946).

הפעולה בשרונה הייתה בפקודו של איש הפלמ"ח דני מס, שנפל שנתיים לאחר מכן בראש שיירת הל"ה. הכוח נתקל בהתנגדות עזה של הבריטים וביצע למרות זאת את המוטל עליו. ארבעה מהלוחמים נפלו בקרב. על שמם רחוב הארבעה הסמוך לקריה.

71 תחנת איתות ראשית – תל אביב

התחנה הוצבה ב-1938 על גג הבניין ברחוב אחד העם 84 - המקום הגבוה ביותר בתל אביב של הימים ההם. מכשירי האיתות, ששיגרו אותות מורס היו פנסיים בלילה והליוגרף ביום - איתות בעזרת מראות שהחזירו את קרני השמש.

את סימני האיתות בלילה ניתן היה לקלוט במרחקים גדולים. איתות הליוגרף היה לטווחים קצרים יותר.

72 תחנת הכוח רדינג – תל אביב

תחנת הכוח רדינג בתל אביב, שהוקמה ב-1938 והייתה מעוז של ההגנה

התחנה לייצור חשמל של חברת החשמל הארץ-ישראלית ליד שפך הירקון לים. החלה לפעול בשנת 1938. היא הייתה אחת משלוש התחנות של החברה באותו זמן (שתי האחרות: נהריים וחיפה).

חברת החשמל קיימה קשרים הדוקים עם ההגנה. בתחנת רדינג נבנו, בשלבי הקמתה, שני סליקים גדולים של ההגנה ובסדנאות שלה יוצרו חלקי נשק ואף תחמושת. הדבר נעשה בידיעתו ובסיועו של מהנדס המפעל חיים סלבין, שהיה מקושר הן למנכ"ל החברה פנחס רוטנברג והן לראשי ההגנה.

החברה אף רכשה לא אחת ציוד שההגנה נזקקה לו. בין השאר מחרטות שהיו דרושות לתעש. בבניין הביתן הרומני ביריד המזרח, מרחק של פחות מקילומטר מתחנת הכוח, הוקם מפעל של תעש, שקיבל חומרים וייעוץ מאנשי רדינג, ולא בכדי קיבל את השם "הסניף". "נעזרנו הרבה בתחנת החשמל רדינג ומחסניה היו כמעט תמיד פתוחים לפנינו", סיפר אחד העובדים.

73 תחנת השידור הראשונה של ההגנה – תל אביב

"קול ישראל" - כך נקראה תחנת השידור הראשונה של ההגנה, שהחלה לשדר ב-13 במרץ 1940 מאולפן שהוקם בדירה שכורה בתל אביב, ברחוב בן-יהודה 145 פינת רחוב ארלוזורוב. את הדירה שכר מוניה אדם, טכנאי שירות

הקשר והקריין הראשון היה אהוביה מלכין. את הטקסט כתב ברל כצנלסון, שבין השאר הדגיש: "יישמע ברמה קול ישראל, קול עם קשה עורף, אשר מול שלטון תקיף, בוגד ומתכחש ישמור על שלו, לא יבגוד ולא יתכחש".

התחנה פעלה במקום חודש אחד ולאחר מכן הועברה למקומות אחרים, כדי להערים על הבריטים שעשו מאמצים גדולים לאתר את מקום השידור.

74 תל חי

קרב הגבורה בתל חי, בי"א באדר תר"ף (1.3.1920), היה נקודת פתיחה לתפיסת הביטחון של היישוב ובמיוחד ההגנה, ולא ייפלא אפוא שארגון ההגנה קם שלושה חודשים לאחר קרב תל חי.

שמונת הנופלים בתל חי, שהנודע בהם היה יוסף טרומפלדור, היו לסמל של עמידה איתנה ונחישות וההגנה התייחסה אליהם כאל חבריה הראשונים. ליד פסל האריה השואג בתל חי נערכו במהלך השנים טקסים ואירועים של ההגנה.

בתל חי שני אתרים מרכזיים: החצר המשוחזרת ובמרחק כמה מאות מטרים ממנה - פסל האריה השואג. לידו נמצא בית הקברות של ארגון השומר.

75 תל עמל

ראשון יישובי חומה ומגדל. הוקם בעמק בית שאן בנר שלישי של חנוכה תרצ"ז (10.12.1937) ואחריו באו עוד עשרות יישובים שהוקמו בשלוש השנים הבאות לפי הדגם שנוסח לראשונה בתל עמל. שמו היום - ניר דוד.

ליד הקיבוץ נמצא דגם של יישוב חומה ומגדל ובו חומה, מגדל וכמה צריפים.

התפיסה הרעיונית – 100 שנה לארגון ההגנה

שלושה היסטוריונים על ייחודו ומורשתו

פרופ' יגאל עילם: ההגנה הייתה הבסיס של צה"ל. לא סתם הוא נקרא "צבא הגנה לישראל";

פרופ' אלון קדיש: רעיון צבא העם נשאר איתנו, כיוון שהוא יכול לשמש לעוד דברים כמו

לכידות; **ד"ר מרדכי נאור:** הארגון הזה הציל את המדינה.

שי ניר

העיתון הדיגיטלי "דבר – דבר העובדים בארץ ישראל מאז 1925", 28.6.2020

100 שנים מלאו בימים אלה לארגון ההגנה, שקם כארגון הכוח של היישוב היהודי החדש בארץ ישראל, אך עסק גם בהתיישבות ובהבאת מעפילים והיווה את הבסיס להקמתו של צה"ל. "ההגנה הייתה, בבסיסה ארגון מגן", אומר ההיסטוריון פרופ' יגאל עילם, "אבל היא הפכה לארגון הכוח של היישוב, ובבוא השעה היא שימשה את הציונות גם להשגת המטרות הפוליטיות".

"ההגנה התחילה כאידיאל, שלקח הרבה זמן לממש אותו כאחד האידיאלים של הסתדרות העובדים הכללית בארץ ישראל", אומר אלון קדיש, פרופ' אמריטוס באוניברסיטה העברית ולשעבר ראש מחלקת היסטוריה בצה"ל. "כשדנו במה תעסוק ההסתדרות", הוא אומר, "אחד הסעיפים היה ההגנה. ובסופו של דבר, אחרי יכוח, התקבל העיקרון שההגנה, כמו כל נושאי הפעולה של ההסתדרות, גם היא צריכה להיות כללית ולהקיף את היישוב. במקרה של מאמץ מחייב כל העם מגויס. הרעיון הוא לגייס את כולם למאמץ לאומי, שלא כולל רק את כוח האדם, אלא גם את כל המשק וכל האמצעים".

"הארגון הזה הציל את המדינה", אומר ד"ר מרדכי נאור, סופר וחוקר תולדות ארץ ישראל, ומצטט את פקודת היום להקמת צה"ל, שבה דוד בן-גוריון, ראש הממשלה ושר הביטחון הראשון, אמר: "בלי הניסיון, התכנון, כושר הפעולה והפיקוד, הנאמנות ורוח הגבורה של ההגנה, לא היה היישוב עומד במבחן הדמים האיום שבא עליו... ולא היינו מגיעים למדינת ישראל". זה כל הסיפור, אומר נאור.

היסטוריה בקליפת אגוז

שנת 1920 היוותה נקודת מפנה בתפיסת הביטחון וההגנה של היישוב היהודי בארץ ישראל, שנמצא לא ערוך לעמידה מול ממדי ההתנגדות הערבית שהלכה וגברה מאז הצהרת בלפור (1917). על רקע ההסתייגות מתפיסת הביטחון המוגבלת של ארגון **השומר**, שהחל לפעול ב-1909; וגניזת התקווה שהגדודים העבריים (שלחמו במלחמת העולם הראשונה תחת הפיקוד הבריטי), ישמשו כחיל מצב שיגן על היישוב, החליטה מפלגת "אחדות העבודה", בכינוסה בחוות כנרת ביוני 1920, על הקמת כוח מגן, "הסתדרות ההגנה", הנתון לפיקוחה.

"הבעיה של ארגון **השומר**", אומר עילם, "הייתה שהוא היה ארגון מחתרתי, חשאי, סגור ולכן גם מוגבל וקטן. המוקש העיקרי היה **השומר** נשמע רק למפקדה שלו ולא לשום גורם חיצוני, גם לא למפלגת האם, 'פועלי ציון', שייסדה אותו. הוא נכשל בניסיון לנהל את מדיניות הביטחון והשמירה במושבות הראשונות, לפני מלחמת העולם הראשונה, כי המושבות לא היו מוכנות לקבל את תכתיבי **השומר** ואת סדרי השמירה שלו והם סילקו אותו.

"שום גורם ציבורי בארץ, גם אלה שאהדו את **השומר**, כמו שקרה אחר כך עם אצ"ל ולח"י, לא היו מוכנים לקבל את התפיסה הזו של ארגון קטן, אוונגרד של אנשים מסורים שמנהלים את העניינים ולא נשמעים למרות הציבורית או למוסדות הנבחרים של היישוב.

"התכונה הכי בולטת של היישוב הייתה שהוא היה מאורגן עם מוסדות ומנהיגות נבחרים. אף אחד לא יכול היה לצאת ולומר: 'אני אינני כפוף, או לא מקבל עליי את המרות הציבורית, אני מייצג את הרצון הכללי, אני יודע מה נכון וחשוב לעשות לביטחון היישוב'".

בוועידת היסוד של ההסתדרות, בדצמבר 1920, בבניין הטכניון בחיפה, העבירה אליה "אחדות העבודה" את האחריות על ארגון ההגנה העצמית היהודית.

"לבריטים היה כישרון להשתמש בכוחות מקומיים"

לדברי עילם, במשך העשור הראשון, ההגנה הייתה "ארגון עלוב מבחינה מעשית. ארגון שמנה כמה מאות אנשים בערים הגדולות. ביישובים הקטנים של תנועת העבודה הם היו סניפים מקומיים ולא כפופים למרכז. הם שמרו על הסליקים שלהם. הסליק הגדול ביותר היה בכפר גלעדי, והארגון לא היה מוכן לתת לאיש לשזוף אותו בעינו. לא היה תיאום שהנשק יעמוד לרשות כולם. למעשה, ארגון ההגנה לא היה קיים אז".

מאורעות תרפ"ט (1929), שבהם נרצחו 133 יהודים, מאות נפצעו ויישובים יהודיים וקהילות בערים מעורבות נחרבו על ידי מתפרעים ערבים, המחישו את חולשות ההגנה, את המחסור במפקדה ארצית מרכזית, בכוח אדם מאומן, בנשק ובמשאבים. המאורעות המחישו גם שלא ניתן לסמוך על המשטרה הבריטית שתמנע שפיכות דמים.

במחצית השנייה של שנות ה-30, כיוון ש"המרד הערבי" כוון בראש ובראשונה נגד הבריטים, ולא נגד היישוב היהודי, זה הפך את ההגנה לארגון שהבריטים נטו לקדם, גם אם לא באופן רשמי. "רק ב-1939, כשהתקדרו העננים מבשרי מלחמת העולם", אומר עילם, "עברה ההגנה תמורה וסיגלה לעצמה אופי יותר לוחמני והתקפי, וכמובן ניסתה לבנות את היחידות שלה. קודם כול גדודי **חי"ש** (חיל שדה) ואז את **הפלמ"ח**".

ההישג העצום של ההגנה היה, שהארגון הצליח לבנות כוח שניתן להפעיל לא רק נגד הערבים, אלא גם כדי להכשיל את מדיניות "הספר הלבן".

בהקשר של המאבק לסילוק הבריטים מהארץ, עילם מתקומם מהאזכור המקובל של ההגנה כמחתרת, באותה נשימה עם אצ"ל ולח"י. "בהגנה היו 30 אלף חברים פעילים, ברמה כזו או אחרת; באצ"ל היו 3,000 חברים ובלח"י 300. ההישג העצום של ההגנה היה שהארגון הצליח לבנות כוח שניתן להפעיל לא רק נגד הערבים, אלא גם כדי להכשיל את מדיניות 'הספר הלבן'. צריך להפסיק לדבר על ההגנה כאחת משלוש תנועות המחתרת שפעלו לגירוש הבריטים. ההגנה לא הייתה ארגון מחתרת. היא הייתה ארגון לא לגאלי, אבל לא מחתרת. והבדל נוסף היה מבחינת קבלת המרות של מוסדות היישוב".

על השאלה: איך זה שרבים כל כך הצטרפו להגנה מבלי שחויבו לכך? עונה עילם: "ההגנה הייתה ארגון פתוח לכל אדם ביישוב. תיאורטית כולם היו חברי ההגנה. כשהיו בארץ ועדות חקירה, אחרי מלחמת העולם השנייה, שאלו

וחקרו את משה שרתוק (שרת) על עניין ההגנה, והוא אמר: 'אתם יכולים להניח שכל צעיר ביישוב הוא חבר בהגנה'. זה לא היה נכון מספרית, כי לא כולם התמסרו, אבל זה היה נכון עקרונית".

מסכם פרופ' עילם: "אחד מלקחי מאורעות תרפ"ט, היה להפוך את ההגנה מארגון המזוהה עם תנועת העבודה וההסתדרות, לארגון הכולל את הארגונים האזרחיים האחרים כולל האיכרים וצעירים בערים הגדולות שממילא היו בסניפים של ההגנה. וכך, בתחילת שנות ה-30 ההגנה הופכת לארגון כללי".

אידאל הכלליות

לדברי פרופ' אלון קדיש שפרסם לאחרונה ספר על תקופת מלחמת העצמאות צריך לראות את ההגנה כחלק מ"אידיאל" תנועת העבודה. לדבריו, הדרך הנכונה להבין את סוד הצלחתו של הארגון היא דרך עקרון הכלליות. "אני מסתכל על תופעת השיירות בתש"ח, לדוגמה", אומר קדיש, "מה זה הדבר הזה? בשיירת הראל היו למעלה מ-200 כלי רכב. מאיפה הגיעו כל כלי הרכב? מאיפה באו 400 נהגים? בכל רכב היה נהג ונהג משנה, והמשק המשיך לתפקד ולא הפסיקו אותו בשביל הפעולה הזו. מאיפה הדבר הזה? התשובה היא במידה רבה מההסתדרות ומגלגולים של ההסתדרות וההתיישבות העובדת.

"המזון והמצרכים הושגו מהקואופרטיבים כמו תנובה והמשביר. המשאיות הגיעו מקואופרטיביים שהיו מאורגנים בהסתדרות ומהקיבוצים. בירושלים החלוקה נעשתה באמצעות צרכניות. הייתה תשתית שאפשרה את זה, ועל זה אפשר להוסיף את בתי המלאכה והמוסכים, אספקה של חלפים וכוח אדם חימושי שישריין ויטפל בהם. יש פה מערכת שלמה, ארצית, שמקיימת את אידיאל הכלליות, שזו בעצם מדינה".

לדברי ד"ר מרדכי נאור, פעולות ההתיישבות והבאת העולים של ההגנה, החורגות מתחומי הביטחון, הן היבט נוסף לעקרון הכלליות. "תנועה לאומית שיש לה ארגון חמוש", מסביר נאור, "בדרך כלל עוסקת בדבר אחד - באימונים צבאיים, ובלנסות לסלק את מי ששולט בטרטוריה. כאן היו שתי פעולות שלא היו כדוגמתן בעולם. אחת היא ההתיישבות. ב-1920 היו בארץ 50 יישובים יהודיים וב-1948 היו 300. הפער הזה של 250 יישובים הוא במידה רבה מה שקוראים 'יישובים ביטחוניים', כמו יישובי 'חומה ומגדל'. מי שהקים אותם זו ההגנה.

"הדבר השני זה נושא ההעפלה. ההגנה התחילה בזה. בהתחלה היו שותפים גם האצ"ל ויזמים פרטיים שהביאו מעפילים, ודי מהר ההגנה הקימה את **המוסד לעלייה ב'**. בין 1938 ל-1948 ההגנה הביאה לארץ יותר מ-100 אלף מעפילים. אף תנועה לאומית בעולם לא הביאה מעפילים.

"וישנו, כמובן, המרכיב העיקרי של ההגנה: הכנת כוח לוחם שיגן על הפרט ועל הכלל ויוכל להגן על מדינה יהודית לכשתקום. ההגנה עשתה זאת בצורה מיטבית ומסרה לצה"ל צבא של רבבות לוחמים, של חילות מקצועיים ושל שירותים. המעבר בין ההגנה לצה"ל ב-1 ביוני 1948 היה חלק לגמרי. בן לילה קם צבא. הוא לא קם מאפס. אלפים רבים של מפקדים ואנשי שורה תרמו למשימה הזאת במשך 28 שנים, כמניין כ"ח", מסכם ד"ר נאור.

"צה"ל עד ימינו אלה הוא מחולל הסוציאליזציה"

"ההגנה הייתה הבסיס של צה"ל", אומר עילם. "ולא סתם הוא נקרא 'צבא הגנה לישראל'. לא אצ"ל הזין את צה"ל, אלא ההגנה. אצ"ל נאלץ להצטרף לצה"ל, אבל התרומה שלו הייתה עשירית ממה שההגנה תרמה. אין מה לדבר גם מבחינת היכולת של ההגנה, שפיתחה את כוחות **הפלמ"ח והחיי"ש** (חיל השדה). צה"ל בימיו הראשונים ובכל חודשי מלחמת העצמאות, התבסס על מה שנבנה בהגנה".

ומה נותר מזה כעבור 100 שנה?

עילם: "צה"ל עד ימינו אלה - למרות שיש בו סדקים ומסתמן שינוי הרה משמעות, במעבר מצבא העם לצבא מקצועי - הוא צבא כללי, המחולל את הסוציאליזציה, את החיברות של צעירים בישראל מכל העדות. השבטים עוברים סוציאליזציה בצה"ל. זה היה נכון כשאני הייתי בצה"ל, זה היה נכון אחרי שהייתי בצה"ל, וזה נכון גם היום, אם כי במידה.

"ברגע שמדברים על צה"ל כצבא מקצועי זה צבא גדול מדי בשביל המדינה הזאת ובשביל היכולת הטכנולוגית-מדעית שפיתחנו. התפקיד הזה [כמחולל סוציאליזציה, ש.ג.] הוא החשוב ביותר, מעבר לתפקיד הכוח שמילאה ההגנה בתקופת המדינה. זה תפקיד שאין לזלזל בו, בעיקר על רקע השסעים של זמננו".

פרופ' קדיש: "רעיון צבא העם נשאר איתנו, בין השאר כיוון שהוא יכול לשמש לעוד דברים כמו לכידות. הרעיון של צבא העם, שהוא בבסיסו רומנטי, חלקים ממנו אנו רואים עד היום, ואנחנו חושבים שהם טובים. למשל בכוחות היבשה, בייחוד ביחידות הלוחמות, מגיעים לקצונה דרך השירות מלמטה. אתה עושה טירונות ואת שאר ההכשרות עם כולם, עד שאתה מגיע לבה"ד 1 ולהשלמות חיליות. הרעיון של צבא העם הוא שהמנהיגות צריכה לבוא מתוך השורות ולא מנהיגות שמונחת על יחידות, על ידי הכשרה נפרדת של קצונה, כמו שיש בחיל האוויר, בחיל הים וקצת ביחידות אחרות.

"דוגמה נוספת היא הרעיון, לפחות בקרב חיילי הסדיר, שמדי א' דומים בצבע ובצורה לבגדי עבודה [מדי ב', ש.ג.] כסממן של צבא עמלים שלא מדגיש את הסמלים. עם הזמן הצטרפו סמלים, והדבר משבש את המגמה הזאת במידה מסוימת, אבל זה תהליך שיש לו דינמיקה משל עצמו. עדיין נשארה הנורמה שאומרת שאין הבדל בצבע בין בגדי עבודה למדי א'. אנחנו כולנו עמלים שנלקחו מאחורי המחרשה לדבר שאנחנו לא רוצים לעשות אבל צריכים לעשות בגלל שהכלל והעם דורשים את זה, ובסופו של דבר נחזור להיות אזרחים.

"אחד השרידים האחרונים לתפיסה הזו אלה דבריו של בוגי יעלון, מי שהיה רמטכ"ל ושר ביטחון, שאמר שבכל פעם שהוא היה חותם מחדש לצבא קבע, הכתובת שלו הייתה קיבוץ גרופית. הוא ייעד את עצמו לחזור לשם, אבל בינתיים צריך אותו, אז בינתיים הוא חותם. זה נשאר מגלגולי הרעיון של צבא העם".

(נוסח מקוצר)

לקריאה נוספת

אביגור, שאול. **עם דור ההגנה** - פרשיות ודמויות. תל אביב: מערכות, תשי"א-תשל"ז. 2 כרכים. אבידוב, יאני. **נתיבים נעלמים** - עם ההעפלה במחתרת במדבר ובים. תל אביב: עם עובד, תשכ"ז. אורן, אלחנן. **התיישבות בשנות מאבק** - אסטרטגיה יישובית בטרם מדינה. ירושלים: יד יצחק בן-צבי, תשל"ח. באואר, יהודה. **הבריחה**. תל אביב: מורשת בשיתוף ספריית פועלים, תשל"ד. גלבר, יואב. **גרעין לצבא סדיר** - תרומתם של יוצאי הצבא הבריטי להקמת צה"ל. ירושלים: יד יצחק בן-צבי, תשמ"ו. דותן, שמואל. **המאבק על ארץ ישראל**. תל אביב: משרד הביטחון - ההוצאה לאור, 1981. דקל, אפרים. **עלילות ש"י** - מפעולות שירות הידיעות של ההגנה. תל אביב: מערכות, 1965. דקל, יהודה. **מצודת כ"ח - רעות תחת אש** - הנצחה ומורשת. מקווה ישראל: ספריית יהודה דקל והמועצה לשימור אתרי מורשת בישראל. מהדורה שלישית מעודכנת 2014. חוטר ישי, אהרן. **רק אתמול...** - עורך דין ההגנה מספר. תל אביב: מערכות, תשי"ח. נאור, מרדכי. **בים, ביבשה וגם באוויר** - מבט חדש על ההעפלה. מקווה ישראל: הוצאת ספריית יהודה דקל והמועצה לשימור אתרי מורשת בישראל, 2015. נאור, מרדכי (עורך). **ימי חומה ומגדל** - 1936-1939. ירושלים: יד יצחק בן-צבי, 1987. עילם, יגאל. **ההגנה - הדרך הציונית אל הכוח**. תל אביב: זמורה-ביתן-מודן, 1979. פעיל, מאיר. **מן ההגנה לצבא ההגנה**. תל אביב: זמורה-ביתן-מודן, 1980. פעיל, מאיר; זוהר אברהם. **פלמ"ח** - פלוגות המחץ של ההגנה, 1941-1947. תל אביב: משרד הביטחון - ההוצאה לאור והעמותה לחקר כוח המגן על שם ישראל גלילי, 2008.

ריבלין, גרשון (עורך). **לאש ולמגן** - תולדות הנוטרות העברית. תל אביב: הוצאת מערכות, 1962.

ריבלין, גרשון ועליזה. **זר לא יבין** - כינויי סתר ביישוב היהודי בארץ ישראל. תל אביב: מערכות, המרכז לתולדות כוח המגן על שם ישראל גלילי ומשרד הביטחון - ההוצאה לאור, 1988.

את חמשת הספרים שבהמשך ניתן לקרוא ברשת האינטרנט באמצעות האתר "ארגון חברי ההגנה". נכנסים, מקישים על מאגרי מידע, אחר כך על ספרים ומגיעים לספרים אלה, שהועלו לרשת על ידי הספרייה הלאומית:

אביגור, שאול; דינור בן-ציון; סלוצקי, יהודה ואחרים. **ספר תולדות ההגנה** - חלקים א-ג, 8 כרכים. תל אביב: הוצאת מערכות ועם עובד, תשט"ו-תשל"ב.

גלעד, זרובבל, (מכנס ועורך); בהשתתפות מתי מגד. **ספר הפלמ"ח**. תל אביב: ארגון חברי הפלמ"ח בשיתוף הוצאת הקיבוץ המאוחד, תשי"ג. 2 כרכים.

ההגנה בירושלים - עדויות וזיכרונות מפי חברים. ירושלים: ארגון חברי ההגנה בירושלים וקריית ספר, תשל"ג-תשל"ח. 2 כרכים.

ההגנה בתל אביב - פרקים לתולדות ההגנה בתל אביב וסביבתה. תל אביב: קרן ההגנה על שם י. שחורי וחבריו ז"ל. תשט"ז.

נאור, מרדכי (עורך ראשי). **לקסיקון כוח המגן - ההגנה**. תל אביב: משרד הביטחון - ההוצאה לאור והארגון הארצי של חברי ההגנה, 1992.

באתר "ארגון חברי ההגנה" אפשר למצוא, במדור ספרים, עוד פרסומים רבים. כן מוצע למתעניין להיעזר בשירותי ויקיפדיה לגבי אתרים, אישים ופרסומים הקשורים להגנה.

נספח 1: הפיקוד הבכיר במעבר מההגנה לצה"ל במלחמת העצמאות

דרג	שם	דרג	שם
מטכ"ל	רמטכ"ל	יעקב דורי	
	ס' רמטכ"ל	צבי איילון	
	ר' אג"מ	יגאל ידן	
	ר' אכ"א	משה צדוק	
	ר' אג"א	יוסף אבידר	
	ר' אג"ת	יוחנן רטנר	
	ר' אגף משטרה	יחזקאל סחר	
זרועות	חיל האוויר	ישראל עמיר, אהרן רמז	
	חיל הים	גרשון זק, פול שולמן	
חזיתות	הצפון	משה כרמל	
	המזרח	דן אבן	
	י-ם והמרכז	דוד מרכוס, יגאל אלון	
	הדרום	יגאל אלון	
חילות	מודיעין	איסר בארי	
	תותחנים	לובה גינסבורג, שמואל אדמון	
	הנדסה	עמנואל שחר	
	שריון	יצחק שדה	
	קשר	יעקב ינאי	
	מדע	שלמה גור	

דרג	שם	דרג	שם
חילות	רפואה	ד"ר חיים שיבא	
	נשים	מינה בן צבי	
	משטרה צבאית	דני מגן	
	גדנ"ע	דוד רשף	
	חימוש	אשר פלד	
	תחבורה	ישראל ברנע	
חטיבות	גולני	משה מן, מישאל שחם, נחום גולן	
	כרמלי	משה כרמל, מרדכי מקלף	
	אלכסנדרוני	דן אבן, בן ציון זיו, צבי גרמן	
	קרייתי	מיכאל בן-גל	
	גבעתי	שמעון אבידן	
	עציוני	דוד שאלתיאל	
	שבע	שלמה שמיר	
	שמונה	יצחק שדה	
	עודד	אורי יפה	
	הראל	יצחק רבין, יוסף טבנקין	
	יפתח	יגאל אלון, מולה כהן	
	הנגב	נחום שריג	

נספח 2: רבי אלופים ואלופים שהיו חברי ההגנה

1. רב אלוף איתן רפאל, 2. רב אלוף אלעזר דוד, 3. רב אלוף בר-לב חיים, 4. רב אלוף גור מרדכי, 5. רב אלוף דורי יעקב, 6. רב אלוף דיין משה, 7. רב אלוף ידן יגאל, 8. רב אלוף לסקוב חיים, 9. רב אלוף מקלף מרדכי, 10. רב אלוף צור צבי, 11. רב אלוף רבין יצחק, 12. אלוף אבידר יוסף, 13. אלוף אבישר איתן, 14. אלוף אבן דן, 15. אלוף אבנר אלימלך, 16. אלוף אדם יקותיאל, 17. אלוף אדן אברהם, 18. אלוף איילון צבי, 19. אלוף איל שמואל, 20. אלוף אילן מאיר, 21. אלוף אלון יגאל, 22. אלוף אפרת יונה, 23. אלוף בוצר אברהם, 24. אלוף בן-ארצי אפרים, 25. אלוף בן-גל מיכאל, 26. אלוף בן-דוד חיים, 27. אלוף בן-חור אליהו, 28. אלוף בן-גון יוחאי, 29. אלוף ברנע ישראל, 30. אלוף גביש ישעיהו, 31. אלוף גבע יוסף, 32. אלוף גדרון משה, 33. אלוף גונן שמואל, 34. אלוף גור יוחנן, 35. אלוף גורן משה, 36. אלוף גורן שלמה, 37. אלוף גזית שלמה, 38. אלוף דורון אהרן, 39. אלוף הוד מרדכי, 40. אלוף הרכבי יהושפט, 41. אלוף הרצוג חיים, 42. אלוף ויצמן עזר, 43. אלוף ורדי רפאל, 44. אלוף זאבי רחבעם, 45. אלוף זורע מאיר, 46. אלוף זמיר צבי, 47. אלוף זעירא אליהו, 48. אלוף חופי יצחק, 49. אלוף חורב עמוס, 50. אלוף טולקובסקי דן, 51. אלוף טל ישראל, 52. אלוף טמיר אברהם, 53. אלוף טנקוס שמואל, 54. אלוף יפה אברהם, 55. אלוף יריב אהרן, 56. אלוף כרמל משה, 57. אלוף להט שלמה, 58. אלוף לימון מרדכי, 59. אלוף לנר דן, 60. אלוף מזא"ה שמעון, 61. אלוף מט דניאל, 62. אלוף מימון דוד, 63. אלוף מנדלר אלברט, 64. אלוף מרון מנחם, 65. אלוף נבון גד, 66. אלוף נרקיס עוזי, 67. אלוף נתיב משה, 68. אלוף עמית מאיר, 69. אלוף ענבר שלמה, 70. אלוף פירון מרדכי, 71. אלוף פלד אלעד, 72. אלוף פלד בנימין, 73. אלוף פלד משה, 74. אלוף פלד מתתיהו, 75. אלוף פרי יעקב, 76. אלוף צדוק משה, 77. אלוף קין נחמיה, 78. אלוף רטנר יוחנן, 79. אלוף רמז אהרן, 80. אלוף שאלתיאל דוד, 81. אלוף שדה יצחק, 82. אלוף שולמן נחמן, 83. אלוף שוקן גדעון, 84. אלוף שמחוני אורי, 85. אלוף שמחוני אסף, 86. אלוף שמיר שלמה, 87. אלוף שפיר הרצל, 88. אלוף שרון אריאל, 89. אלוף שרוני נתי, 90. אלוף תלם בנימין.

נספח 3: חברי המרכז, המ"א והמטכ"ל לתקופותיהם

התקופה	הגוף	החברים
1920-30	הוועד המרכזי	1920-21 ישראל שוחט, אליהו גולומב, יוסף ברץ, חיים שטורמן, לוי שקולניק-אשכול סוף 1921: צבי נדב במקום ישראל שוחט ב-1922 נוספו: דב הוז, יוסף הכט, יצחק אולשנסקי
1931-37	מפקדה ארצית	מטעם ההסתדרות אליהו גולומב, דב הוז, מאיר רוטברג מטעם האזרחים דב גפן, יששכר סיטקוב, סעדיה שושני
1937-39	מפקדה ארצית	רמ"א - יוחנן רטנר. מטעם ההסתדרות מאיר רוטברג, שאול מאירוב, ישראל גלילי מטעם האזרחים יששכר סיטקוב, דב גפן, אורי נדב
1939-45	מפקדה ארצית	עד יולי 1940 שישה חברים ורמ"א - יעקב רייזר מיולי 1940 שמונה חברים ורמ"א - יעקב רייזר מיולי 1941 רמ"א - משה סנה חברים בתקופה זו: משה סנה, מאיר רוטברג, יששכר סיטקוב, לוי שקולניק, שמעון וסרמן, דב גפן, ישראל גלילי, אהרן ציזלינג רמטכ"ל - יעקב דורי
	מטה כללי	חברים - אשר ויינברג-פלד, יעקב פת, יהודה ארזי, מרדכי קיקיון, ירחמיאל בלקין, מרדכי קפלן, ז. פון פרידמן, רפאל לב, יהושע גלוברמן, זכריה אוריאל, אלימלך זליקוביץ, יוסף רוכל-אבידר

התקופה	הגוף	החברים
1945-47	מפקדה ארצית	עד קיץ 1946 רמ"א - משה סנה עד קיץ 1947 מ"מ רמ"א - זאב פיינשטיין מקיץ 1947 רמ"א - ישראל גלילי חברים - יוסף יזרעאלי, יששכר סיטקוב, יוסף יעקבזון, זאב פיינשטיין, ישראל גלילי, שמואל ז'וכוביסקי, זאב וסרמן, ברוך רבינוב, זליג רוסצקי
	מטה כללי	מ"מ רמטכ"ל - יצחק שדה חברים - יוחנן רטנר, מרדכי קפלן, ז. פון פרידמן, יגאל סוקניק-ידין, צבי לשצ'ינר-איילון, יהושע גלוברמן, יוסף רוכל-אבידר, דוד שאלתיאל, ש. קרייזלר (חלק מהחברים שרתו מקצת מהזמן).
בתקופת המרי בלבד	"ועדת X" / הוועדה הסודית/ ועדת השישה	יור"ר - הרב פישמן-מיימון חברים - משה סנה, פרץ ברנשטיין, לוי שקולניק, ישראל אידלסון, יעקב ריפטין בדעה מיעצת - דוד רמז
1947 - מאי 1948	מפקדה ארצית	רמ"א (מ-16.6.1947) - ישראל גלילי חברים - יוסף יזרעאלי, יששכר סיטקוב, יוסף יעקבזון, שמעון וסרמן, שמואל ז'וכוביסקי, איסר בן צבי, ברוך רבינוב, זליג רוסצקי
	מטכ"ל	רמטכ"ל - יעקב דורי, סגן רמטכ"ל - צבי לשצ'ינר-איילון חברים - דוד שאלתיאל, איסר בארי, פנחס ואזה, אשר ויינברג-פלד, מתי קורנפלד-דגן, מרדכי קיקיון, יוסף רוכל-אבידר, משה לרר-צדוק, יגאל סוקניק-ידין, מישאל שכטר-שחם, משה דיין, יוחנן רטנר

המקור: עבודת הדוקטורט של מאיר פעיל

מועצה לשימור
אתרי מורשת בישראל

ספריית יהודה דקל המועצה לשימור אתרי מורשת בישראל

www.idekel.co.il

אלבומים

טיפה משלי

אליהו זובקין
החותם העשירי

הבניין שבו נולדה המדינה
בית המוסדות הלאומיים

100 מקומות שמורים

יום שישי הגדול

מגזינים

אתרים" המגזין 5

אתרים" המגזין 6

אתרים" המגזין 7

אתרים" המגזין 8

אתרים" המגזין 9

אתרים" המגזין 10

ספרי עיון ומורשת

מצודת כ"ח
מוזיאון הרעות

48 שעות ביממה:
הסיפור המלא

בחזרה לרכבת העסק

כנרת - החווה והחצר

משמר הירדן

הטיאגרטים

ביים, כיבשה
וגם כאוויר

רוח קדים

עין לעציון

סיפורי הרצליה

הגדוד השלישי

ויקרא שמה רחובות

לא עיר לא כפר

בריה שלנו

ניהול מערכת
של השימור

מועצה לשימור אתרי מורשת בישראל
שלושים שנים ראשונות
1984-2014

ראשונים להעז
מלגות הלילה המיוחדות של אורד וגייס

רחוקים קרובים
סיפורם של בתי חולים בצפת

ארץ אהבתי
על אתרים ואנשים

הכ"ג
ירדני הסירה

אומרים ישנה ארץ

